bs

biblioteca de sociologie

Henri H. Stahl

Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale

Editura științifică și enciclopedică

Scanned with OKEN Scanner

Henri H. Stahl

Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale

Editura științifică și enciclopedică
București — 1980

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

INTRODUCERE 9

Partea I
CONSIDERAȚII TEORETICE PREALABILE 19

Capitolul I
COMENTARII LA PROBLEMA ORÎNDUIRII TRIBUTALE ROMÂNEȘTI 21
1. Scurtă expunere a problematicii aflate în dezbatere . 21
2. Contribuții românești 23
   a. Opinia profesorilor Iosif Nathanson și Simion Natalia 24
   b. Propunerea profesorului Ion Banu privind admiterea „orînduirii tributare“ 24
   c. Sociologia istorică a profesorului Miron Constantinescu 25
   d. Contribuții mai vechi 31
3. Obiecții și propuneri teoretice și metodologice . . . 32

Capitolul II
TEORIA FAZĂRII TIPOLOGICE ȘI PROBLEMA ORÎNDUIRII TRIBUTALE 41
1. Problema aparatului conceptual științific 41
   a. Procedeul exemplificării prin cazuri concrete . . . 42
   b. Procedeul tipologic 43
   c. Procedeul clasificării morfologice 45
   d. Procedeul clasificării axiologice 46
   e. Procedeul clasificării cronologic-cauzale 48
2. Capcanele folosirii abuzive a clasificărilor genetice . 49
   a. Necesitatea unui inventar exhaustiv 49
   b. Neconfundarea modurilor de producție cu orînduirile 50
   c. Caracterul fatal al legilor istoriei 52

Scanned with OKEN Scanner

d. Teoria căii magistrale de dezvoltare a capitalismului 54
e. Coexistența seriilor evolutive plurale 56
3. Concluzii privind istoria noastră socială 58

Partea a II-a
FORMAȚIUNILE SOCIAL-ECONOMICE COMUNITAR-AGRARE 61

Capitolul I
COMUNISMUL PRIMITIV, FORMAȚIUNILE TRIBALE ȘI COMUNITĂȚILE AGRARE 63
1. Comentarea cîtorva texte clasice 64
2. Teoria Morgan-Engels despre geneza genealogică a triburilor 71
3. Rudenia biologică și sistemele sociale de rudenie . . 74
4. Sisteme sociale familiale și parafamiliale 75
a. Sisteme de rudenie intern-familiale 76
b. Folosirea parafamilială a sistemelor de rudenie . . 79
5. Triburi negentilice 81

Capitolul II
FORMAȚIUNILE SOCIAL-ECONOMICE COMUNITAR-AGRARE 84
1. Ieșirea comunităților agrare din comunismul primitiv 84
2. Scindarea triburilor primitive în pastoral-nomade și sedentar-agricole 86
3. Procesul de sedentarizare a comunităților agrare . . 87
4. Schema unui model teoretic al sistemului de autoreglare a comunităților agrare 88
5. Organizarea teritorială a satului 91
6. Vetrele de sat 95
7. Tehnicile proceselor de producție 100
a. Agricultura nomadă, itinerantă și în moină 102
b. Agricultura în tarlale 105
c. Tehnicile pastorale 107
d. Tehnicile meșteșugărești 108
8. Populația satului 110
9. Izolatul demografic sătesc 113
10. Obștea, ca organ administrativ al comunității . . . 113
a. Amestec în organizarea proceselor de producție . 114
b. Amestec în viața publică și privată a satului . . 115

Scanned with OKEN Scanner

c. Amestec în crearea şi aplicarea obiceiului pământului 115
d. Amestec în reglementarea relaţiilor intercomunitare 118
e. Drept de monopol sau măcar de supraveghere a relaţiilor comerciale cu exteriorul 118
f. Drept de preempţiune împotriva vînzărilor funciare 118
g. Îndatoriri şi drepturi în privinţa relaţiilor cu statul 119
h. Dreptul de a reprezenta comunitatea 119
i. Mandatarii obştei 120
11. Procese sociale de dereglare a sistemului comunitar . 120
a. Contradicţia internă semnalată de Marx 121
b. Chiaburimea locală 122
c. Acaparatorii nebăştinaşi 123
d. Genealogizarea finală a comunităţilor săteşti . . . 124

Partea a III-a
TEORIA MODURILOR DE EXPLOATARE A COMUNITĂŢILOR AGRARE 129

Capitolul I
GENEZA EXPLOATĂRILOR STATALE 131
1. Existenţa plusproduselor agricole, premisă a formaţiunilor statale 131
2. Apariţia triburilor pastoral-nomade 132
3. Apariţia triburilor profesionalizate războinic . . . 133
4. Forme prestatale de exploatare 134
a. Jaful sălbatic 134
b. Jaful sub formă de răscumpărare 134
c. Tributul 135
d. Statele de pradă 135
5. Comunităţile agrare în cadrul imperiilor nomade . . 137
6. Problema genezei statelor 139
a. Geneză prin creştere internă 139
b. Geneză prin cucerire 142
7. Problema genezei oraşelor 143
a. Oraşele prestatale 143
b. Funcţiuni urbane, diferenţiate pe tipuri de orînduiri 145

Capitolul II
DESPOŢIILE ASIATICE (ORIENTALE) 151
1. Analiza textelor marxiste de bază 151
a. Existenţa comunităţilor agrare, ca fenomen de bază 151

Scanned with OKEN Scanner

b. Existența unei clase de cuceritori 155
c. Sedentarizarea urbană a clasei exploatatoare . . 155
d. Caracterul despotic al organizării statale 156
e. Marile lucrări publice 158
f. Caracterul sacerdotal al despoției orientale . . . 159
g. Exploatarea comunităților agrare prin tribut . . 159
h. Caracterizarea globală a despoției asiatice . . . 160
2. Statele de substituire 160
3. Desfacerea în satrapii 161

Capitolul III
ANALIZA SOCIOLOGICĂ A ORÎNDUIRII TRIBUTALE ROMÂNEȘTI 164
1. Existența unei clase țărănești 164
2. Existența comunităților agrare 168
3. Caracterul confederal și războinic al comunităților noastre agrare 172
4. Existența unei clase exploatatoare și caracterul statal al domniei 174
5. Bazele economice ale domniei 178
6. Geneza și baza economică a clasei boierești . . . 181
7. Caracterizarea economică a orînduirii tributale . . . 188
8. Concluzii 191

Scanned with OKEN Scanner

Introducere

Socotesc util să repun în dezbatere problema necesității unei munci interdisciplinare în cercetarea trecutului, prin îmbinarea istoriei cu sociologia.

Ar fi de arătat, mai întîi, pentru ce, și în ce măsură, sociologii, deși profesează cel mai deplin respect față de munca istoricilor, revendică totuși dreptul de a se amesteca în treburile acestora, cu un punct de vedere critic și cu propuneri de colaborare.

Demersul istoriei constă, în fond, în mînuirea unor tehnici de reconstituire a evenimentelor trecute, tehnici necesitînd o îndelungă specializare și efectuarea unor laborioase lucrări, constînd în săpături arheologice și exegeze de documente, în cursul cărora s-ar părea că sociologia nu are a se amesteca. Cel puțin atîta vreme cît istoricii se mărginesc la ceea ce Paul Lacombe a numit a fi „istorie evenimențială", de simplă constatare a faptelor.

Numai că istoricii nu se pot mulțumi doar cu atît. Aceste evenimente succedîndu-se în lanț desfășurat în timp, e firesc ca ele să fie „povestite" în șir logic, admițîndu-se astfel ideea că istoria este, în fond, un proces social neîntrerupt. Încadrarea evenimentelor în procese istorice implică însă folosirea teoriilor și ipotezelor cu

Scanned with OKEN Scanner

privire la natura legilor sociale, de care se ocupă în special sociologia.

Cu atît mai clar se pune problema folosirii sociologiei cînd istoricii vor să depășească simpla narațiune a evenimentelor pentru a face istorie socială, adică să treacă de la ceea ce Fernand Braudel numește a fi „timpul scurt" (al evenimentelor) la „timpul lung" (al structurilor). De data aceasta ei se află, vrînd nevrînd, în plină sociologie, dat fiind că reconstituirea formațiunilor social-economice implică, potrivit concepției materialist-istorice, obligația de a analiza atît structurile economice de bază, cît și suprastructurile aferente, ceea ce nu se poate face decît cu ajutorul disciplinelor sociale particulare care, în sinteza lor, formează sociologia. Nu există cercetător care să-și poată lua răspunderea folosirii competente a tuturor acestor discipline particulare, precum economia politică, demografia, geografia umană, psihologia socială, științele juridice, politologia etc. Devine deci obligatorie colaborarea interdisciplinară, metodologiile și tehnicile care constituie zestrea specifică a științelor sociale particulare neputînd fi corect mînuite decît de profesioniștii lor.

O lungă bucată de vreme, istoricii au socotit că pot ei înșiși răspunde la asemenea probleme de specialitate, în credința că ele se pot soluționa cu ajutorul bunului simț, a evidențelor, a ceea ce este de la sine înțeles și normal. Dar în felul acesta ei au profesat o sociologie care nu rezistă criticii actuale. Ar fi deci timpul ca, ori de cîte ori în lucrările istorice se face apel la legile sociale, întemeierea pe o sociologie critică, la nivelul științific maxim la care s-a ajuns, să devină obligatorie.

De fapt, sociologia și istoria sînt menite a fi două discipline gemene, ele avînd de rezolvat probleme similare, mai întîi de constatare a faptelor și apoi de integrare a lor în procese și structuri sociale. Cu deosebirea că cercetarea sociologică a societăților contemporane este mai favorizată față de cercetarea celor trecute, sursele sale de informație fiind mai bogate și mai sigure.

Ele constau în trei categorii de fenomene : obiecte, opinii și acțiuni. Trecutul nu ne asigură însă decît două din ele : obiectele și opiniile, nu însă și acțiunile. Pe de

Scanned with OKEN Scanner

altă parte, fenomenele sociale actuale sînt de față în totalitatea lor, pe cînd cele trecute sînt, dimpotrivă, puține și, mai mult încă, triate prin hazard, nu elaborate anume pentru nevoile cercetării. Avînd deci la dispoziție totalitatea informațiilor care le sînt necesare, sociologii își pot organiza raționamentele experimentale, ba chiar să procedeze și la experimentări propriu-zise, asigurînd astfel cercetărilor lor posibilitatea unor concluzii teoretice mult mai veridice.

Învățămîntul pe care îl trag sociologii din operațiile lor constă în esență într-o deosebită grijă de a nu se întemeia pe cazuri izolate. Masa stocastică de fenomene luate în considerare se pretează în sociologie la o prelucrare statistică și, uneori, la un tratament matematic, care arată că orice fenomen social nu trebuie considerat în sine, ci numai prin poziția pe care o deține în cadrul unor ansambluri, a unor curente, care se dovedesc a fi structurate, valoarea demonstrativă a unui eveniment depinzînd de poziția lui în cadrul unei mase de fenomene similare.

De aceea, sociologii au o deosebită sensibilitate față de valoarea aleatorie a faptului izolat, fiind deci foarte precauți în tragerea unor concluzii generale doar din cîteva cazuri întîmplătoare. Ceea ce-i face să fie nemulțumiți ori de cîte ori constată că istoricii nu arată destulă prudență în generalizările lor, grăbindu-se să treacă, pripit, de la evenimente la structuri.

Cît privește metodologia cercetărilor, sociologii au elaborat procedee riguroase de clarificare a aparatului lor conceptual, pretinzînd ca interpretarea fenomenelor sociale luate în cercetare să fie făcută în lumina unor concepte clar definite, prin specificarea dimensiunilor și indicatorilor caracteristici fenomenului în cauză, evitînd în măsura maximă a posibilului terminologiile confuze ale limbajului curent, mereu pătat de sinonimii și omonimii, precum și de conotații întîmplătoare, fără legătură logic demonstrată între ele.

Un sociolog nu își permite, de pildă, să taxeze drept feudal un fenomen oarecare înainte de a fi precizat ce anume înțelege el prin conceptul de feudalism. Afirmații de genul celor pe care le găsim în tratatele de is-

Scanned with OKEN Scanner

torie a românilor, recent apărute, că ar fi feudal cel al cărui mormînt se dovedește a fi deosebit de fastuos, sau terminologii precum feudalism timpuriu și feudalism dezvoltat nu pot produce decît confuzii, atîta vreme cît nu este clar ce înțelege exact istoricul respectiv prin conceptul de feudal, timpuriu și deplin dezvoltat, știut fiind că sînt unii istorici care concep feudalismul ca un sistem de relații între o clasă exploatatoare și o țărănime aservită și exploatată, pe cînd alții îl concep ca un sistem de organizare ierarhică internă a clasei dominante și exploatatoare.

Tot atît de nepotrivită este și folosirea termenilor de proprietate, vînzare, organizație prestatală și statală fără o prealabilă analiză a acestor concepte, dat fiind că înțelesurile lor variază de la autor la autor. În asemenea condiții, de neclarificare metodică, avem de-a face mai mult cu imagini, cu metafore, cu calificative subiective decît cu noțiuni științifice precise.

Sociologii sînt deci nemulțumiți atunci cînd nu pot descurca, din limbajul istoricilor, exact despre ce anume este vorba, dat fiind că mereu întîlnesc terminologii referitoare la fenomene sociale cărora nu li s-a făcut în prealabil analiza metodică.

Încă mai grav se prezintă problema atunci cînd e vorba nu de o simplă constatare de fapte, ci de procesele sociale diriguitoare ale trecerii de la o structură socială la alta.

Orice formațiune social-economică nu se cade a fi numai definită, ci trebuie să fie și explicată genetic. Fără precizarea proceselor lor de formare, aceste structuri sociale nu pot fi acceptate, ele nefiind realități de la sine înțelese. Proprietatea, de pildă, nu poate fi invocată ca explicare cauzală în istorie de vreme ce ea însăși trebuie mai întîi explicată. Credința că proprietatea este o instituție firească, normală, care nu are nevoie de justificare, este o rămășiță a unei concepții idealiste a istoriei, o negare a adevărului arătat de Marx, că proprietatea este un sistem de relații sociale aflate în permanentă schimbare; conceptul juridic de proprietate este doar un fenomen de răstălmăcire mintală a unor realități care — acestea, și numai acestea — sînt reale

Scanned with OKEN Scanner

și fundamentale. De asemenea, nici statul nu e un fenomen normal și de la sine înțeles, de acceptat deci fără a mai fi nevoie să se analizeze și descrie procesul său de formare.

De fapt, e mereu vorba de o aplicare anacronică și anatopică a unor concepte moderne, legitime în analiza societăților contemporane, dar pe care doar în mod abuziv le proiectăm asupra trecutului.

Desigur, sociologii sînt pretențioși atunci cînd cer istoricilor să fie tot atît de critici în lucrările lor pe cît ar dori ei înșiși să fie în cercetarea prezentului. Totuși, ar fi util ca istoricii să părăsească credința lor în logica istorică, deosebită de logica sociologică, fiind mai atenți la ceea ce s-ar numi, doar în aparență paradoxal, „greutatea de a înțelege ceea ce pare a fi de la sine înțeles".

În principiu, orice diagnosticare morfologică și etiologică a proceselor și structurilor sociale rămîne, în ciuda străduințelor noastre, în sfera ipotezelor plauzibile, dar nu a certitudinilor. Mai ales cînd lucrăm pe epoci sărace în documente scrise, mînuirea conceptelor și elaborarea ipotezelor implică folosirea unor tehnici de lucru foarte complexe, așa cum sînt cele elaborate de sociologi.

De pildă, în reconstituirea probabilă a ce va fi fost orînduirea din preajma întemeierii statelor noastre autohtone, nu ne putem mărgini la afirmația că ea nu a putut fi decît ceea ce știm că este normal să fi fost, de vreme ce, atunci cînd încep documentele să fie mai explicite, constatăm că există comunități agrare și o categorie socială a „mai marilor pămîntului".

Existența comunităților agrare trebuie cu totul altfel dovedită, ca și natura socială a acestor „mai mari ai pămîntului", precum și natura relațiilor dintre aceste două categorii de fenomene.

Invocarea existenței comunităților agrare ca fenomen general uman, confirmarea faptului că legiuirile bizantine îl constată, precum și al aceluia că slavii l-au cunoscut, nu constituie o dovadă a existenței lor și la noi. Sociologic vorbind, prezența comunităților agrare nu se poate demonstra decît prin indicarea proceselor sociale care le-au dat naștere. Comunitățile agrare nu se nasc prin procese de aculturație, prin difuzare de la o

Scanned with OKEN Scanner

cultură la alta, și nici prin decrete ale puterii de stat. Geneza lor e explicabilă doar prin referire la baza lor economică, prin analiza proceselor de producție pastorală și agrară, căci acestea sînt cele care determină natura relațiilor lor sociale și, deci, și a modului de producție al comunității.

Afirmația (stereotip repetată dealtfel) că datorită progresului realizat în tehnicile de producție s-au schimbat și relațiile de producție rămîne o simplă frază goală atîta timp cît nu se arată concret în ce măsură a existat efectiv un progres al tehnicilor de producție. În speță, se pune chiar întrebarea dacă un asemenea progres a existat, și dacă nu a fost o decădere față de situația din Dacia romană. Este treaba arheologilor, cu alte cuvinte, să facă dovada că un progres a existat și, în tot cazul, să ne dea o descriere cît se poate de amănunțită a uneltelor existente, a semințelor folosite, astfel ca să fie posibilă o înțelegere a tehnicilor de producție din acea epocă. Și dacă putem face dovada că se practica o agricultură itinerantă, adică mutătoare la scurte intervale de timp (și aceasta e o treabă pentru specialiștii în istoria tehnicilor agricole), atunci putem trage și concluzia că relațiile muncitorilor agricoli direcți nu puteau fi decît cele caracteristice comunităților agrare.

Putem invoca, desigur, teoria generală a problemei, așa cum a fost stabilită de Marx, de pildă, în fazarea comunităților în arhaice și agrare. Dar teoria nu este și nici nu poate fi o dispensă de cercetare concret istorică, ea dîndu-ne numai indicații în ce direcție trebuie căutată soluția problemei, nicidecum dezlegări de-a gata.

Mai putem invoca desigur și existența unor așezări sătești, a căror structură este ea însăși semnificativă pentru reconstituirea probabilă a unor anume relații de producție și anexe. De asemenea, existența unor așezări fortificate, a unor morminte de căpetenii concură deopotrivă la conturarea mai precisă a problemei.

Și mai ales existența certă, în veacurile mai bine documentate, a unor comunități agrare, ba chiar a unora care au dăinuit pînă în zilele noastre, poate fi invocată

Scanned with OKEN Scanner

în speță. Căci apariția în documente sau existența în realitate a unor formațiuni sociale ne obligă să precizăm epoca și procesul lor de naștere. Cum această naștere a formațiunilor sociale este întotdeauna anterioară consemnării ei în documente scrise, e logic să le socotim preexistente și deci să proiectăm ceea ce știm dintr-o anume epocă spre alte epoci antemergătoare. De vreme ce asemenea comunități agrare au putut fi studiate la fața locului prin cercetări sociologice, de vreme ce le regăsim documentar în veacul al XIX-lea și anterior încă pînă în al XVII-lea, destul de clar conturate documentar, sîntem îndrituiți a crede că ele s-au născut cu alte multe veacuri în urmă.

Operația este însă extrem de hazardată, proiectarea unui actual spre un trecut urmînd a fi făcută cu multă prudență. Mai ales atunci cînd proiectăm spre trecut ceea ce știm mai complet și mai adîncit prin cercetare contemporană. Constatînd, de pildă, existența pînă în vremea noastră a unei mase de sate devălmașe, unele libere, altele fost aservite, ne punem întrebarea : de cînd există ele și prin ce procese sociale s-au născut aceste moduri de producție pastorale și forestiere ? După ce ne-am lămurit pe materialul concret actual, încercăm desigur să proiectăm în trecut ceea ce am aflat prin cercetarea prezentului. Ceea ce nu înseamnă că vom proiecta tale quale prezentul înspre alte veacuri, căci aceasta ar însemna să negăm înseși legile de bază ale sociologiei și, implicit, ale istoriei.

Sociologia ne învață că structurile comunităților agrare, așa cum le-am constatat la teren, concret, nu sînt decît imagini statice dintr-un lung proces social. Cercetările pe teren, dacă le multiplicăm, duc la constatarea că nu există un singur mod de a fi al satelor devălmașe. Tipologic, putem defini în general comunitatea agrară ca o formațiune socială a unui grup de gospodării deținînd și folosind *în comun* terenurile vălmașe, de obicei pădurile și imașul, dar și ogorul, și *privativ* casele, curțile, livezile, viile. Dar stăpînirea în comun, în fapt, se realizează în nenumărate forme, foarte deosebite între ele, precum sînt cele ale devălmășiei absolute, a celei plafonate, egalitare, pe cote părți ine-

Scanned with OKEN Scanner

gale etc. Pe care din aceste subtipuri îl vom proiecta spre trecut? Vom considera că anterior domniilor autohtone satele noastre au fost de tip „devălmășie absolută de formă vrînceană", sau de tipul pe care Nicolae Iorga l-a numit sat genealogic, adică aparținînd tipului așa-numit „umblător pe bătrîni"?

În tot cazul, a proiecta spre trecut o imagine statică, a unuia sau altuia din aceste tipuri de comunitate agrară, este de-a dreptul contraindicat, sociologia învățîndu-ne că orice fenomen social se prezintă în nenumărate variante, toate reprezentînd etape ale unei aceleiași dezvoltări sociale, dîndu-ne astfel o lecție de istorie, adică de studiu al proceselor sociale.

Proiectarea spre trecut a prezentului pretinde cunoașterea completă, morfologică și etiologică, a formațiunilor sociale respective, în toată complexitatea lor, nefiind admisibil să reținem din cercetarea prezentului doar una din variante sau doar o imagine generală a tuturor variantelor, schemă atît de generală încît încetează de a mai semnifica ceva.

Ca să concretizăm într-o imagine greutățile proiectării spre trecut a unei situații prezente, să ne gîndim că am avea, dintr-o dramă, doar actul al patrulea, în text complet, și încă vreo cîteva fragmente din actele anterioare. Am avea dreptul să afirmăm că în actul întîi scenele vor fi exact aceleași ca în al patrulea? Tot ceea ce știm e că între actul I și al IV-lea trebuie să existe o dezvoltare dramatică, de vreme ce e vorba de o aceeași povestire, nu de una cu totul alta. Dar care va fi fost acțiunea și psihologia personajelor din actul I nu putem decît bănui, fericiți dacă avem norocul să ni se fi păstrat cîteva replici, cîteva scene care să ne confirme reconstituirile.

Aceleași probleme de folosire a ceea ce știm despre o situație socială, pentru a ne lămuri despre alte situații similare, se pun și cînd avem în vedere societăți diferite nu prin distanțe cronologice, ci prin aparținere la alte cicluri culturale.

Se știe că sociologia nu există decît ca sociologie comparată, singura în măsură să ne permită o viziune totală despre un fenomen social, prin compararea, între

Scanned with OKEN Scanner

ele, a diverselor lui apariții, în timp și spațiu. Metoda comparativă nu este însă valabilă decît ca sociologie diferențială, adică pentru a arăta nu numai ce este comun între diversele cazuri concrete similare, cît mai ales pentru a scoate în evidență ce le diferențiază. Sociologia comparată diferențială, nu ne dă deci dreptul de a completa lacunele noastre de informație cu privire la un anume tip social, prin ceea ce știm despre altele, metoda comparativă nefiind un procedeu euristic, ci de taxonomie tipologică.

Dacă de pildă constatăm, la noi în țară, existența unor situații care par a se încadra în conceptul general de feudalism, dar despre care nu avem informații complete, nu e admisibil să completăm lacunele existente prin informații luate din cunoașterea feudalismelor occidentale, pe cuvînt că pe acelea le cunoaștem mai bine. Nici un sociolog nu va accepta ideea că fenomenul social al feudalismului (sau oricare altul) are pretutindeni și întotdeauna aceleași forme și aceeași geneză.

Cel mult, în reconstituirile istorice pe care le facem, putem întări ipotezele noastre prin referire la sociologia comparată, arătînd că ceea ce considerăm a fi fost situația într-o anume epocă trecută nu este aberant, dat fiind că regăsim situații similare, cert dovedite, în alte timpuri sau alte societăți. Dacă de pildă afirmăm că în Transilvania, spre deosebire de Muntenia și Moldova, a existat un feudalism de tip occidental introdus de stăpînirea maghiară, putem face veridică interpretarea noastră arătînd că asemenea fenomene sociale sînt posibile, dat fiind că mai există și alte cazuri similare de feudalisme de import, precum cel introdus de cuceritorii normanzi în Anglia sau de cruciați, la Ierusalim.

Am schițat aceste cîteva argumente — la care s-ar putea adăuga multe altele — pentru a convinge pe cei interesați în cauză de necesitatea unei munci în colaborare, strict obligatorie în efectuarea operațiunilor de analize conceptuale prealabile oricărei adunări și interpretări de materiale documentare, fie ele actuale, fie istorice.

În fond, societatea actuală nu e decît capătul final al unor dezvoltări istorice, nefiind vorba de două so-

Scanned with OKEN Scanner

cietăți, deosebite prin natura lor, ci de una singură, pe care nu o putem înțelege decît în procesul ei social de devenire.

Sociologia și istoria se deosebesc între ele doar prin natura diferită a mijloacelor lor de informație, și se aseamănă pînă la identificare prin aceeași străduință de a rezolva marea problemă a înțelegerii științifice a vieții sociale, trecutul și prezentul fiind temelia unică pe baza căreia putem trage învățămintele necesare în acțiunea noastră comună de construire a unei societăți viitoare.

Scanned with OKEN Scanner

Partea I

Considerații teoretice prealabile

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

Comentarii la problema orînduirii tributale românești

1. Scurtă expunere a problematicii aflate în dezbatere

În ultima vreme a crescut masiv, pe plan mondial, numărul contribuțiilor menite să hotărască dacă, în concepția marxistă, este sau nu cazul să se accepte existența unei despoții asiatice (sau, în altă variantă, a unei orînduiri tributale) și în caz afirmativ să se arate cum poate fi definită și în ce fază de dezvoltare a omenirii urmează a fi plasată [1].

Problema este extrem de complexă, nu numai prin imensul material de istorie socială ce trebuie luat în considerare, ci și prin importanța teoriilor aci implicate.

Nu avem intenția de a face istoricul controverselor astfel născute [2] și nici de a judeca valoarea argumentelor aduse în sprijin. Cum însă problema interesează și propria noastră istorie socială, socotim necesar să arătăm în ce consistă contribuțiile românești pînă acum publicate, să precizăm stadiul atins și să propunem punerea în discuție a unor probleme rămase încă deschise, schițînd și felul în care le-am vedea dezlegate.

Se știe că, spre deosebire de Marx, Engels și Lenin, care în deosebite rînduri vorbiseră de o despoție asiatică, fără totuși să o încadreze într-un sistem de fazare generală a istoriei omenirii, I. V. Stalin, în 1938, a negat existența ei, afirmînd că „istoria cunoaște cinci tipuri fundamentale de relații de producție : comunismul pri-

Scanned with OKEN Scanner

mitiv, orînduirea sclavagistă, orînduirea feudală, orînduirea capitalistă și orînduirea socialistă“ [3].

Această teză a fost interpretată mult timp ca o lege de dezvoltare uniliniară a omenirii, adică în lanț continuu, cauzal, în care fiecare verigă, prin dezvoltări cantitative, ar da naștere unor faze calitativ superioare, derivînd unele din altele, în rîndul acestor cinci faze nefiind deci loc pentru intercalarea și a unei despoții asiatice.

Împotriva acestei concepții rigide s-au ridicat diverse obiecții, suscitate mai ales de faptul că multe din lucrările lui Marx, cuprinzînd informații despre despoția asiatică și în special cea intitulată *Forme premergătoare producției capitaliste*, nu au văzut lumina tiparului decît recent [4]. Pe de altă parte, o seamă de marxiști, aparținînd „lumii a treia“, au negat valoarea acestei scheme în ce privește propria lor istorie socială.

Nu mai puțin, reluarea problemei a fost provocată și de necesitatea de a răspunde atacurilor foarte violente ale unor antimarxiști [5], care interpretau despotismul oriental în sens politic anticomunist.

Pozițiile logic posibile de adoptat pot fi clasificate astfel : *a.* acceptarea tale quale a tezei dezvoltării uniliniare în cinci faze, cu excluderea deci a despoției asiatice ; *b.* acceptarea totuși a unei despoții asiatice, nu însă ca fază de sine stătătoare, ci ca fază de trecere de la comuna primitivă la sclavagism, sau direct la feudalism ; *c.* negarea tezei celor cinci faze, în favoarea unei concepții pluriliniare (chiar a uneia neliniare), cu acceptarea ideii că fiecare societate în parte își are propriul său drum evolutiv, nu însă totdeauna progresiv, ci uneori regresiv, dacă nu stagnant, adică rămas, pe lungă durată de timp, la o aceeași fază ; *d.* o soluție de compromis, constînd în a recunoaște pluralitatea căilor de dezvoltare, totuși interpretînd cele cinci faze ca fiind „calea magistrală“ a istoriei, adică cea care a dat naștere capitalismului.

Față de aceste poziții de bază, variantele sînt multiple, aproape fiecare autor propunînd propria lui schemă interpretativă [6].

Scanned with OKEN Scanner

2. Contribuţii româneşti

Controversele în legătură cu valoarea concepţiei uniliniare în cinci faze şi cu existenţa unei despoţii asiatice (sau a unei orînduiri tributale care nu ar fi o despoţie asiatică, ci un tip mai general de formaţiune socială, cuprinzînd şi cazul despoţiei) au preocupat şi pe cercetătorii români, nu numai teoretic ci şi în legătură cu propria noastră istorie socială.

Căci în adevăr, este o întrebare dacă, şi în ce măsură, lucrările care fazează istoria României potrivit schemei comună primitivă, sclavagism, feudalism şi capitalism [7] nu sînt o aplicare prea rigid-schematică a unei teorii depăşite şi dacă, în consecinţă, nu ar putea fi îmbunătăţită printr-o reanalizare critică a documentelor privind Dacia anteromană (care poate nu ar aparţine fazei comunei primitive), a Daciei romane (care poate că nu era sclavagistă) şi, mai ales, a celor privind perioada nelămurită de o mie de ani, cînd ţările noastre au fost supuse năvălirii popoarelor migratoare [8], pînă la întemeierea celor dintîi formaţiuni de state autohtone (care, acestea, poate că nu au avut caracter feudal propriu-zis).

Desigur, o anume mlădiere a schemei rigide în cinci faze a fost propusă prin admiterea unor subfaze, precum cele ale prefeudalismului, feudalismului incipient, feudalismului timpuriu, feudalismului propriu-zis, feudalismului dezvoltat, după care ar urma precapitalismul, capitalismul timpuriu, capitalismul, capitalismul dezvoltat etc., soluţie foarte comodă dar care prezintă, din punct de vedere teoretic, defectul de a fi confuză, definiţiile fiecăreia din aceste faze neputînd fi date în mod satisfăcător, termenii folosiţi avînd mai mult valoare de calificative aplicate pe baza unor impresii globale, nu pe baza unor criterii certe.

În special epoca prefeudală, aşa cum e de obicei descrisă, nu are nimic feudal în ea, putînd mai curînd fi asemuită cu cea tributală, cum pare a rezulta, de pildă, din elaborarea, atît de remarcabilă dealtfel, a lui Barbu Câmpina [9], atunci cînd descrie prefeudalismul ca o si-

Scanned with OKEN Scanner

tuație socială cu vechi origini tribale, în care „membrii comunităților sătești, în măsura în care se integrează unui domeniu, nu sînt obligați față de senior decît cu un *cens* care nu a căpătat încă caracterul rentei feudale propriu-zise“, ceea ce sugerează ideea că între susținătorii tezei prefeudalismului și cei ai tributalismului nu ar fi decît o deosebire terminologică nesemnificativă, termenul de cens fiind tot atît de vag și de imprecis, ca și cel de tribut.

a. *Opinia profesorilor Iosif Nathanson și Simion Natalia.* Limitîndu-se la o dezbatere pur teoretică, acești doi autori, într-un studiu publicat în 1966, *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic“* [10], procedează la o dare de seamă a controverselor publicate în ultima vreme asupra problemei, trăgînd următoarea concluzie : „înclinăm spre părerea că modul de producție asiatic nu reprezintă, în fond, decît orînduirea comunei primitive, în perioada cea mai înaintată a ei“.

b. *Propunerea profesorului Ion Banu privind admiterea „orînduirii tributare“.* Primul autor român care a luat parte directă, pe plan mondial, la controversele în curs privind despoția asiatică și cel dintîi care a formulat la noi teza existenței unei „orînduiri tributare“, este profesorul Ion Banu care, tot în 1966, a publicat în revista „La Pensée“ un studiu : *La formation sociale „asiatique“, dans la perspective de la philosophie orientale antique* [11]. Convins că „pentru omul de știință marxist, suprema instanță de verificare a teoriei sînt faptele“, profesorul Ion Banu, după o analiză a diverselor poziții luate în ultima vreme față de problema despoției asiatice, procedează la o sumară expunere a textelor în care clasicii marxismului au vorbit de acest mod de producție, ajungînd la concluzia că „termenul de asiatic e lipsit de orice sens“, acest milenar mod de producție regăsindu-se și în alte continente decît cel asiatic. Propune în schimb să se adopte, „în mod provizoriu“, termenul de „tributar“, sugerat dealtfel de Marx și, în ultima vreme, susținut de marxistul japonez Hayakawa [12].

Scanned with OKEN Scanner

Acest mod de producție tributar, se poate recunoaște fără ezitări ca avînd la bază comunitățile agrare, „care plătesc renta funciară sub formă de tribut și unde proprietar suprem al pămîntului și deci beneficiar direct al plusprodusului este statul, reprezentat în Orient prin «despot»".

În ce privește locul în care modul tributar poate fi plasat, în schema orînduirilor, profesorul Ion Banu crede că „se poate admite că, uneori, de la orînduirea tributară se trece la cea sclavagistă, dar că, alteori, perioada sclavagistă lipsește cu totul". „Sînt cazuri în care, deși orînduirea primitivă trece la cea sclavagistă, totuși elementele de tip tributar, apărute în ultima fază a comunei, persistă, ca niște *relicve*, în noua orînduire sclavagistă, ba chiar în orînduirea feudală care urmează". „Soluția depinde în mod integral de condițiile istorice concrete, variabile de la popor la popor".

Opinia profesorului Banu se deosebește deci esențial de a celor care văd în această orînduire fie exclusiv o variantă a orînduirii comunist-primitive, fie exclusiv o orînduire aparte, fie exclusiv o varietate a sclavagismului. În consecință, schema clasică îndeobște primită, urmează a fi amendată în sensul admiterii orînduirii tributare, fără a i se fixa însă un loc strict determinat între comuna primitivă, sclavagism și feudalism.

Pentru mai buna precizare a gîndirii sale, profesorul Banu, într-o schemă foarte clar alcătuită, stabilește deosebirile esențiale între orînduirea tributară în raport cu comuna primitivă, cu sclavagismul și cu feudalismul, reușind să aducă argumentele necesare pentru a ne îndemna să admitem că, într-adevăr, orînduirea tributară este un concept care corespunde faptelor istorice și se cuvine deci a fi luat în considerare.

c. *Sociologia istorică a profesorului Miron Constantinescu.* Dar autorul român care a adus un deosebit de important aport la dezbaterea acestor probleme este profesorul Miron Constantinescu, care are meritul de a nu-și fi oprit cercetarea doar la un nivel teoretic, ci de a fi căutat să vadă în ce mod istoria socială a Țărilor românești ar putea fi lămurită pe această cale [13].

Scanned with OKEN Scanner

Întemeindu-se pe lucrările lui Marx, Engels și Lenin și, mai ales, analizînd manuscrisul lui Marx din 1855—1857, cunoscut sub numele de *Rohentwurf*, care cuprinde și un capitol despre formele precapitaliste, Miron Constantinescu ajunge la concluzia că este necesară admiterea existenței unui mod de orînduire social-economică, căreia îi dă numele de „orînduire tributală" (nu „tributară" această precizare terminologică fiind făcută de comun acord cu profesorul Banu), orînduire care nu s-ar înscrie în rîndul formațiunilor clasice (de la comuna primitivă la sclavaj, la feudalism, capitalism și socialism) și nici nu ar fi o verigă de trecere de la una sau alta din aceste formațiuni.

Problema acestei orînduiri tributale, considerată deci ca o formațiune de sine stătătoare, este caracterizată în 1972 prin 15 teze, care se pot rezuma astfel :

1. Înșiși clasicii marxismului susțin existența unui mod de producție asiatic (sau oriental).
2. Acest tip de orînduire trebuie considerat ca meritînd să intre în rîndul celor fundamentale.
3. Premisa acestui mod de producție este comunitatea de trib.
4. În cazul unui sistem mai dezvoltat (uniune de triburi sau stat), comunitatea înglobantă apare ca unicul proprietar suprem al mijloacelor de producție.
5. Pe baza proprietății comune există o uniune între agricultură, creșterea de vite și meșteșuguri, comerțul stînd doar la periferia comunităților.
6. Plusprodusele aparțin legal unității supreme, considerată proprietar unic.
7. Plusprodusul se încasează prin tribut.
8. Perceperea tributului se face printr-o categorie de perceptori.
9. Aceștia ajung să formeze o categorie socială suprapusă. Statul însă nu apare în mod inexorabil, formațiunea tributală putînd fi antestatală.

Există deci două etape succesive (uniunea tribală și statul), nelegate între ele în lanț obligator.

10. Între comunități și grupa exploatatoare se nasc contradicții, mai accentuate în cazul cînd apare și statul.

Scanned with OKEN Scanner

11. Surplusul de forță de muncă existent se folosește în construcții publice, utilitare (economice, de apărare militară) sau de ostentativă preamărire a puterii centrale.

12. Această orînduire nu se poate asimila cu cea a comunei primitive, fiind bazată pe exploatare.

13. Relația tributală este o relație derivată și nu primitivă.

14. Orînduirea tributală nu trebuie confundată cu orînduirea sclavagistă sau feudală.

15. Între tribut și rentă există o filiație, care face ca înțelegerea lor să nu fie posibilă decît în corelația dintre ele.

După această schemă principală sînt atacate cîteva alte probleme, unele de amănunt, altele de mai largă anvergură.

În primul rînd este căutată o definiție a ce este tributul, răspunsul fiind că esența sa constă în coincidența nediferențiată dintre impozit și rentă ; aceasta spre deosebire de renta feudală, care e diferențiată în rentă în natură, muncă și bani.

În al doilea rînd e luată în considerare problema de a ști pentru ce Engels, în *Originea familiei, a proprietății private și a statului,* nu a pomenit nimic despre despoția asiatică, răspunsul fiind că Engels, în această ultimă lucrare a sa, a avut drept scop să expună problema trecerii de la comuna primitivă la capitalism, prin sclavagism și feudalism, așa cum s-a desfășurat ea pe „calea magistrală", specifică lumii europene în care s-a născut capitalismul. Au fost însă posibile și alte căi ; dar societățile care nu au trecut prin sclavagism au rămas stagnante timp de milenii, închizîndu-li-se drumul spre progres.

În al treilea rînd e afirmată teza că orînduirea tributală reprezintă totuși un progres față de comuna primitivă, creșterea capacității de creare de plusprodus exploatabile dînd prilej și unor progrese în ordine spirituală.

În sfîrșit, autorul face în continuare un excurs privind formațiunile tributale din Asia Mică, a celor in-

Scanned with OKEN Scanner

kaşe, africane, cu o mai largă analiză a mongolilor, care ar fi avut iniţial ei înşişi un mod de producţie şi de repartiţie tributal şi apoi de feudalism nomad, dar care au avut şi posibilitatea formării unui imperiu nomad, tot de caracter tributal, în care au fost cuprinse şi ţările noastre.

Pentru noi, invazia mongolă nu ar fi fost însă o nenorocire din cale afară de mare, graţie ei putînd fi spartă carapacea altor formaţiuni suprapuse (maghiare, bulgare, cumane) sub care stăteau ascunse populaţiile băştinaşe.

Relaţiile noastre cu slavii, bulgarii şi cumanii fuseseră însă şi ele tot de caracter tributal prestatal. În acest sens e analizată „Diploma Ioaniţilor" din 1247, ai cărei termeni latini trebuie interpretaţi în sens tributal. Astfel *redditum* şi *proventum* se traduc prin tribut ; *utilitatum* ar însemna prestaţiuni, iar cel de *majores terrae* nu s-ar referi la proprietarii funciari (care nu s-au dezvoltat decît în secolul XVII—XVIII), ci la stăpînii de sate, precum boierii, cnezii, voievozii.

Formaţiunile prestatale româneşti sînt considerate a fi existat pe ambele părţi ale Carpaţilor, Ţara lui Litovoi, de pildă, cuprinzînd Haţegul şi tot ţinutul oltean, pe valea Jiului în jos, pînă la Dunăre.

Acceptarea tezei că Ţările româneşti au cunoscut o orînduire tributală, după părăsirea aurealiană a Daciei, contravine schemei adoptate în ultima vreme de istoricii noştri, care cred că, după orînduirea sclavagistă introdusă de romani, în Dacia ar fi urmat o inevitabilă orînduire feudală. Miron Constantinescu pledează deci împotriva fatalităţii legii de succesiune uniliniară, de la sclavaj la feudalism, admiţînd posibilitatea unor reveniri la forme anterioare, involutive. Mai mult încă, pune la îndoială însuşi caracterul sclavagist al Daciei romane, teză de care afirmă că s-ar fi convins în cele din urmă pînă şi profesorul C. Daicoviciu.

În tot cazul însă, de la orînduirea tributală s-a trecut, la noi, la cea feudală, ea însăşi concepută pluriliniar, adică avînd o geneză şi forme deosebite, feudalismul din Transilvania derivînd din impunerea feudalismului de tip occidental, de către statul maghiar cuceri-

Scanned with OKEN Scanner

tor, fenomen care nu a avut loc în feudalismul moldovenesc și muntean.

Reluînd problema în 1974, Miron Constantinescu aduce cîteva date noi în urmărirea problemei tributale, prin analizarea, pe baza unei literaturi de specialitate, a sistemelor sociale tributale din Creta, Sparta, Egipt, Asiria și Babilonia, Africa neagră precolonială, China, Japonia, America precolumbiană (cultura Maya și inkașă), concluzia fiind că toate au cunoscut forme tributale și că deci „orînduirea tributală în decursul mileniilor a prezentat diverse înfățișări, a parcurs mai multe etape (cu stat și fără stat), cele statale fiind de diferite feluri, cuprinzînd clase dominante multiple și implicînd elemente ale altor moduri de producție (sclavagist, feudal)".

În continuare este pusă și întrebarea dacă asemenea orînduiri tributale se pot regăsi și în Europa orientală, în acest scop făcîndu-se analiza orînduirilor rusă, scandinavă, celtă, în legătură și cu cele din Galia. Turcia ea însăși e analizată în formele sale tributale interne, anterioare transformării ei în stat invadator.

În ce privește pe daci, e afirmată teza că statul dac nu avea forma comunismului primitiv, adică de orînduire care nu cunoaște împărțirea în clase antagoniste și nici exploatarea. Existau, în statul dac anteroman, clase exploatatoare. Dar aceste clase nu se pot explica prin apelul la teoria aristocrației gentilice și a democrației militare, fenomenul de bază fiind exploatarea economică a comunităților sătești existente.

În concluzie, analiza economică a problemei duce la caracterizarea a două mari tipuri de orînduiri inițiale: cel al comunei primitive și cel al orînduirii tributale, legate între ele prin filiațiune istorică. Ce se exploatează în formațiunile tributale sînt comunitățile sătești, într-un sistem de dublă proprietate, una abstractă, dar reală, aparținînd uniunii tribale sau statului (avînd mai mult caracter de stăpînire decît de proprietate) și alta, concretă și eficientă, a comunităților producătoare.

Problema Țărilor românești este de asemenea reluată, folosindu-se și documentul din 1285, cu mențiunea că reducerea tributului la fiscalitate e greșită, tributul fiind

Scanned with OKEN Scanner

o categorie economică mai complexă decît impozitul. Analiza termenilor de marfă, bir, cislă, bani ar putea aduce unele lămuriri cu privire la trecutul îndepărtat al economiei noastre.

În final, sînt înşirate cîteva indicaţii metodologice, formînd un plan de cercetări viitoare, menite să completeze probleme rămase încă deschise. Ele sînt enumerate astfel :

— Studierea relaţiei economice a tributului, de natură să lămurească pe toate celelalte.

— „Legea vlahilor“ trebuie analizată economic.

— De asemenea, categoria strîngătorilor de biruri, de percepere a tributului, pentru a se preciza locul şi funcţiile ei în stratificarea socială.

— Problema simbiozei dintre nomazi şi băştinaşi trebuie lămurită.

— Categoria „judeţilor“ fără rol militar, deci doar economic, e de asemenea de urmărit.

— Organizarea bisericească e şi ea de avut în vedere.

— Idem, ideea că Munţii Carpaţi nu au constituit o barieră.

— În sfîrşit, e de adîncit problema asimilării. Răspunsul care i se dă în mod curent fiind nesatisfăcător, ni se propune o nouă teorie sociologică pentru a explica forţa de asimilare a băştinaşilor asupra neamurilor invadatoare, care nu s-ar putea lămuri prin masa demografică superioară şi nici prin civilizaţia mai înaltă a românilor, urmînd să fie invocat faptul *sedentarităţii* lor. Românii, ca producători direcţi ai bunurilor pe care le exploatau năvălitorii, sînt cei care ar fi format elementul coagulant, în jurul unor centre stabile, forţînd astfel pe exploatatori să se integreze în sistemul general de diviziune socială a muncii.

Socotim că ceea ce e important în gîndirea lui Miron Constantinescu este preocuparea de a dovedi necesitatea muncii ce urmează a fi depusă pentru lămurirea problemelor încă nesatisfăcător cercetate ale istoriei noastre sociale, asupra acestora urmînd a se concentra atenţia.

Scanned with OKEN Scanner

d. *Contribuții mai vechi.* În legătură cu aceste probleme de istorie socială, concepute în lumina unei sociologii, adică de lămurire a structurilor și proceselor sociale ale orînduirilor, îmi voi permite să reamintesc că eu însumi am strîns un material documentar și am elaborat o serie de teze sociologice [14], în jurul unei idei centrale, potrivit căreia înțelegerea istoriei noastre sociale atîrnă de prealabila cunoaștere a satelor devălmașe, considerate drept un fundal al istoriei, în sensul că aceste formațiuni social-economice constituie un mod de producție sui-generis, supus unor moduri de exploatare mergînd în ordine succesivă de la o exploatare tributală la una feudală foarte tîrzie și ivită pe calea pe care Engels a numit-o a fi „cea de-a doua iobăgie", înlocuită apoi cu cea capitalistă, născută prin procesul numit de Lenin „calea prusacă de pătrundere a capitalismului în agricultură", iar de Gherea, „neoiobăgie".

În cadrul acestei viziuni generale a problemei au fost afirmate o serie de teze, foarte asemănătoare cu cele cuprinse în studiile ulterioare ale lui Miron Constantinescu, teze care pot fi rezumate astfel :

a. Negarea caracterului sclavagist al Daciei romane [15].

b. Acordarea unei atenții speciale perioadei năvălirilor barbare.

c. Afirmarea caracterului de stat de substituire primelor noastre domnii autohtone, continuatoare ale sistemului tributal instituit de nomazii antemergători.

d. Afirmarea caracterului tribal al satelor noastre devălmașe, precum și al organizării teritoriale a ocoalelor de tip vrîncean, a ocoalelor „jugaene" și ale hotarelor sătești de tip „însurărit".

e. Existența a trei tipuri de feudalisme românești, cel transilvănean, de import, cel muntean, de creștere internă, și cel moldovean, de cucerire prin „descălecare" [16].

Vom semnala însă, în special, tezele care se referă direct la problema orînduirii tributale.

Din acest punct de vedere e de considerat lucrarea din 1966, sinteză a volumelor anterioare, *Les anciennes communautés villageoises roumaines : asservissement et pénétration capitaliste,* în care Partea a III-a e intitulată

Scanned with OKEN Scanner

Premières formes d'exploitation tributaire des communautés villageoises, un paragraf din *Concluzie* tratînd *Le problème du despotisme asiatique,* caracterizînd orînduirea primelor noastre formațiuni statale, denumite convențional „domnie", astfel : „à notre point de vue ce type de formation sociale de la «Domnie» roumaine, est sui generis : c'est à un régime tributaire que l'on a à faire" [17].

Cît despre procesul de formare a feudalismului, un lung studiu urmărește etapele succesive prin care clasa boierească și senioriile eclesiastice reușesc să se substituie drepturilor de tribut ale statului, cucerind astfel, în patru etape succesive, satele devălmașe, la început ca simpli proprietari nominali, apoi amestecîndu-se în activitățile economice ale țăranilor, substituindu-se în drepturile anterioare ale organului administrativ al satelor devălmașe, care era obștea, distrugînd drepturile de indigenat ale sătenilor, dezagregînd deci comunitatea sătească, abia în veacul al XVI-lea și al XVII-lea reușind să reducă în aservire pe țărani.

3. Obiecții și propuneri teoretice și metodologice

Din această serie de probleme astfel ridicate, se impune în primul rînd, în cadrul actual al discuției, lămurirea a ce se înțelege prin orînduire tributală. Căci oricît de sugestive ar fi analizele sociale mai sus arătate, trebuie totuși subliniat că ele sînt încă departe de a fi complet satisfăcătoare, în special pentru că, din punct de vedere teoretic, nu poate fi admisă o diferențiere între diversele orînduiri sociale exclusiv prin simpla precizare a modului în care are loc stoarcerea plus-produselor : prin tribut, rentă feudală sau plusvaloare. O societate se definește prin modul său de producție, nu prin modul său de exploatare, adică prin structura sa economică de bază, variatele moduri de exploatare acomodîndu-se caracteristicilor modului de producție supus exploatării și nu invers.

Scanned with OKEN Scanner

În primul rînd, tributul nu este el însuși un mod de exploatare specific orînduirii tributale, căci prin tribut pot fi exploatate felurite formațiuni sociale ; tribut plătește orice grup social căruia i se impune prin forță predarea unor bunuri, fie ca urmare a unei înfrîngeri, fie ca răscumpărare preventivă a unei amenințări cu o posibilă jefuire, indiferent dacă cei care impun plata tributului sînt nomazi cuceritori, grupe de „barbari", ca cei care obțineau de la Imperiul roman subsidii, fie Imperiul otoman, cerînd haraci.

Pentru ca tributul să poată caracteriza acest tip deosebit de orînduire socială, căruia i-am da numele convențional de tributal, este nevoie să se arate în ce condiții concrete are loc exploatarea unui anume mod de producere pe altă cale decît cea feudală, sclavagistă și capitalistă. În lipsa acestor lămuriri, invocarea tributului este inutilă. Chiar dacă se stabilesc deosebirile dintre tribut, rentă și impozit, ele se referă doar la aspectul tehnic formal al modalităților de exploatare, nu la fondul lor economic.

Acest fond, după părerea unanimă a cercetătorilor, e constituit de modul de producție al satelor comunitar-agrare. Dar nici invocarea acestui fond, fără alte lămuriri nu este satisfăcătoare, dat fiind că același tip de mod de producție, al comunităților agrare, constituie fondul economic și al orînduirii feudale ; căci *este cert că orînduirea feudală are la baza sa tot sate comunitar-agrare,* care deci nu sînt relicve supraviețuelnice, ci fenomene sociale vii, în plină putere de viață, care nu au dispărut decît abia sub impactul dezagregant al capitalismului.

Ca atare, analiza problemei modului de producție și al modurilor de exploatare a satelor devălmașe, se impune a fi făcută printr-o cuprindere simultană.

În teorie, știm că orice mod de producție se definește prin procese de producție și relații de producție. În amănunt, prin deținerea în proprietate a forțelor de producție și în plus prin *dreptul de a dirigui procesele de producție*, acest din urmă caracter avînd, în speță, după părerea mea, o importanță tot atît de mare ca și cea a *proprietății mijloacelor de producție.*

Scanned with OKEN Scanner

În dezlegarea acestei probleme, plecînd de la textul clasic formulat în *Critica economiei politice*, anume în *Prefața* mult citată și unanim cunoscută, putem vedea că Marx a avut în vedere, ca model tipic, modul de producție capitalist, în care dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producție, precum și dreptul de a organiza și administra producția, aparțin clasei burgheze, care însă nu dispune de forțe de muncă decît pe calea salariului, proletariatul avînd doar proprietatea forței sale de muncă, pe care o vinde patronului burghez.

Acest tip capitalist de structurare a modului de producție este clar și simplu, în elementele sale. Dar în alte moduri de producție, lucrurile nu mai sînt nici simple și nici clare. Astfel, în feudalism, proprietatea mijloacelor de producție, în speță terenul, se află în proprietate de-a valma între seniorul feudal (care e deci mai mult un stăpîn decît un proprietar deplin) și între comunitatea agrară, care nici ea nu deține o proprietate deplină, ci numai un drept devălmaș asupra unui hotar care aparține comunității. Proprietatea feudală constituie astfel un tip de relații de proprietate mixte, seniorale și țărănești, destul de confuze și nestabile.

În plus, proprietatea celorlalte mijloace de producție, în afară de teren, adică a uneltelor de muncă și a șeptelului, nu aparține nici seniorului și nici satului devălmaș, ci familiilor alcătuitoare ale acestui sat.

Cît despre forțele de muncă, de asemenea, ele sînt deținute în forme mixte, dat fiindcă, aparținînd familiilor componente ale comunității, sînt totuși grevate, pe de o parte de drepturile seniorale la clacă și, pe de altă parte, de drepturile comunității sătești de a cere și obține munci colective făcute în folos obștesc.

Iar dreptul de a organiza și administra producția aparține, de asemenea, pe de o parte comunității sătești, care impune respectarea de comun acord a unor tehnici agricole și pastorale între toate gospodăriile componente și, pe de altă parte, seniorului, care își are propria sa gospodărie și poate impune din ce în ce mai mult amestecul său în luarea hotărîrilor economice, pe măsură ce reușește să se substituie în drepturile originare ale organului administrativ al comunității rurale, care este

Scanned with OKEN Scanner

obștea. Preluarea bunurilor produse, agricole și pastorale, este făcută pe o triplă cale : de către familiile producătoare, de pe propriile lor terenuri, de către obște în anume margini și de către seniorul feudal, pe calea dijmei.

Întrebarea este dacă în afară de aceste două modalități de structurare a modurilor de producție, capitalist, de caracter industrial, și feudal, de caracter agrar, nu mai poate fi recunoscut și un al treilea mod de producție, tot agrar, căruia i s-ar cuveni epitetul de tributal ?

În lucrările mele anterioare semnalasem, fără a fi suficient de clar, existența unei prime faze de luare în stăpînire a satelor devălmașe care, cred acuma, bazîndu-mă tot pe textul *Rohentwurf*-ului lui Marx precum și pe cele învățate pe urma controverselor cu privire la problema despoției asiatice, că poate fi considerată ca fiind de alt tip decît cel feudal.

Descriam această formațiune socială astfel : prima fază este cea „în care feudalul stăpîn se suprapune unei colectivități țărănești practicînd agricultură rudimentară, itinerantă, organizată — ca tehnică de producție — pe baza unei devălmășii absolute. În această fază, boierul în general nu administrează procesele de producție agrară, ci le exploatează numai prin percepere de produse, obținere de munci gratuite, în măsura restrînsă a nevoilor propriei lui gospodării de consum". Părerea mea actuală este că această primă fază, în care avem de-a face cu o exploatare a unui proces de producție țărănească neadministrată de către boier, urmează a fi socotită nu ca o primă fază a feudalismului, nici ca o fază prefeudală sau de feudalism incipient, ci ca un tip de viață socială altul decît cel feudal, sclavagist sau capitalist, care merită a fi în continuare analizat.

Așadar, ori de cîte ori vom constata existența unor moduri de producție comunitar-agrare în care clasa exploatatoare nu deține mijloacele de producție și nici nu se amestecă în organizarea proceselor de producție, ci se mărginește să pretindă preluarea plusproduselor obținute din procese de producție autonome, cu care nu

Scanned with OKEN Scanner

are decît legături de exploatare parazitară, avem de-a face cu o exploatare tributală.

Modul de exploatare tributal nu trebuie însă confundat cu orînduirea tributală. Exploatări parazitare ale unor comunități agrare pot exista sub multiple înfățișări, precum de pildă cea de simplu jaf sălbatec, putînd merge pînă la anihilarea însăși a posibilității reproducerii simple a proceselor de producție, sau cea de jaf organizat, stabilit în așa fel încît, la termene și în cantități antefixate, să se predea plusproduse astfel calculate ca volum încît procesele de producție să poată continua, caz în care avem într-adevăr de a face cu un tribut propriu-zis.

Însă abia în faza în care exploatatorii comunităților agrare se instalează statornic pe teritoriul cucerit, pe care îl exploatează, în măsura în care ei se transformă în *clasă socială*, exploatatorii și exploatații făcînd astfel corp comun, integrat într-o singură formațiune social-economică, putem vorbi de o orînduire tributală, care va continua a avea drept să poarte acest nume atîta vreme cît clasa exploatatoare se va mulțumi să încaseze produse și munci, fără a se amesteca în organizarea și diriguirea proceselor de producție și fără a proceda la organizarea, pe seamă proprie, a unor exploatări intercalate în sistemul sătesc comunitar, puse în lucrare prin munca obligatorie a țăranilor, acum căzuți în situația de aservire.

În cazul cînd centrala statală născută astfel procedează la executarea unor lucrări pe scară largă, de ordin militar, religios sau economic, printr-un sistem de irigații indirect util proceselor de producție, orînduirea tributală poate căpăta și caracterul de despoție.

Pentru a stabili deci dacă în istoria noastră socială a existat sau nu faza orînduirii tributale, va fi necesar să precizăm cît mai clar cu putință elementele constitutive ale acestei orînduiri, ceea ce se poate realiza prin crearea unui model teoretic, pe care l-am vedea stabilit astfel :

a. Existența unei structuri economice de bază, alcătuită din comunități sătești agricol-pastorale.

Scanned with OKEN Scanner

b. Existența în aceste comunități a elementelor specifice oricărui mod de producție și anume a unor procese de producție și a unor relații de producție interne specifice.

c. Existența unei clase exploatatoare, neîncadrate încă în relațiile de producție sătești, în sensul că e lipsită de *dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producție și a celui de amestec direct în organizarea proceselor de producție.*

d. Prelevarea plusproduselor are loc în forma tributului, adică ca o predare de bunuri de către o *colectivitate* unei alte *colectivități,* în cantități *globale* (nenominalizate pe cap de agricultor).

e. Existența unei centrale a clasei exploatatoare, avînd grija stabilirii, încasării și distribuirii tributului către membrii clasei.

Orînduirea tributală se dezagregă treptat, pe măsură ce membrii clasei exploatatoare se substituie în drepturile de încasare a tributului deținute de centrala statală, precum și în drepturile obștei comunităților agrare, amestecîndu-se astfel în diriguirea proceselor de producție, transformînd tributul colectiv și anonim în obligații individualizate, pe cap de gospodărie, reducînd în servaj pe agricultori.

Hotărîtor pentru dezvoltarea ulterioară a acestui feudalism va fi momentul în care feudalul va începe să aibă propria lui gospodărie, în vederea producerii de marfă pentru pieţele interne și externe.

Ne propunem să arătăm, în continuare, în ce măsură aceste criterii definitorii ale deosebirilor dintre orînduirea tributală și cea feudală sînt sau nu utilizabile în lămurirea propriei noastre istorii sociale și anume în ce forme și în ce condiții se înlănțuie ele în șir cronologic și morfologic.

Aceste criterii de definire pe care le propunem cu privire la orînduirea tributală și cea feudală nu le considerăm însă ca fiind o soluționare a problemei, ci doar ca o unealtă de lucru utilă, neprejudecînd asupra rezultatelor ce s-ar obține astfel.

Scanned with OKEN Scanner

1 Vezi seria de studii publicate în revistele „La Pensée" și „Recherches internationales à la lumière du marxisme", care par a fi avut un deosebit răsunet, prin autoritatea științifică deosebită a celor care au participat la ele. Ca simplă indicație de statistică bibliografică, menționăm că Umberto Melotti, în lucrarea sa din 1971, *Marx e il terzo mondo*, apărută în revista „Terzo Mondo" nr. 3—4, citează nu mai puțin de 190 de autori.

2 Pentru urmărirea lor poate fi folosită lucrarea lui Giani Sofri, *Il modo di produzione asiatico; storia di una controversia marxista*, Torino, Ed. Einaudi, 1969; o a doua ediție, completată, în 1972.

3 I. V. Stalin, *Materialism dialectic și materialism istoric*, în volumul *Problemele leninismului*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1955.

4 E vorba de manuscrisul publicat tîrziu, în două volume, sub titlul: Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie: 1850—1869*, Moskau, Verlag für fremdsprachige Literatur, 1939—1941, retipărit sub același titlu în „Dietz Verlag", Berlin, 1952. Capitolul privind formele precapitaliste a fost tipărit, tot în ediția „Dietz", în broșură separată, sub titlul: Karl Marx, *Formen die der kapitalistischen Produktion vorhergehen*, 1952. Același capitol apare în 1956 și în ediție românească, cu titlul *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P. Lucrarea, în totalitatea sa, în versiune românească, apare în 1972 sub titlul *Bazele criticii economiei politice*, București, Ed. politică.

5 Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, 1957. Există și o traducere franceză: *Le despotisme oriental*, Paris, 1964.

6 Giani Sofri, *op. cit.*, p. 175, clasifică astfel pozițiile luate în cursul acestor controverse: o primă grupă respinge de plano ideea despoției asiatice, socotind-o doar ca o variantă a sclavagismului sau a feudalismului (Struve, Garušanc, Hoffman, Nikiforov); un alt grup acceptă despotismul asiatic ca fiind tipic exclusiv Asiei (excepție: Egiptul) (Varga, Pokora, Sedov, Ter-Akopian, Mandel); după alții, despoția asiatică nu ar fi decît o formă de trecere de la comunismul primitiv la societățile pe clase (Godelier, Tökei, Suret-Canale); cîțiva autori admit existența în sînul societății primitive a unor caractere aparținînd altor formațiuni sociale ulterioare (Semënov, Vasilev, Stucevskij, Melekesvili); alții identifică modul de producție asiatic cu comunitatea sătească, formațiune socială care poate exista în diverse formațiuni social-economice, precum de pildă feudalismul (Nguyen Long Bich, Ter-Akopian); în sfîrșit, unii cred că e necesară o reexaminare radicală atît a societăților precapitaliste, cît și a cate-

Scanned with OKEN Scanner

goriilor fundamentale ale marxismului (Hobshawn, Rodinson, Danilova etc.).

7 Vezi în această privinţă cele patru volume ale *Istoriei României*, publicate de Academia R.S.R., în anii 1960—1964.

8 În special caracterizarea acestei lungi perioade prezintă atît de mari greutăţi, încît, psihologic, este de înţeles de ce istoricii noştri trec rapid asupra ei, cu atît mai mult cu cît în mod evident ea nu se încadrează în teoria celor cinci faze.

9 B. Câmpina, *Le problème de l'apparition des Etats féodaux roumains*, *Nouvelles études d'histoire*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1955, pp. 181—207.

10 „Revista de filozofie", XIII, nr. 2, 1966, pp. 213—238.

11 *Ibidem*, pp. 213—228 ; republicare sub titlul *Asupra formaţiunilor sociale „asiatice" ; o temă nouă şi veche.*

12 Mai de curînd, teza e susţinută şi de Samir Amin, *Sullo sviluppo disequale delle formazioni sociale*, în revista „Terzo Mondo", 1972, nr. 18, pp. 3—46.

13 Este regretabilă dispariţia atît de prematură a acestui om de ştiinţă, lipsiţi fiind astfel de posibilitatea de a înţelege mai clar felul în care vedea el teoria şi istoria orînduirii tributale româneşti. Se cuvine însă să acordăm lucrărilor sale, atîtea cîte ne-au rămas, toată atenţia pentru a extrage din ele tot ce poate fi indicaţie utilă şi, în acelaşi timp, arătînd care ni se par a-i fi lacunele. Lucrările de sociologie istorică ale lui Miron Constantinescu nefiind tipărite decît în reviste şi caiete de uz intern, sînt greu de consultat. Socotim de aceea necesar să stabilim bibliografia lor şi a le rezuma ceva mai amplu. În anul 1971, în cadrul Comisiei de istorie economică şi istorie a gîndirii economice a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, Miron Constantinescu a făcut o primă schiţare a concepţiei sale, publicată apoi în revista „Probleme economice" din noiembrie 1972. În 1973, la solicitarea Secţiei de istorie a economiei şi gîndirii economice a Academiei „Ştefan Gheorghiu", tema este reluată într-o formă nouă, tipărită în vol. XXVIII, din seria „Memoria oeconomica", sub titlul *Despre formaţiunea social-economică tributală*, cu un rezumat în engleză, germană şi rusă. În 22 martie a aceluiaşi an, expunerea a fost repetată în cadrul Laboratorului de sociologie, al Catedrei de sociologie, publicată în „Caiete de studii, referate şi dezbateri", nr. 6, ediţia Centrului de multiplicare al Universităţii din Bucureşti. Tot în 1973, în cadrul Secţiei de istorie a economiei şi a gîndirii economice a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, la iniţiativa lui Miron Constantinescu, s-a elaborat o „schiţă de problematică generală pentru istoria economică a României", în care acesta apare coordonator pentru *Epoca formaţiunii social-economice tributale*. Schiţa este publicată în seria „Memoria oeconomica", coordonată de prof. Miron Constantinescu şi prof. Manea Mănescu. În sfîrşit, în anul 1974, în luna ianuarie, tot în cadrul Laboratorului de sociologie al Universităţii Bucureşti, urmează o ultimă comunicare, publicată în

Scanned with OKEN Scanner

nr. 1 din „Caiete de studii, referate și dezbateri", sub titlul *Date noi cu privire la orînduirea tributală.*

14 H. H. Stahl, *Contribuții la problema răzășiei. satului Nerej*, în revista „Arhiva pentru știința și reforma socială", XVIII, nr. 1—3 și *ibidem*, IX, nr. 1—3 din 1929 și 1930 ; *Nerej, un village d'une région archaïque*, 3 volume, București, Ed. Institutul Social Român, 1939 ; *Sociologia satului devălmaș românesc*, București, Ed. Institutul Social Român, 1947 și *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 volume, București, Ed. Academiei, 1958—1965.

15 Am susținut această teză în dezbaterile publice care au avut loc la Academia R.S.R. cu prilejul analizei machetei volumului I al *Istoriei României*, 1960.

16 *Controverse de istorie socială românească*, București, Ed. științifică, 1969 și *Studii de sociologie istorică*, București, Ed științifică, 1972.

17 *Les anciennes communautés villageoises roumaines : asservissement et pénétration capitaliste*, Paris, Ediție Centre National de la Recherche Scientifique și București, Ed. Academiei, 1966, p. 254 ; *Les anciennes communautés villageoises*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme", 1970, nr. 63—64 ; *Histoire et sociologie des communautés villageoises roumaines*, în „Etudes Rurales" 1971, nr. 41 ; *La comunità di villagio : tra feudalisimo e capitalismo nei Principati Danubiani*, Milano, Ed. Jaca Book, 1976, p. 358.

În paranteză fie spus, aceste vechi teze ale mele, trebuiesc nuanțate în lumina unor informații și cercetări ulterior făcute. Astfel, dacă e cert că formele feudale din cele trei provincii românești se deosebesc, este o întrebare dacă înainte de feudalismul de import, introdus de maghiari în Transilvania, nu au existat forme sociale asemănătoare cu cele de dincoace de Carpați. De asemenea, este încă neclar dacă nu am avut și în Muntenia o „descălecare", în ciuda faptului că despre ea nu avem decît informații legendare.

Mulțumim în această privință tovarășului Radu Popa care, în urma citirii manuscrisului, mi-a atras atenția asupra problemei.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

Teoria fazării tipologice şi problema orînduirii tributale

Aşa cum am arătat în capitolul anterior, în literatura marxistă a problemei a dominat mult timp teza potrivit căreia „istoria cunoaşte cinci tipuri fundamentale de orînduiri sociale : comuna primitivă, orînduirea sclavagistă, orînduirea feudală, orînduirea capitalistă şi orînduirea socialistă“ [1].

În această clasificare tipologică orînduirea tributală nefiind inclusă, ne propunem să analizăm dacă ea nu poate fi totuşi acceptată, ca realitate istorică şi, în caz afirmativ, dacă este sau nu posibil să fie intercalată, şi unde anume, în şirul celor cinci.

În acest scop, socotim necesar să începem prin a discuta valoarea însăşi a oricărei fazări tipologice, ca instrument de cercetare ştiinţifică.

1. Problema aparatului conceptual ştiinţific

Se ştie — şi deci nu va fi nevoie să insistăm — că în orice luare de contact cu realităţile, mintea noastră procedează la stabilirea de concepte, vocabularul unei limbi nefiind decît rezultatul unei asemenea operaţii de

logificare, măcar că făcută spontan, fără acurateţea critică necesară.

În ştiinţă, înlocuim însă aceste concepte ale vorbirii curente prin altele, elaborate în spirit critic, adică mereu interesîndu-ne de limitele pe care le implică orice încercare de a face inteligibilă realitatea sensibilă.

Există mai multe procedee posibile, printre care cel al clasificărilor de genul celei mai sus arătate, asupra cărora vom face cîteva scurte comentarii.

a. *Procedeul exemplificării prin cazuri concrete.* Un prim procedeu, foarte curent folosit, constă în a alege dintr-o masă de fenomene similare, un singur caz concret pe care îl declarăm a avea valoare reprezentativă (mai concret spus, ilustrativă) pentru întreaga serie considerată.

Procedeul e util mai ales în ştiinţele naturii, unde avem posibilitatea de a alcătui colecţii muzeale. Toată lumea înţelege că un exemplar pus în vitrină (sau tipărit într-un album) figurează acolo ca reprezentant al unui număr mare de cazuri similare.

În domeniul ştiinţelor sociale, unde avem de-a face cu structuri şi procese sociale, procedeul este mai greu utilizabil, dat fiindcă nu dispunem de obiecte reale, ci numai de abstracţii, adică de elaborări ale minţii noastre cu privire la anume fenomene concrete.

Totuşi, ori de cîte ori vrem să înţelegem un fenomen social, dacă la cunoştinţa noastră există un caz oarecum similar, pe care îl cunoaştem mai bine, ne referim la el, considerîndu-l ca exemplar model.

Astfel, dacă studiind istoria noastră socială afirmăm că pătrunderea capitalismului în agricultura românească a avut loc pe cale prusacă, cei la curent cu problema vor înţelege că invocăm istoria prusacă, aşa cum a fost ea interpretată de către Lenin. Avem dreptul să procedăm astfel pentru că, anterior nouă, Lenin studiase, pe baza unui material amplu şi cu o interpretare făcută cu mînă de maestru, un fenomen care ni se pare a fi oarecum asemănător cu al nostru.

Tot astfel, există multiple asemenea cazuri individuale istorice, teoretizate şi reduse la schemă, pe care

Scanned with OKEN Scanner

le folosim în mod legitim, precum ar fi de pildă cel al acumulării primitive a capitalului sau al celei de-a doua iobăgii, teoretizate de Marx și Engels.

Folosirea lor e legitimă pentru că aceste cazuri individuale sînt controlabile, în dosul fiecărei scheme teoretice propuse existînd ample analize istorice, care ne permit să confruntăm între ele nu doar două scheme abstracte, ci două situații concrete.

Cînd însă nu dispunem de asemenea cazuri exemplare complet studiate, cînd nu știm despre ele decît puținul ce ni-l poate spune o vagă schiță rezumativă, cît poate cuprinde, de pildă, un dicționar mai mult sau mai puțin de specialitate, sau chiar un manual pentru începători, apelul la metoda comparativă e contraindicat.

În ce privește orînduirile, de pildă, dacă în ceea ce privește capitalismul ne putem sprijini deplin pe vasta și adîncita monografie a problemei, care este *Capitalul* lui Marx, nu la fel stau lucrurile cînd e vorba de alte tipuri de orînduiri. Nu dispunem astfel de o monografie, de talie comparabilă cu cea a *Capitalului*, pentru feudalism, sclavagism sau comuna primitivă.

b. *Procedeul tipologic.* Adăugăm (ceea ce se știe, dar deseori se și uită) că de la aceste descrieri schematizate ale unor cazuri concrete se trece la elaborarea unei tipologii de un nivel de abstractizare încă mai înalt. Ceea ce ridică greutăți sporite în ce privește mînuirea corectă a aparatului nostru conceptual, este faptul că există riscul de a concepe tipologia ca pe un înlocuitor al realităților, de a crede că, odată stabilită tipologia, nu ne-ar mai rămîne altceva de făcut decît să considerăm în sine tipurile, făcînd între ele conexiuni pur mintale (cum spune Marx), dispensîndu-ne adică de cercetarea directă a realităților pe care le-am tipologizat.

Ceea ce nu înseamnă că abstracțiunile, generalizările și tipologiile nu ne pot fi de folos, ci numai că trebuie să fim foarte precauți cînd le folosim.

În *Contribuții la critica economiei politice,* din 1859, Marx ne dă următoarele lămuriri privind modul corect în care urmează să folosim abstracțiile în cercetarea fenomenelor sociale. El se referă desigur la o problemă

Scanned with OKEN Scanner

specială, cea a producției, dar indicațiile date rămîn valabile pentru oricare altă problemă socială. După părerea sa, considerarea în general a unui fenomen social, este utilă ; însă numai în anume condiții și în anume limite. Astfel, „*producția în general* este o abstracție, dar o abstracție rațională în măsura în care scoate realmente în evidență și fixează ceea ce este comun, *scutindu-ne astfel de repetări*“ [2] (subl. noastră).

Tipologia este deci o descriere a ce este general într-o serie de fenomene sociale similare, care nu ne scutește însă de cercetarea acelor fenomene, ci numai de a repeta, inutil, ceea ce este deja descris în tipologia noastră ca fiind valabil pentru toate cazurile similare.

„Pe scurt — spune Marx — există determinări comune tuturor treptelor producției, pe care gîndirea le fixează ca generale. Dar așa-zisele *condiții generale* ale oricărei producții nu sînt nimic altceva decît aceste momente abstracte, cu ajutorul cărora *nu poate fi înțeleasă nici o treaptă istorică reală* a producției“ [3] (subl. noastră).

Tipologiile privind orînduirile sociale se află în situația mai sus descrisă : ne sînt utile pentru că ne scutesc de repetarea, în fiecare caz în parte, a celor spuse, în general, pentru toate cazurile ; dar ele nu ne îngăduie ca, din categoriile generalului, să deducem concluzii privind fiecare caz particular în parte.

Schemele și tipologiile de care am vorbit pînă acum nu sînt încă clasificări, ci pur și simplu exemplare conceptuale, al căror inventar poate fi oricînd sporit, precum și ordonat arbitrar ; la nevoie, pur alfabetic.

Ceea ce nu mai e cazul cînd procedăm la clasificarea acestor tipuri, elaborînd adică o taxonomie propriu-zisă, adică o înșiruire, în care fiecărui tip îi este rezervat un anume loc în orînduirea propusă, potrivit unor criterii care pot fi morfologice, axiologice și cronologic-cauzale.

Să le analizăm pe rînd, pentru a vedea implicațiile logice ale tipologiei celor cinci orînduiri fundamentale, clasificate mai întîi în legătură cu aspectele lor formale, apoi cu poziția lor pe o scară graduală de valori și, în sfîrșit, dispunerea lor în ordine cronologică.

Scanned with OKEN Scanner

c. *Procedeul clasificării morfologice.* Tipurile generale pe care le elaborăm pot fi clasificate ținînd seama de caracterele lor pur formale, așa cum, de pildă, se procedează în clasificările botanice ale lui Linné.

În științele sociale, clasările morfologice întîmpină greutăți sporite, datorită faptului că criteriile formale avute în vedere variază după concepția filozofică de bază a sociologului care le făurește. Se știe că majoritatea sociologilor (chiar atunci cînd fac parte din aceeași școală) au propriile lor criterii de clasare a societăților umane, ceea ce dă loc la infinite controverse. Astfel, în sociologia burgheză întîlnim clasificări ale societăților în simple și compuse, mecanice și organice, militare și industriale, plutocratice, aristocratice, democratice, oligarhice, gerontocratice etc., care sînt departe de a fi satisfăcătoare. În schimb, în sociologia marxistă, în cadrul clasificării în cinci tipuri de orînduiri, de care ne ocupăm, criteriul morfologic admis este corect, deosebirile dintre diversele orînduiri fiind precizate a fi cele ale formei relațiilor de producție, deci în fond ale modului de stăpînire a mijloacelor de producție, adică al proprietății, care poate fi comunist primitivă, proprietate individuală absolută a stăpînului de sclavi, proprietate feudală mixtă a unui senior cu a iobagilor săi, proprietate capitalistă a burgheziei asupra mijloacelor de producție, nu însă și a forței de muncă, care se află în proprietatea proletariatului. Valoarea teoretică a acestui criteriu de clasificare merită să fie subliniată. Căci, într-adevăr, ne permite să constatăm că în istoria doctrinelor a avut loc o răsturnare completă a concepțiilor despre societate, în urma apariției a ceea ce putem numi sociologie marxistă (i.e. concepția materialismului istoric), tot atît de hotărîtoare pe cît a fost și apariția economiei marxiste față de economia burgheză.

Noutatea fecundă a sociologiei marxiste constă tocmai în această nouă viziune teoretică despre ceea ce sînt, în general, societățile concepute ca formațiuni social-economice, adică orînduiri.

E de ajuns, pentru a ne convinge, să punem față în față clasificările premarxiste, fie chiar și cea a lui Condorcet (care era totuși cea mai apropiată de viitorul

Scanned with OKEN Scanner

punct de vedere marxist), cu clasificarea lui Stalin, propusă în 1938, ca să ne dăm seama de imensul progres făcut. În locul unui concept vag, cum era cel de societate în general, apare, în clasificarea de care ne ocupăm, cel de orînduire, de formațiune social-economică, care are meritul de a fi clar, datorită nu numai analizei teoretice a elementelor care îl compun, dar și prin organizarea lor internă, în cadrul unei viziuni sistematice, în care toate aceste elemente se află prinse în relații de reciprocă condiționare, sub forma unei structuri economice de bază și a unei suprastructuri, conceptul de orînduire fiind deci rezultatul unei analize științifice, și nu o simplă descriere empirică, exprimată în limbajul metaforic al vorbirii curente.

În principiu deci clasificarea morfologică a orînduirilor este obligatorie, iar criteriul distinctiv al proprietății care a fost ales, de asemenea e perfect valabil, pentru că în adevăr întreg sistemul de relații dintre clase este determinat de pozițiile lor față de proprietatea mijloacelor de producție. De asemenea, este justificată și preeminența acordată tehnicilor de producție, ca semn formal, vizibil și concret, al modului de producție.

Putem fi deci de acord cu asemenea clasificări morfologice, însă numai cu o condiție : clasificarea să rămînă deschisă, adică să poată cuprinde, rînd pe rînd, toate orînduirile pe care ajungem a le cunoaște istoric.

d. *Procedeul clasificării axiologice.* Cu totul alt înțeles îl capătă clasificările cînd le dăm și un rost axiologic, adică nu numai juxtapunînd tipurile, ci și ierarhizîndu-le pe un criteriu de valoare.

Valoarea clasificărilor pe care le obținem astfel depinde de valoarea însăși a criteriului pe care îl folosim în ierarhizare. Nu ne vom ocupa de acele criterii valorice controversabile, care depind exclusiv de preferințele subiective ale cercetătorilor, precum sînt cele etice, juridice sau, în general, culturale, pe baza cărora societățile se împart în istorice și etnografice, dinamice și statice, înfloritoare și în decadență, tinere și bătrîne etc., deosebiri care sînt atît de vagi încît nici nu pot da naștere

Scanned with OKEN Scanner

unei taxonomii propriu-zise, servind mai mult drept calificative de deosebiri între diferite tipuri de societăți.

Vom insista însă asupra faptului că în sociologia marxistă, criteriul valoric folosit este cel al progresului istoric. Marx, în repetate rînduri a subliniat această idee, folosind o imagine luată din geologie. El spunea că întocmai „ca și în formațiunile geologice, există și în formațiunile istorice o serie întreagă de tipuri primare, secundare, terțiare etc.", a căror istorie „abia urmează să fie scrisă" [4]. Sau, în alt text, de data aceasta folosind o comparație luată din biologie, afirma : după cum „anatomia omului constituie o cheie pentru înțelegerea anatomiei maimuței", tot astfel „economia burgheză ne oferă calea pentru înțelegerea economiei antice", „dijma, zeciuiala etc. pot fi înțelese dacă este cunoscută renta funciară" [5].

Concepția de primar, secundar, terțiar etc. indică deci existența unui progres istoric al societăților, idee întărită și de afirmarea posibilității înțelegerii unor faze anterioare prin cunoașterea formelor ultime de dezvoltare progresivă a acestora.

Ceea ce este de ținut seamă în această concepție a progresului social este dezvoltarea orînduirilor, formațiunilor social-economice ca atare, adică a structurilor sociale (recte : modurile de producție).

Marx, de pildă, spune : „în linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez modern, pot fi numite epoci de progres ale formațiunii economice a societății" [6] ; ceea ce fără îndoială este o primă schițare a unei clasificări a societăților umane în ordine progresivă, măcar că cele patru tipuri de societăți invocate de Marx nu sînt exact cele cinci propuse de Stalin și nici nu sînt însoțite de afirmația că ar fi singurele fundamentale.

Reținem deocamdată faptul că criteriul valoric care permite să clasăm axiologic tipurile sociale, este necontroversabil, nimeni neputînd contesta faptul că de la piatra neșlefuită pînă la energia atomică nu s-ar fi înregistrat un progres în capacitatea oamenilor de a folosi științele și tehnicile de mînuire a forțelor naturii în be-

Scanned with OKEN Scanner

neficiul vieții lor și nici că între capacitatea de a produce cele necesare traiului și capacitatea tehnică nu ar exista o relație certă.

Dar simultan trebuie scos în relief și faptul că orice clasificare axiologică bazată pe ideea progresului se transformă ipso facto într-o clasificare istorică, cronologică, asupra căreia va trebui deci să insistăm ceva mai mult.

e. *Procedeul clasificării cronologic-cauzale.* Clasificarea axiologică, alcătuită pe criteriul progresului, duce așadar la o clasificare cronologică, care înglobează astfel în sine nu numai o clasificare morfologică și axiologică, ci și, în plus, ideea unei legături cauzale între diversele tipuri cronologic orînduite.

În acest caz, este dată posibilitatea unei fazări a istoriei potrivit căreia nu am avea de-a face doar cu evenimente anterioare și ulterioare, ci cu trepte succesive, fiecare fază decurgînd din cea anterioară printr-o creștere internă organică. Ideea succesiunii în timp se încarcă astfel cu cea a existenței unei cauzalități interne, legînd între ele diversele faze într-un proces dialectic, în care fiecare fază cuprinde rămășițele fazei anterioare dar și germenii care, dezvoltîndu-se, vor da naștere celei ulterioare. De unde și concluzia că trebuie să existe o lege a progresului, prin creșteri încete, cantitative, care ajungînd la punctul nodal al saltului calitativ permit recunoașterea apariției unei noi faze.

Astfel, în clasificarea celor cinci tipuri de orînduiri fundamentale, dacă o socotim ca o propunere de fazare a istoriei, ar trebui să tragem concluzia că orînduirea comunismului primitiv ar cuprinde în sine germenii orînduirii sclavagiste, care la rîndul ei i-ar cuprinde pe cei ai feudalismului și așa mai departe, astfel că orînduirea comunist-primitivă nu ar putea face altfel decît să dea naștere celei sclavagiste, care deci nu s-ar putea naște decît din orînduirea comunist-primitivă și așa mai departe, fazele neputîndu-se naște altfel decît unele dintr-altele, fără abatere de la acest lanț liniar obligator, cu caracter fatal.

Scanned with OKEN Scanner

În acest caz e evident că o orînduire tributală ar fi exclusă, din principiu, neintrînd ca o verigă necesară în schema cauzală fazată ce ni se propune.

2. Capcanele folosirii abuzive a clasificărilor genetice

Numai că, procedînd astfel, se cuvine să fim atenți ca nu cumva să transformăm clasificările din ceea ce sînt, adică instrumente euristice, în realități superioare, de sine stătătoare, adevărate chipuri cioplite, fetișuri, față de care să nu uităm datoria noastră de a fi iconoclaști.

Asemenea scheme simple, (uneori chiar simpliste) ne pot da impresia că ele cuprind întreaga realitate, astfel că de aci înainte nu vom mai avea nimic altceva de făcut decît să analizăm și să dezvoltăm logic cele cuprinse în tipologia fazată, silind faptele să intre în acest pat al lui Procust, negînd existența acelora care nu au fost cuprinse în schemă, „ca și cum — spune Marx — ar fi vorba de o împăcare dialectică de concepte și nu de înțelegerea unor relații reale“ [7].

Va fi util deci să inventariem posibilitățile de a greși în alcătuirea și interpretarea clasificărilor cronologic-cauzale, arătînd defectele lor și limitele dincolo de care nu pot trece.

a. *Necesitatea unui inventar exhaustiv.* Cîtă vreme clasificarea rămîne pur morfologică sau axiologică, putem oricînd adăuga un nou tip, ulterior depistat, așa cum fac botaniștii care mereu îmbogățesc clasificarea lui Linné, dînd cîte un nume fiecărui tip morfologic nou identificat. Cu totul altfel se pune însă problema cînd clasificarea are pretenții de a stabili derivarea tipurilor în șir genetic cauzal.

Odată stabilit acest lanț, care merge de la origini pînă în ziua de azi, afirmăm că clasificarea noastră este exhaustivă, astfel că intercalarea oricărui nou tip strică

Scanned with OKEN Scanner

ordinea logică a lanțului cauzal. Astfel, dacă în afara celor cinci tipuri fundamentale de orînduiri sociale mai există încă unul, care a fost omis, întreg eșafodajul clasificator se dărîmă. Sau, valoarea lui e redusă la explicitarea doar a unor anume situații locale, singurele care au fost luate în considerare la un anumit moment dat, dar care urmează a fi încadrate ulterior într-o viziune mai amplă, clasificarea neexhaustivă fiind deci o utilă, dar incompletă etapă a cunoașterii sociale.

În tot cazul, dacă o realitate socială, precum cea a despoției asiatice, pe care Marx o semnalează (așa cum fac dealtfel și Engels și Lenin), se dovedește a fi realmente existentă, cine trebuie să cedeze pasul e schema logică, nicidecum realitatea, pe motiv că nu e cuprinsă în schemă.

b. *Neconfundarea modurilor de producție cu orînduirile*. Ideea că fazînd dezvoltarea modurilor de producție am și realizat o clasificare a orînduirilor social-economice este greșită prin extrema simplificare a unor probleme cu mult mai complexe, care nu pot fi lămurite decît prin cercetarea directă a realităților istorice.

Reamintim în acest sens textul în care Marx arată că „în teorie generală", „în relația nemijlocită dintre proprietarii condițiilor de producție și producătorii direcți (relație a cărei formă corespunde întotdeauna și în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a modului de muncă și, în consecință, a forței ei productive sociale) găsim de fiecare dată secretul intim, temelia ascunsă a întregii construcții sociale, prin urmare și a formei politice pe care o îmbracă relația de suveranitate și dependență ; pe scurt, a oricărei forme de stat". Totuși nu e suficient să știm că există o astfel de cheie de dezlegare a problemelor istorice, căci „aceeași bază economică, — aceeași din punctul de vedere al condițiilor principale — poate prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor și diverselor împrejurări empirice, condiții naturale, relații de rasă, influențe istorice, care acționează din afară etc., variații nesfîrșite și gradații, care nu pot fi înțelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date" [8].

Scanned with OKEN Scanner

Socotim că acest text constituie o caracterizare, poate cea mai lămuritoare din cîte s-au putut da, a concepției sociologice marxiste.

În aplicarea efectivă a acestui mod de a concepe îmbinarea dintre schemă și cercetarea socială, exemplul cel mai concludent ni-l dă tot Marx, care nu s-a mărginit de pildă să afirme, apodictic, că capitalismul s-a născut prin dezvoltarea internă a feudalismului, ci a procedat la o vastă și impresionant de amănunțită analiză a faptelor istorice, punînd la baza teoriei sale un studiu de monografie socială istorică atît de temeinic încît nici un om de bună credință nu îl mai poate nega.

Marx ne îndrituie să afirmăm teoretic că societatea capitalistă derivă dintr-un anterior feudalism nu pentru că se cade să credem în virtutea unor scheme teoretice, ci pentru că în adevăr așa s-au petrecut lucrurile. Fapt este că numai în această parte a lumii, în Europa occidentală, au existat condițiile istorice care au permis capitalismului să ia ființă, condiții care nu sînt incluse toate în tipologia orînduirii feudale, ci îi sînt și exterioare, precum revoluția industrială, politica colonială, acumularea primitivă a capitalului, lupta socială dintre clasele feudale și cele burgheze în curs de formare, dintre capitaliști și proletari etc.

Toate aceste condiții istorice sînt studiate de Marx din multiplele puncte de vedere ale economiei politice, dreptului, politicii, demografiei, psihologiei, tehnologiei etc., adică într-un sistem sociologic propriu-zis, sinteză interdisciplinară a tuturor științelor sociale particulare.

Teoretizîndu-le, Marx marchează existența unor etape în geneza și dezvoltarea capitalismului, teoria fiind elaborată pe această temelie a faptelor istorice concrete, așa cum s-au desfășurat ele realmente în apusul Europei, unde capitalismul a luat ființă.

Ceea ce trebuie să reținem este concluzia că toate schemele generale care nu sînt elaborate pe baza unui material istoric și de cercetări contemporane, care deci nu au garanții similare celor oferite de teoria capitalismului, rezultată din monografia capitalismului, nu pot fi primite decît sub beneficiu de inventar. Atîta vreme cît nu dispunem pentru studierea comunei primitive, a

Scanned with OKEN Scanner

orînduirii sclavagiste și feudale, de monografii de talia *Capitalului* nu avem despre ele decît idei generale, construcții mintale plauzibile, poate chiar și probabile, dar nu certitudini.

c. *Caracterul fatal al legilor istoriei.* O altă interpretare greșită la care ne îndeamnă orice clasificare cronologic-cauzală este de a confunda schema teoretică cu o lege socială și, în concluzie, a da acestei legi sociale un caracter de determinism mecanic fatal.

În această privință, Marx a avut prilejul să arate în mod ferm concepția sa, în texte pe care e bine să le recitim cu cea mai mare atenție, ele atingînd însuși miezul problemei pe care o analizăm.

Reamintim astfel că în 1881, Marx a fost rugat de către Vera Sasulici (în legătură cu problema soartei viitoare a „mirului" rusesc) să-și spună părerea cu privire la „teoria care susține că, în virtutea inevitabilității istorice, toate țările din lume trebuie să treacă prin toate fazele producției capitaliste", la care Marx a dat următorul răspuns pe cît de clar, pe atît de categoric : „inevitabilitatea acestui proces este limitată în mod riguros la țările din apusul Europei".

Nu e vorba de o frază spusă întîmplător, ea fiind repetată ad litteram în toate trei ciornele premergătoare scrisorii de răspuns către Vera Sasulici [9].

Mai mult : cu cîtăva vreme înainte, Marx afirmase aceeași idee, mai pe larg încă, într-o scrisoare trimisă revistei „Otecestvennîie zapiski", protestînd împotriva interpretării abuzive dată concepției lui, de către un „marxist" care credea că „trebuie neapărat să transforme schița mea istorică cu privire la apariția capitalismului în Europa occidentală, într-o teorie istorică-filozofică referitoare la calea generală pe care trebuie să o urmeze în mod fatal toate popoarele, indiferent de condițiile istorice în care s-ar afla ele, pentru a ajunge în ultimă instanță la o societate capitalistă".

„Eu însă îi cer iertare. Aceasta ar însemna pentru mine în același timp o prea mare cinste și o prea mare insultă".

Scanned with OKEN Scanner

Indicația metodologică pe care o dă Marx, ca fiind singura corectă cu privire la modul lui de a concepe legile sociale, este cît se poate de clară : nu e cu putință să se interpreteze toate realitățile sociale prin deducție de la o lege stabilită ca valabilă doar pentru anume condiții istorice locale.

Spre lămurire, el se referă la un tulburător exemplu concret.

Se știe că Marx arătase că procesul de naștere al capitalismului a constat în expropierea lucrătorilor direcți de mijloacele lor de producție, pe această cale luînd naștere proletariatul salariat al capitalismului. Dar acest proces este socotit valabil doar pentru explicarea capitalismului, nu pentru alte situații istorice.

„Să luăm un exemplu", spune Marx. „În mai multe locuri din *Capitalul* am amintit de soarta pe care au avut-o plebeii Romei antice. La început, aceștia au fost țărani liberi, care lucrau fiecare pentru sine propriul lor petec de pămînt. În decursul istoriei romane, ei au fost expropiați. Aceeași dezvoltare, care i-a despărțit de mijloacele lor de producție și de subzistență, a atras după sine nu numai formarea marii proprietăți funciare, dar și formarea marilor capitaluri bănești. În felul acesta, într-o bună zi au apărut, pe de o parte oamenii liberi, deposedați de toate bunurile în afară de forța lor de muncă, iar pe de altă parte, pentru exploatarea muncii acestora, posesorii tuturor bogățiilor achiziționate. Ce s-a întîmplat ? Proletarii romani nu au devenit muncitori salariați, ci o *gloată* leneșă, mai demnă de dispreț decît așa-numiții «poor whites» din sudul Statelor Unite și odată cu aceasta s-a dezvoltat nu modul de producție capitalist, ci modul de producție sclavagist. Astfel, evenimente de o analogie uimitoare, dar care s-au petrecut în împrejurări istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite. Studiind fiecare din aceste evoluții în parte și comparîndu-le apoi între ele, vom găsi ușor cheia pentru înțelegerea acestui fenomen", „dar nu vom ajunge niciodată să-l înțelegem dacă vom folosi cheia universală a vreunei teorii generale, istorico-filozofice, a cărei supremă calitate este aceea că se consideră mai presus de istorie" [10].

Scanned with OKEN Scanner

d. *Teoria căii magistrale de dezvoltare a capitalismului.* Revenim asupra ideii că o clasificare incompletă, neexhaustivă poate totuși avea o valoare relativă, în cadrul unor cercetări care nu au pretenția de a cuprinde întreaga istorie universală, ci doar o explicare a unui fragment al ei.

Astfel, a fost emisă părerea că schema : comuna primitivă, sclavaj, feudalism, capitalism etc. deși nu ar fi universal valabilă, ar reprezenta totuși calea magistrală a istoriei omenirii, în sensul că ea ar fi cea prin care a luat naștere capitalismul [11].

Într-adevăr, parțial, această schemă se verifică : capitalismul s-a născut din sînul societății feudale (dar și cu germeni exteriori feudalismului). În ce măsură însă acest feudalism s-a născut, el însuși, dintr-un anterior sclavagism, și acesta direct din comunismul primitiv ?

Este o problemă destul de grea din punct de vedere metodologic : existența unei orînduiri sclavagiste o constatăm în lumea antichității romane ; orînduirea feudală, în forma ei pură, în Franța înaltului ev mediu ; capitalismul îl constatăm în țara lui de baștină, în Anglia modernă. Nu avem deci posibilitatea de a urmări trecerea directă de la sclavaj la feudalism și la capitalism în cadrul uneia și aceleiași societăți. Știm că Anglia nu a cunoscut orînduirea sclavagistă și că feudalismul ei a fost un feudalism de import, adus prin cucerire și impus cu forța de către normanzi. Știm, de asemenea, că Galia nu a cunoscut o orînduire sclavagistă și că feudalismul francez s-a născut pe baza colonatului, izvorît din procesul de decadență a Imperiului roman și sub efectul cuceririi țării de către „barbarii germanici". Iar despre Italia știm că, la anume vreme și doar în anume regiuni italice, a cunoscut sclavajul ca tip de orînduire, dar nu-l știm să fi derivat din comuna primitivă și nici că ar fi dat naștere unui feudalism. Desigur, toate aceste trei țări au avut propria lor istorie socială, adică propria lor dezvoltare, formînd fiecare din ele o serie istorică (ca să folosim terminologia și teoria aferentă a lui A. D. Xenopol, cel dintîi și cel mai mare dintre românii care au îmbinat teoria sociologiei cu istoria).

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate acestea e posibil să facem sinteza acestor trei serii, în una singură.

Pe care temeiuri ? Pentru că ele au avut, în ansamblul lor, o istorie comună : au făcut parte din același Imperiu roman ; apoi, în continuare, au fost legate între ele printr-o serie de înrîuriri reciproce, cultura lor trecînd de la o țară la alta ; și, mai ales, *pentru că, în final, ele sînt cele care au dat naștere societății capitaliste,* fapt de importanță mondială. Căci în adevăr capitalismul este un fenomen copleșitor de important, fiind *unic, nerepetabil* și de caracter *ecumenic,* în sensul că, odată născut, determină, prin legile lui proprii, întregul mersul social al tuturor țărilor de pe întreg globul care intră în orbita lui. Oricare ar fi fost dezvoltarea de pînă atunci a țărilor periferice (în sens de aflate dincolo de zona în care s-a născut capitalismul), ele sînt silite să se supună legilor pieței mondiale capitaliste. Pentru ele nu mai e dată putința și nici necesitatea de a repeta fazele de dezvoltare ale capitalismului, nici acumularea primitivă, nici revoluția industrială, nici crearea de imperii coloniale etc. nemaifiind posibile.

Dată fiind tocmai această importanță a capitalismului în istoria universală, calea pe care acest sistem social a luat naștere poate fi socotită magistrală, adică hotărîtoare pentru toate celelalte căi, care i se subordonează.

Dealtfel, Stalin însuși, numind fundamentale cele cinci faze pe care le-a teoretizat, ne dă posibilitatea de a le interpreta tocmai în sensul că acestea sînt treptele prin care s-a format capitalismul și care au deschis astfel și calea socialismului triumfător. Ceea ce nu înseamnă că toate țările din lume sînt obligate să urmeze pas cu pas aceeași cale. Totuși, cu mențiunea că încercarea de a încadra această cale magistrală într-o clasificare cu punct de plecare în comunismul primitiv, depășește marginile admisibile. Dacă relația feudalism-capitalism este corectă, cea dintre sclavagism și feudalism este de reanalizat mai atent.

Am văzut interpretarea pe care o dă Miron Constantinescu sclavagismului, în sensul că prin această fază trebuie să treacă toate societățile care urmează calea

Scanned with OKEN Scanner

progresivă magistrală (deşi nu treaptă fatal obligatorie). Dar ei i se poate opune teza lui Engels care afirmă că „sclavia, acolo unde este principala formă de producţie, transformă munca într-o activitate de sclav, prin urmare dezonorantă pentru oamenii liberi. Prin aceasta *este închisă calea de ieşire dintr-un asemenea mod de producţie*“ (sublinierea noastră).

Dar analiza acestei probleme nu e cazul a fi făcută în acest loc.

e. *Coexistenţa seriilor evolutive plurale.* În judecarea acestor probleme este necesar să ţinem seama de faptul că, întotdeauna coexistă societăţi aflate la diverse faze de dezvoltare socială, ale căror serii evolutive se disjung şi se interferează. Engels a arătat că cea dintîi mare diviziune socială a muncii a constat în bifurcarea formaţiunilor comunist-primitive în triburi pastorale şi comunităţi agricole. Ceea ce înseamnă că de la o bază comună, cea a triburilor nomade, au pornit nu una, ci două linii deosebite de dezvoltare, determinate în special de condiţiile materiale de viaţă, pe de o parte stepă, pe de alta văi de rîuri fertile, apte ocupaţiilor agricole. Se ştie că după bifurcarea lor a intervenit şi o interferenţă între aceste două linii evolutive, triburile pastoral-nomade exploatînd comunităţile agrare.

Se ştie, de asemenea, că dezvoltarea capitalismului interferează cu seria evolutivă a altor societăţi precapitaliste. Astfel, Lenin semnalează posibilitatea obiectivă ca pătrunderea capitalismului în agricultură să poată avea loc pe cale prusacă, dar şi pe alte căi. De asemenea, Engels a arătat că e dată posibilitatea ca această pătrundere a capitalismului să dea naştere fenomenului paradoxal al celei de-a doua iobăgii, iar Marx a semnalat chipul în care capitalismul poate genera o exploatare colonială sclavagistă. Dealtfel, e uşor să înţelegem de ce o orînduire sclavagistă nu putea lua fiinţă dacă în hinterlandul ei nu ar fi existat societăţi din care sclavii să poată fi prinşi şi de ce feudalismul francez nu ar fi putut lua naştere altfel decît prin efectele cuceririi Galiei romane de către triburile germanice.

Scanned with OKEN Scanner

Necontenit, în această coexistență a mai multor serii evolutive, una din orînduiri este dominantă, determinînd schimbarea de direcție a evoluției societăților intrate în orbita ei — în cadrul așa-numitelor epoci istorice.

Știm acest lucru în chip amănunțit în ce privește în special epoca capitalistă, despre care Marx a dat exemple nenumărate, cînd a analizat acumularea primitivă a capitalului, precum și situația socială a Rusiei, despre care a spus (în fraze care aduc aminte, în chip extrem de interesant, de teoria epocii burghez-capitaliste și a intrării în orbita capitalistă, formulată de Gherea): „Datorită unui excepțional concurs de împrejurări" obștea rusă are o linie de dezvoltare proprie „tocmai datorită faptului că este contemporană cu producția capitalistă", astfel că „ea poate să-și însușească părțile pozitive ale acesteia, fără să mai treacă prin aceleași chinuri îngrozitoare. Rusia nu trăiește izolată de lumea contemporană și nici nu a căzut pradă, asemenea Indiilor orientale, unui cuceritor străin" [12]. Ceea ce mai trebuie adăugat, pentru deplina lămurire a problemei fazărilor tipologice este nu numai că în lume coexistă societăți aflate în diverse stadii de evoluție, ci și că în chiar sînul aceleeași societăți există asemenea decalaje.

Imperiul roman, de pildă, este întotdeauna citat ca o tipică orînduire sclavagistă și ca atare pare logic să se tragă concluzia că Dacia romană, fiind încadrată într-un imperiu sclavagist, trebuia să fie ea însăși sclavagistă. Această concluzie este însă simplistă, dat fiind că ea nu ține seama de faptul că sclavagismul e caracteristic doar unei anume epoci și unei anumite zone din Italia metropolitană, în timp ce Imperiul cuprindea multiple moduri de exploatare, mergînd de la jaf la stoarcere de tribut.

Chiar și în societăți mai restrînse, nu chiar de talia marilor imperii, pot coexista nu numai denivelări sociale, ci și moduri de producție diferite, într-o infinită varietate de situații pe care numai descrierea istorică și analiza comparativă, iar nu categorisirea tipologică le poate lămuri, orice confuzie între șirul logic și cel istoric fiind inadmisibilă.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, ideea unui progres istoric nu exclude posibilitatea și a unor regrese, a unor decăderi în faze anterioare, mergînd uneori pînă la adevărate sălbăticiri catastrofale.

3. Concluzii privind istoria noastră socială

În ce privește istoria noastră socială, ea nu poate fi concepută decît tot într-un cadru de istorie universală. Părțile acestea de lume, în care a luat ființă neamul românesc, nu au fost niciodată izolate, ca într-un vas închis. Încă din preistorie, culturile diverse care se regăsesc în Țările noastre au făcut parte din imensa problemă a istoriei generale, cuprinzînd nu numai Europa, ci și Asia și Africa. Daco-geții au făcut și ei parte integrantă din vastul Imperiu roman, urmașii lor au fost integrați apoi în istoria popoarelor migratoare, în cea a Imperiului bizantin, a formațiunilor mai tîrzii ale statelor balcanice, ale feudalismului maghiar și polonez, ale Imperiului otoman, ale capitalismului, care a pătruns în toată regiunea ponto-baltică sub forma celei de-a doua iobăgii, apoi a neoiobăgiei și așa mai departe, istoria socială a românilor fiind necontenit o verigă a unui lanț de împrejurări istorice cu caracter universal.

Studiul diverselor formațiuni sociale și tipuri de orînduiri care s-au succedat la noi implică deci permanenta necesitate a unei referiri la coexistența noastră în contextul altor formațiuni sociale înrîuritoare, precum și a condițiilor create de evenimentele istorice multiple, care au dat propriei noastre dezvoltări locale caracterul lor deosebit.

În acest sens, reconstituirea istoriei noastre sociale trebuie să fie simultan și o lucrare de sociologie teoretică, adică de studiu al corelațiilor existînd între diferitele orînduiri coexistente, o astfel de lucrare de istorie materialist-istorică putînd deschide perspective cu mult mai adînci decît ne oferă simpla aplicare mecanică a unei scheme tipologice. În speță, întreaga problemă a

Scanned with OKEN Scanner

timpului cînd, scăpînd de sub dominația popoarelor migratoare, s-au întemeiat cele dintîi formațiuni statale autohtone, (perioada din care ne-au rămas prea puține informații scrise, iar rămășițele arheologice sînt încă nedeplin studiate), ne poate da temeiuri pentru o analiză socială, care nu ar fi deloc de mirare să ne ducă la concluzia că în adevăr a existat la noi o orînduire tributală care, pe căi care sînt altele decît cele ale Occidentului, au dus apoi la un feudalism, el însuși sui-generis, și apoi la căile de pătrundere ale capitalismului, specific oriental-europene.

Concluziile ce se pot reține din cele pînă acum spuse sînt următoarele :

a. din punct de vedere teoretic, nimic nu se opune principial la admiterea posibilității unei orînduiri tributale.

b. Ca această orînduire posibilă să fie recunoscută și ca reală, depinde de rezultatul cercetării istorice a realităților.

c. O astfel de orînduire în tot cazul nu și-ar găsi locul într-o clasificare uniliniară.

d. Metodologic, înseși clasificările liniare, cronologic-cauzale, ale formațiunilor social-economice nu sînt acceptabile.

e. E de reținut ideea seriilor, concomitent și reciproc coordonate.

Note

1 I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1955.
2 K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, ed. a II-a, București, Ed. politică, 1960, p. 221.
3 *Ibidem*, p. 226.
4 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, București, Ed. politică, 1964, p. 418.
5 K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, ed. cit., p. 248.

Scanned with OKEN Scanner

6 *Ibidem*, p. 10.
7 K. Marx, *Bazele criticii economiei politice*, București, Ed. politică, 1972, p. 23.
8 K. Marx, *Capitalul*, vol. III, București, E.S.P.L.P., 1955, partea a II-a, cap. XLVII.
9 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, ed. cit., pp. 416—437.
10 *Ibidem*, pp. 121—122.
11 În acest text înțelegem prin cale magistrală altceva decît ce numește N. S. Dumitru prin „magistrala progresului istoric", în interesanta sa lucrare *Sistem social, praxis, experiment*, București, Ed. științifică, 1974.
12 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, ed. cit., pp. 416—437.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II–a

Formațiunile social-economice comunitar-agrare

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

Comunismul primitiv, formațiunile tribale și comunitățile agrare

Înainte de a trece la analiza comunităților agrare, piesă centrală pentru înțelegerea formațiunilor tributale și feudale, e necesar să începem prin a îndepărta părerea greșită constînd în confundarea orînduirii comunist-primitive cu comunitățile agrare, precum și a celei care socotește că aceste comunități nu ar fi decît rămășițe supraviețuelnice ale comunismului primitiv.

În acest scop va trebui să arătăm care au fost condițiile sociale în sînul cărora s-a pus problema comunismului primitiv și a comunităților agrare, teoretizările ei, în diferitele lor formulări, resimțindu-se vădit de rădăcinile lor sociale.

Nu vom relua aci informațiile pe care le-am dat, încă din 1956, cu privire la această problemă, într-un capitol intitulat „Teorii în legătură cu comuna primitivă“ [1], ci ne vom mărgini să reamintim că cei dintîi care s-au izbit de această problemă au fost administratorii coloniilor capitaliste, care aveau de soluționat problema exploatării unor formațiuni sociale locale de tip comunitar agricol (comuna din India ; dessa din Java etc.), ceea ce a dat prilej nu numai juriștilor, ci și istoricilor, antropologilor și sociologilor să încerce o lămurire teoretică a acestor forme, care în Europa occidentală dispăruseră de mult.

Scanned with OKEN Scanner

Au urmat cei care aveau de rezolvat probleme legate de acțiunea de pătrundere a capitalismului în agricultură, care, de asemenea, au fost de natură să scoată în relief forme de organizare socială comunitar agrare europene oarecum similare cu ceea ce aflaseră capitaliștii în coloniile lor.

Ne interesează însă în special literatura marxistă, din care vom reține deocamdată acele texte în care fenomenul comunităților agrare este folosit ca argument pentru întemeierea tezei comunismului primitiv.

1. Comentarea cîtorva texte clasice

Vom porni mai întîi de la textul care figurează în *Prefața* lui Engels la ediția din 1888 a traducerii engleze a *Manifestului Comunist* [2].

După cum se știe, acel Manifest afirmase, în 1847, teza că „istoria omenirii este istoria luptelor de clasă". La care Engels adaugă corectivul că, de fapt, e vorba doar de istoria umană „transmisă prin scris", dat fiind că la originile preistorice ale omenirii, existaseră societăți fără de clase, adică un așa numit comunism primitiv.

Teza comunismului primitiv, adică a unei societăți lipsite de clase, poate fi acceptată ca fiind logic obligatorie, căci e cu neputință să concepem o omenire, în faza sa de antropogeneză și cea imediat ulterioară, alcătuită din clase, unele exploatînd pe altele. Argumentul hotărîtor în speță este că orice exploatare implică existența unor bunuri exploatabile. E deci clar că abia după atingerea etapei de dezvoltare a tehnicilor îngăduind producerea unor bunuri peste strictul necesar supraviețuirii biologice a producătorilor a fost dată posibilitatea confiscării plusproduselor, deci a unei exploatări, deci a unor clase exploatatoare, deci a unor orînduiri statale.

În secolul trecut, cînd această problemă a fost pusă, teoria claselor sociale avea în vedere în special structura societății capitaliste, în care clasele erau definite

Scanned with OKEN Scanner

prin poziția lor față de proprietatea mijloacelor de producție, proprietatea individuală apărînd astfel ca fiind de esența însăși a conceptului de clasă. De unde concluzia, logic obligatorie, că dacă a existat o societate fără clase, implicit trebuie să admitem că ea nu a cunoscut nici proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, folosind deci un sistem de comunism primitiv.

Concluzia era atît de logică încît numai cei care, din punct de vedere politic, luptau împotriva unei socializări a mijloacelor de producție puteau afirma că proprietatea individuală a constituit și va constitui baza oricărei societăți posibile, trecute, prezente și viitoare, negînd astfel comunismul primitiv de frica unui comunism viitor.

Dar oricît de întemeiată era, din punct de vedere logic, teza comunismului primitiv, nu e mai puțin adevărat că pentru a o susține lipseau dovezile documentare certe ; ceea ce, dealtfel, era și firesc, de vreme ce era vorba de vremuri preistorice. adică tocmai lipsite de o documentație istorică, alta decît arheologică, atît de controversabilă atunci cînd din rămășițele materiale ale preistoricilor tragem concluzii cu privire la viața lor socială.

Totuși, pentru a face dovada că existența unei proprietăți comuniste nu este doar o aberantă construcție mintală, cercetătorii au invocat existența, pînă în vremea noastră, a unor comunități sătești, adică a unor sate folosind în comun o proprietate teritorială. Cercetate la teren. aceste sate — fie că aveau forma mirului rus, a mărcii germane, a tomptului irlandez, a dessei javaneze, a comunei indiene, ba chiar și a satului devălmaș românesc — au făcut cu prisosință această dovadă.

Rămînea însă să se mai arate că aceste comunități sătești erau primitive, adică, altfel spus, că aveau un caracter de străvechime, istoria lor urcîndu-se pînă în preistorie, astfel încît comunismul satelor devălmașe să poată fi considerat drept o prelungire directă a comunismului preistoric primitiv [3].

Engels, tot în *Prefața* citată, invocă, în acest scop, fenomenul social al comunităților agrare sătești, pentru a întemeia teza comunismului primitiv, spunînd că „în

Scanned with OKEN Scanner

1847 preistoria societății, organizarea socială pregătitoare oricărei istorii scrise, era încă aproape necunoscută. De atunci Haxthausen a descoperit în Rusia proprietatea comună asupra pămîntului, iar Maurer a dovedit că ea a fost baza socială care a constituit punctul de plecare pentru dezvoltarea istorică a tuturor triburilor germanice și cu timpul s-a descoperit că comunitățile sătești, cu posesiunea în comun a pămîntului, au fost forma primitivă a societății, din India și pînă în Irlanda".

Textul continuă apoi, spunînd că abia „odată cu descompunerea acestei comunități primitive, începe scindarea societății în clase distincte și în cele din urmă, în clase antagoniste". De unde s-ar putea trage concluzia (pe care mulți au și tras-o) că ieșirea din comunismul primitiv ar avea loc printr-un proces de descompunere a comunităților sătești. În acest caz s-ar putea pune un semn de echivalență între comunismul primitiv și comunitățile agrare sătești. Ceea ce este totuși o interpretare greșită, nu aceasta fiind teza susținută de Engels de vreme ce în alte texte, mai clar formulate, el spune (vorbind despre marca germanică), că aceste comunități sătești „au constituit, în tot cursul evului mediu, baza și modelul întregii orînduiri sociale", nedispărînd decît „în zilele noastre", cînd în adevăr „din aceste străvechi orînduiri agrare", „nu s-au mai păstrat decît jalnice vestigii" [4].

Încă mai categoric în argumentarea tezei existenței comunismului primitiv prin cea a comunităților agrare se arată a fi Marx însuși, care — încă din 1857 — redactase manuscrisul, deja amintit, *(Rohentwurf)* și publicase un studiu despre comuna indiană [5], reluînd problema mult mai tîrziu, spre sfîrșitul vieții sale [6], cu prilejul întrebărilor precise ce i se puseseră de către marxiștii ruși, dornici să se lămurească despre soarta viitoare a mirului, formă dominantă de organizare a producției agrare în țara lor.

Față de teoria celor care susțineau necesitatea dispariției acestei forme de proprietate în comun a pămîntului, Marx arată că în occidentul Europei într-adevăr stăpînirea în comun a pămîntului a cedat locul proprietății individuale private, ceea ce însă nu ar fi

Scanned with OKEN Scanner

decît o experienţă europeană occidentală, astfel că, pentru a judeca problema mirului, trebuie să ţinem seama şi de alte experienţe sociale, deosebite de cea europeană. Căci comunităţile primitive nu au fost croite toate după acelaşi calapod. Dimpotrivă, ele prezintă o serie de formaţiuni sociale care se deosebesc unele de altele, atît ca tip cît şi ca vechime şi care marchează fazele succesive ale evoluţiei".

„Unul din aceste tipuri, cel denumit «comunitate agarară» îl reprezintă comunitatea rusă. Echivalentul ei în Apus este comunitatea germană, a cărei apariţie e de dată foarte recentă. Pe vremea lui Iuliu Cezar ea nu exista încă şi a şi încetat să mai existe atunci cînd triburile germanice au cucerit Italia, Galia, Spania etc. În epoca lui Iuliu Cezar, pămîntul arabil se reîmpărţea deja anual între grupuri, *ginţi* şi *triburi,* dar nu încă între diferitele familii ale unei comunităţi ; se prea poate că şi pămîntul se cultiva în grup, în comun. Pe pămîntul propriu-zis german, această comunitate de tip vechi s-a transformat printr-o evoluţie firească în *comunitate agrară,* aşa cum a descris-o Tacit. De la acea dată nu mai ştim nimic despre ea. Ea a dispărut pe nesimţite în decursul neîncetatelor războaie şi migraţiuni ; e posibil să fi fost distrusă prin violenţă. Dar viabilitatea ei naturală este dovedită de două fapte incontestabile. Unele exemplare izolate de acest gen au supravieţuit tuturor vicisitudinilor evului mediu şi s-au menţinut pînă în zilele noastre, de pildă în Trier, ţinutul meu natal. Dar important este faptul că elemente ale «comunităţii agrare» sînt atît de evidente în noua comunitate, încît Maurer, studiind-o pe aceasta din urmă, a putut să o reconstituie pe prima. Noua comunitate în care pămîntul arabil este *proprietatea privată* a agricultorilor, în timp ce pădurile, păşunile, pîrloagele etc. rămîn *proprietate comună*, a fost introdusă de germani în toate ţările cucerite. Datorită trăsăturilor caracteristice împrumutate de la prototipul ei, ea a devenit în decursul întregului ev mediu, unica pavăză a libertăţii şi vieţii poporului".

Cît despre mirul rusesc, în care pămîntul arabil este supus unor distribuţii periodice, situaţia ei este cu to-

Scanned with OKEN Scanner

tul specială, fără precedent în istorie. În toată Europa, ea este singura formă organic predominantă în viața rurală a unui imens imperiu". În plus, „producția capitalistă există simultan cu ea", ceea ce face cu putință „să folosească realizările obținute de sistemul capitalist fără să fie nevoie să treacă prin furcile caudine ale acestuia" [7].

Problema soartei viitoare posibile a mirului e însă străină de problema care ne preocupă. Revenind deci la acele părți ale textului care se referă la comunitățile agrare în general, constatăm că Marx afirmă despre comunitatea sătească că ea „se întîlnește și în Asia, la afgani etc. Dar acolo ea este pretutindeni cel mai recent tip de comunitate, ca să spunem așa, ultimul cuvînt al formațiunii sociale arhaice" [8].

Schematizînd teoretic întreaga problemă, Marx distinge două tipuri de formațiuni sociale, unele arhaice de caracter primar, fără de clase, altele secundare ; cele dintîi fiind bazate pe proprietatea comună, cele de-al doilea, dimpotrivă, pe proprietatea individuală, „această formațiune secundară cuprinzînd bineînțeles o serie de societăți bazate pe sclavaj și iobăgie" [9].

Aceste două tipuri de comunități („Gemeinschaften") pot fi deci clasificate, dihotomic, în comunități arhaice, bazate pe rudenia de sînge între membrii lor. Din ele pot face parte numai rudele de sînge sau persoanele adoptate. Structura lor este aceea a unui arbore genealogic, această spre deosebire de comunitatea agrară („Feldgemeinschaft"), care a fost prima grupare socială de oameni liberi care nu erau legați printr-o legătură de sînge. Aceste comunități agrare sînt caracterizate de Marx astfel, în opoziție cu cele arhaice : „casa și curtea sînt proprietatea privată a agricultorului", pe cînd „casa comună și locuința comună erau dimpotrivă baza economică a comunităților mai vechi, cu mult înainte de apariția păstoritului și agriculturii" (deci în comunismul primitiv, n.n.).

„Se întîlnesc firește comunități agrare în care casele, deși au încetat de a mai fi locuințe comune, își schimbă periodic proprietarii. Folosința individuală se îmbină, așadar, cu proprietatea comună. Dar asemenea

Scanned with OKEN Scanner

comunităţi mai poartă amprenta originii lor. Ele se află în stadiul de trecere de la comunitatea arhaică la comunitatea agrară în sensul propriu al cuvîntului“ [10].

Marx adaugă şi teza că în comunităţile arhaice se muncea şi se consuma în comun, pe cînd în cele agrare, fiecare îşi cultivă terenul ce îi revine în urma unor distribuţii periodice, consumul făcîndu-se de asemenea individual.

În aceeaşi perioadă dintre 1881 şi 1882, Engels reia şi el problema acestor comunităţi arhaice şi agrare [11], punînd însă accentul pe ceea ce şi Marx semnalase, anume pe caracterul genealogic al formaţiunilor arhaice, avînd în vedere însă în special aşa-numitele formaţiuni tribale, descrise nu numai ca fiind esenţialmente genealogice, ci mai mult încă, explicate genetic prin acest caracter al relaţiilor de rudenie.

Engels rezuma astfel concluziile sale privind trecerea de la formaţiunile tribale *genealogice*, la cele *teritorializate* : „Două fapte, apărute spontan, domină întreaga preistorie a tuturor sau aproape tuturor popoarelor : împărţirea poporului după criteriul rudeniei şi proprietatea comună asupra pămîntului. La fel a fost şi la Germani. La baza aşezării lor, pe noile teritorii pe care le-au luat în stăpînire la răsărit de Rin şi la nord de Dunăre, a stat aceeaşi împărţire pe triburi, ginţi şi familii, adusă de ei din Asia, împărţire în funcţie de care îşi mai alcătuiau încă pe vremea romanilor cetele de luptă în aşa fel încît întotdeauna cei înrudiţi mai de aproape luptau umăr la umăr. Triburile se statorniceau în locurile noi nu după capricii şi nici la voia întîmplării, ci — aşa cum arată clar Cezar — ţinînd seama de gradul de rudenie al membrilor tribului. Grupele mari, înrudite mai îndeaproape, au căpătat o anumită regiune, în limitele căreia diferitele ginţi, cuprinzînd un număr de familii, s-au aşezat, formînd sate. Mai multe sate înrudite formau o «sută» (Hundertschaft) ... Mai multe sate formau un ţinut (Gau) ; totalitatea acestor ţinuturi formau poporul însuşi. Pămîntul neluat în stăpînire rămînea la dispoziţia «sutei» ; pămîntul nerepartizat acesteia din urmă revenea ţinutului ; ceea ce mai rămînea

Scanned with OKEN Scanner

disponibil — de cele mai multe ori pămînturi foarte întinse — trecea în posesiunea directă a întregului popor".

În continuare, acest proces de teritorializare este descris astfel : „Ca urmare a creşterii rapide a populaţiei, pe întinsele terenuri atribuite fiecărui sat în parte, pe aşa-zisa *marcă*, au luat naştere o serie de sate-roi, unele egale în drepturi cu satul-matcă, altele cu drepturi mai limitate decît acesta şi formînd apoi, împreună cu el, o singură *marcă-obşte*, astfel că, atît cît permit izvoarele istorice, găsim pretutindeni în Germania un număr mai mare sau mai mic de sate unite într-o marcă-obşte. Cel puţin în primele timpuri, deasupra acestor uniuni mai existau un fel de uniuni de marcă mai mari, care înglobau marca sutelor sau ale ţinutului (Gau) şi, în ultimă instanţă, iniţial întregul popor forma astfel o singură mare marcă-obşte, care administra pămîntul rămas în posesiunea directă a poporului şi exercita controlul suprem asupra mărcilor subordonate, din regiunea respectivă" [12].

În alt pasaj, Engels îşi precizează terminologia astfel : a existat o comună primitivă, cuprinzînd întreaga populaţie, căreia îi aparţinea întreg teritoriul ocupat. Ulterior, au apărut „Gau"-urile, apoi comunităţile sătești şi satele roite din ele.

În acest proces de teritorializare pe subunităţi, „legătura de sînge pe care era întemeiată, aici ca şi pretutindeni, întreaga organizare a vieţii poporului, a fost din ce în ce mai mult dată uitării, odată cu creşterea numerică a populaţiei şi odată cu dezvoltarea ei" [13].

Aşadar, sistemul genealogic tribal este înlocuit prin sistemul teritorial, născut prin domicilierea populaţiei în cadrul unor formaţiuni teritoriale, dintre care cele ale satelor, din punct de vedere demografic, economic şi social, sînt dominante, deşi din punct de vedere politic, întîietatea o va căpăta oraşul, atunci cînd va lua naştere, ca loc de aşezare a unei clase privilegiate şi exploatatoare a comunităţilor sătești.

Reţinem, din cele pînă acum arătate, două mari probleme, cărora le vom închina cîte un capitol.

Scanned with OKEN Scanner

E mai întîi problema, destul de confuză încă, nedeplin lămurită, a genezei și a formelor genealogice pe care le îmbracă multe din societățile străvechi, așa-numite tribale, sau unele mai aproape de vremurile noastre, presupuse a descinde din formațiuni tribale tocmai din pricina caracterului lor genealogic.

În al doilea rînd, problema proceselor sociale grație cărora, din magma neclară a comunismului primitiv preistoric, au luat naștere comunitățile agrare și pastorale, înregistrate de istorie și cercetate la fața locului de antropologi, etnografi și sociologi.

2. Teoria Morgan-Engels despre geneza genealogică a triburilor

În ce fel a fost pusă problema organizării genealogice a triburilor ? Răspunsul îl avem citînd din nou un pasaj din aceeași *Prefață* din 1881, în care Engels spune : „organizarea internă a acestei societăți comuniste, în forma ei tipică, a fost scoasă la iveală de descoperirea hotărîtoare făcută de Morgan, în legătură cu natura adevărată a ginții și a locului pe care îl ocupă în trib".

Orînduirea primitivă ar fi astfel caracterizată prin natura sa gentilică, în care nucleele, de caracter familial, ale unor gensuri, unindu-se ar da naștere unor fratrii, care, la rîndul lor, contopindu-se ar duce la formarea de triburi și uniuni de triburi. Ulterior, structura gentilică — adică genealogic familială — ar fi fost moștenită de comunitățile agrare.

În acest sens, Morgan concepuse teoria sa darvinist-socială, potrivit căreia hotărîtor în speță ar fi fost un mecanism pur biologic, constînd în înlăturarea progresivă a incestului. De la baza unei promiscuități inițiale, prin mutații fericite, unele grupe sociale, înlăturînd incestul, ar fi dat naștere unei populații mai apte pentru a învinge în lupta pentru viață, astfel că, printr-o înlăturare progresivă a incestului, din ce în ce mai severă,

Scanned with OKEN Scanner

hoarda primitivă ar fi trecut prin formele de familie sindasmică, puanalua și în sfîrșit monogamică, în forma gensului.

Engels dă acestei teorii Morgan o interpretare materialist-istorică, nuanțată în felul următor: „potrivit concepției materialiste, momentul hotărîtor în istorie este, în ultimă instanță, producția și reproducția vieții nemijlocite. Dar această producție este ea însăși de două feluri: pe de o parte, producția mijloacelor de subsistență — alimente, îmbrăcăminte, locuință — și a uneltelor necesare în acest scop; pe de altă parte, producerea omului însuși, perpetuarea speciei. Rînduielile sociale în condițiile cărora trăiesc oamenii dintr-o anumită epocă istorică și dintr-o anumită țară sînt determinate de ambele feluri de producție, de treapta de dezvoltare pe care se află, pe de o parte, munca, iar pe de altă parte, familia“ [14].

Acestui text, redacția din Moscova îi face însă, în mod cu totul justificat, următoarea observație critică: „Engels este inexact cînd pune alături perpetuarea speciei și producția mijloacelor de trai, drept cauze care determină dezvoltarea societății și a orînduirilor societății“ [15]. Controversa nu este însă chiar așa de ușor de rezolvat pe cît s-ar părea.

Mai întîi, importanța dată de Engels „producției înseși a oamenilor“ este întărită și de Marx care afirmă, și el, că „creșterea populației face și ea parte din producție“, teză explicată și prin următoarea formulare categorică: „condițiile inițiale ale producției, sau ceea ce este același lucru, condițiile inițiale ale reproducției oamenilor, al căror număr crește ca rezultat al unui proces natural între două sexe“ [16].

Marx, de fapt, a introdus în mersul gîndirii sociale o cotitură hotărîtoare, în sensul că, împotriva vechii concepții idealiste, care credea că ceea ce este esențial în ființa umană este capacitatea lui de a gîndi, de a fi un *homo cogitans*, ideile fiind deci creatoarele vieții sociale, dezvoltarea ideilor explicînd dezvoltarea istorică a societăților, el concepe ființa umană ca făcînd parte din natură; aceasta, din două puncte de vedere: mai întîi, pentru că omul fiind un *homo faber* stabilește cu

Scanned with OKEN Scanner

natura relației de metabolism, grație uneltelor și tehnicilor de producție, asigurîndu-și, din marele laborator al Naturii, cele necesare subsistenței lui. Creația uneltelor și tehnicilor de producție suferă un necontenit proces de dezvoltare, care provoacă o permanentă dezvoltare și a relațiilor lui sociale, adică a formelor istorice de organizare socială. Omul este însă și un *homo laborans*, capabil și de acțiuni directe, nemijlocite prin unelte, de creare a structurilor sociale și a mediilor lui de viață socială.

În plus și în paralel, omul este o ființă biologică, perpetuarea societăților umane fiind asigurată prin procreare.

Deosebirea dintre omul creator de unelte și organizator de viață socială, fenomene cu caracter esențialmente *istoric*, de dezvoltare dialectică, și, de altă parte, omul ca ființă biologică, constă în faptul că biologia umană nu suferă schimbări istorice, cel puțin nu în cadrul evoluției biologice a oamenilor ajunși la faza lor actuală de dezvoltare. Asigurarea unor noi generații nu se poate obține decît prin același procedeu al relațiilor sexuale, gestații, nașteri și creșteri a noilor născuți, potrivit unei aceleiași legi biologice care nu suferă impactul vieții sociale. Cel mult, socialul intervine pentru a diferenția fertilitatea de fecunditatea femeilor, adică capacitatea lor biologică de a naște de numărul efectiv de nașteri reale ; sau, în ce privește starea de sănătate și de longevitate a oamenilor.

Între omul social, creator de unelte și capabil de acțiune socială, și omul biologic, legăturile sînt strînse, nediferențiabile și reciproce, ceea ce constituie o problemă cu mult mai complexă decît s-ar părea la prima vedere.

Desigur, a reduce materialismul istoric la o teorie a factorului biologic al procreației, înseamnă a lucra împotriva sensului filozofic al concepției marxiste. A explica evoluția istorică a omenirii prin factorul biologic constant al procreației, ar fi o greșeală vădită. Dar legarea problemelor procreației de cele ale producției intră în sfera de concepere a sociologiei, din punctul de vedere cel mai strict posibil materialist istoric.

Scanned with OKEN Scanner

Dealtfel, Engels el însuşi nu este atît de robit de teoria biologistă a lui Morgan, cum pare atunci cînd îl citäm trunchiat, prin fragmente neintegrate în contextul din care fac parte. Căci în adevăr, Engels subliniază că „cu cît munca este mai puţin dezvoltată, cu atît predomină legăturile de gintă". Cu alte cuvinte, el vede că între dezvoltarea proceselor de producţie şi rudenie există o legătură care merge însă de la economic spre rudenie şi nu invers.

Teza, în felul acesta exprimată, este deci perfect justificată, în principiu. Dar ea necesită analize în continuare pentru a se stabili în ce mod şi din ce pricini, la un stadiu de dezvoltare incipientă a forţelor de producţie (şi anume care ?) genealogia joacă un rol de seamă, totuşi nu ca fenomen biologic, ci ca formă juridică de organizare a relaţiilor sociale.

Problema este destul de importantă ca să merite deschiderea unei paranteze ceva mai lungi.

3. Rudenia biologică şi sistemele sociale de rudenie

Trebuie deci să ţinem seama de două fenomene care nu pot fi confundate : pe de o parte, un fenomen *biologic :* cel al procreaţiei, care dă naştere unei consanguinităţi, legînd laolaltă un grup de fiinţe înrudite prin aceleaşi caracteristici ereditare, şi pe de altă parte, un sistem de *organizare socială* a relaţiilor de rudenie stabilite între aceste grupe de rude.

Explicarea prin biologie, darvinist-socială, propusă de Morgan (mutaţii fericite, luptă pentru viaţă, selecţie naturală), nu este justificată nici biologic şi cu atît mai puţin social, astfel că redacţia din Moscova are deplină dreptate să înlăture această teză a determinării vieţii sociale prin biologie.

Totuşi, teoria lui Morgan cuprinde şi o a doua teză care trebuie reţinută, măcar că stă în contrazicere cu teza lui darvinist-socială, de bază. Anume, Morgan observă că sistemele de rudenie sînt un fenomen supra-

Scanned with OKEN Scanner

structural, o reflectare și o interpretare a relațiilor efective de rudenie, fenomenul pur biologic dublîndu-se astfel cu un fenomen social suprastructural. Morgan observă că între aceste două fenomene există posibilitatea unui decalaj, sistemele de rudenie putînd continua să supraviețuiască în mintea și practica oamenilor mult după ce relațiile efective de rudenie care le-au dat naștere au dispărut. Astfel, analiza unui sistem de rudenie supraviețuielnic ne poate da informații asupra unor relații de rudenie depășite, metodologic, Morgan reconstituind formele de relații efective de rudenie, din supraviețuirile lor mintale, în sisteme de rudenie.

E de reținut de aci ideea că sistemele de rudenie sînt o reflectare mintală a unor realități concrete. Numai că Morgan greșește atunci cînd crede că ceea ce se reflectă în sistemele de rudenie sînt exclusiv relațiile biologice, pe cînd în realitate sînt reflectate realități sociale cu mult mai complexe ; și nu numai pentru a se reflecta, ci și pentru a fi folosite ca norme juridice de reglementare a unor multiple relații sociale, în care intră, în afara relațiilor dintre sexe, și cele dintre generații, cu scopul de a preciza drepturile și îndatoririle lor, în legătură cu funcționarea, în șir neîntrerupt de generații, a grupurilor economice familiale și integrarea lor în viața socială globală. Este deci vorba de relații sociale care nu mai au nimic de-a face cu biologia, ci sînt sisteme de diviziune socială a muncii, de organizare ierarhică a diferitelor grupe sociale, uneori a diferitelor clase și caste sociale, cărora li se adaugă și necesități de organizare militară.

Așa-numitele organizații tribale sînt de fapt sisteme de organizare a societăților globale, măcar că calchiate pe un tipar inițial *(pattern)* de tip familial.

4. Sisteme sociale familiale și parafamiliale

Ființele umane constitutive ale oricărei societăți, oricît de primitive sau de evoluate ar fi, sînt desigur re-

Scanned with OKEN Scanner

zultatul unor procese biologice, de „producție a oamenilor", familia fiind un grup social cu sarcina procreării și creșterii copiilor pînă la vîrsta încadrării lor în viața socială. Familia nu este totuși nucleul care explică, prin el însuși, întreaga viață socială. Dimpotrivă, acest grup al părinților procreatori, cu progenitura lor, capătă forme de organizare socială variate, impuse de necesitatea încadrării lor în viața socială globală.

Nu istoria formelor de organizare familială explică formele vieții sociale, ci invers : fiecare fază de dezvoltare a societăților umane, determinată de evoluția proceselor și relațiilor de producție (cu tot ceea ce derivă de aci), impune familiilor adoptarea formelor lor structurale.

Adevărul cuprins în această afirmație este atît de evident, încît aproape că nu merită a fi amănunțit dovedit.

Alta e problema rămasă neclară : pentru ce, în anume societăți umane, formele de organizare globală a relațiilor umane sînt totuși calchiate pe un tipar genealogic ?

Astfel, în societățile de tip tribal, înseși relațiile ierarhice dintre grupele și subgrupele componente ale vieții sociale sînt de tip genealogic. Ba chiar în societăți mai evoluate, pînă și în societăți bazate pe clase opuse, formula genealogică continuă a fi folosită.

În lămurirea acestei probleme, care este esențială, măcar în ce privește structura internă a comunităților agrare, ca mod specific de organizare a unui anume mod de producție și apoi de exploatare a lor, internă și externă, va trebui să analizăm mai îndeaproape, pe de o parte realitățile interne ale vieții de familie și modul lor de reglementare în sistem genealogic, și apoi procesele sociale prin care aceste norme de viață familială, odată create, au putut fi folosite parafamilial în organizarea societății globale.

a. *Sisteme de rudenie intern-familiale.* Prima condiție de viață a oricărui grup social este de a-și asigura supraviețuirea, ceea ce nu se poate realiza decît prin procreare, imperativ biologic valabil dealtfel nu numai pentru om ci și pentru orice ființă vie bisexuată. Re-

Scanned with OKEN Scanner

glementarea socială a relațiilor sexuale dintre bărbați și femei este deci, în orice societate, o necesitate vitală. Ea poate fi soluționată în diferite chipuri ; dar nu există societate în care să fi rămas nesoluționată. Ipoteza unei promiscuități inițiale, adică de totală lipsă de reglementare, nu a fost și nici nu poate fi dovedită, nici logic, nici istoric.

Cu atît mai mult cu cît nu e vorba, în procesul procreării, doar de relații sexuale, ci și de creșterea, atît de grea, a noilor născuți pînă la vîrsta cînd se pot integra ca maturi în viața grupului. Această sarcină nu poate fi lăsată în grija exclusivă a mamei, care ea însăși, în timpul sarcinii, a alăptării și apoi a creșterii noilor născuți, nu poate face față nici propriilor ei nevoi, neputînd ea însăși supraviețui decît ajutată de alți oameni ; ceea ce presupune existența unui grup avînd îndatorirea de a asigura viața mamei și copiilor ; adică a unei familii.

Dar sistemul social al familiei el însuși nu poate dăinui decît prin existența mai multor familii, dat fiind că cea dintîi problemă de soluționat este cea a accesului la femei, a tinerilor, nu doar ca simple partenere sexuale, ci și ca membre ale grupului familial, problema fiind permanentă și de interes colectiv, trebuind să fie minuțios reglementată și supravegheată de întreg colectivul social, prin norme fixînd vîrsta în care tînărul are drept la o soție, pentru a-și forma propriul lui grup familial, cît și categoria socială din care și-o poate lua.

Cum femeile necesare nu puteau fi obținute din grupul restrîns al familiei de origine, problema procurării de femei din alte grupe familiale a constituit (și continuă a constitui) o problemă de hotărîtor interes. În general, în toate societățile primitive, soțiile se schimbau între două grupe sociale asociate (tehnic denumite *moiety*), potrivit unor reguli foarte complicate, „circulația“ lor de la un grup la altul formînd țele unei țesături de relații sociale intergrupale în care trocul, cumpărarea sau raptul femeilor jucau un rol cu totul deosebit.

Domină în această privință faptul că grupul familial nu este numai un grup de asigurare a continuității bio-

Scanned with OKEN Scanner

logice a grupului, ci și un atelier de producție și de consum, astfel că o căsătorie nu însemna doar o relație stabilită între un bărbat și o femeie, ci și o relație dintre două grupe familiale, între două ateliere economice, între două patrimonii deci. Femeia, în noua familie în care intra, era externă, în sensul că nu avea nici o legătură de rudenie cu membrii familiei în care intra, și externă și în propria sa familie cu care înceta să aibă relații sociale. Între cele două familii legate matrimonial se stabileau deci o serie de probleme matrimoniale privind cele două grupuri familial-economice, rezultînd din textura matrimonială prin căsătorii, cu o serie de norme privind reglementarea echilibrului economic, prin cumpărări, înzestrări, servicii premaritale, obligații diverse reglementînd problemele moștenirii, adică a trecerii de la o generație la alta a bunurilor economice.

În societățile mai evoluate, în care apar diferențierile de categorii sociale și apoi de clase sociale, întreaga rețea de relații matrimoniale este complicată pînă la o minuțioasă stabilire de stavile între grupele sociale excluse de la relații matrimoniale și economice.

Acest întreg complex de probleme, determinate pe de o parte prin relații matrimoniale, legînd între ele două grupe familiale, prin schimb de femei și trecere de la o unitate patrimonială la alta și, pe de altă parte, determinate de problema trecerii acestor patrimonii de la o generație la alta, au trebuit să fie normate, nu numai prin stabilire de reguli cutumiare, și de simple moravuri, ci și prin cristalizarea lor în forma foarte strictă a unor sisteme de rudenie, care determină atît cercul social din care soțiile pot fi luate, cît și soluțiile patrimoniale aferente (căsătorii patrilocale, matrilocale, bilocale ; cumpărare, înzestrare etc.), cît și cele privind transmiterea de patrimonii de la o generație la alta. Mai mult încă, sînt determinate și ierarhiile sociale din sînul acestor grupuri, pe linii matriarhale și patriarhale, adică printr-un complex sistem de reglementare a vieții grupurilor sociale familiale și a respectivelor lor ateliere economice, toate traduse în sisteme de filiație genealogică, codificate prin nomenclaturi extrem de com-

Scanned with OKEN Scanner

plicate, greu de decodificat, fiind cunoscute sisteme de rudenie care cuprind mii de poziții distincte, în mod evident necorespunzînd întru nimic fenomenului pur biologic pe care îl avea în vedere Morgan și adepții lui.

b. *Folosirea parafamilială a sistemelor de rudenie.* Putem concepe existența, la ieșirea din faza de antropogeneză, a unor hoarde, înțelegînd prin acest termen societăți de genul celor animale, a căror structură internă nu e determinată decît biologic. Societățile omenești devin însă umane prin ieșirea din starea de animalitate, grație capacității lor de a se constitui cultural, adică de a organiza procese de producție, prin folosirea mijloacelor tehnice și prin trecerea la o diviziune socială a muncii, deci prin dezvoltarea bazei lor economice și, în consecință, și a organizării relațiilor dintre membrii grupului, bazate nu numai pe diferențe de sex și vîrstă, ci și profesionalizări felurite, circulația bunurilor adăugîndu-se producerii lor. Pe măsură ce puterile de producție creșteau, și structurile sociale se diversificau, volumele demografice aflate în cauză se măreau din ce în ce mai acut, punîndu-se astfel problema reglementării relațiilor dintre diversele grupe componente.

Acest proces nu e însă determinat prin imperative biologice, strict familiale, ci de cauzele economice ale dezvoltării proceselor și relațiilor de producție și ale amplificării diviziunii sociale a muncii, la care se adaugă și necesitățile organizării forțelor de apărare și de atac, necesare purtării războaielor între diversele societăți coexistente și aflate în competiție față de folosirea mijloacelor de producție care, în primele faze ale omenirii, sînt cele ale naturii, adică ale terenurilor. Stăpînirea pămîntului, atribuirea fiecăruia din grupele sociale a unui anume teritoriu în folosință exclusivă, impunea găsirea unor norme de conviețuire, adică de formare a unei societăți umane propriu-zise.

În asemenea condiții este de înțeles cum a fost cu putință ca regulile gata constituite ale relațiilor interne familiale să fie folosite pentru a se reglementa și seria

Scanned with OKEN Scanner

de relații sociale dintre diversele grupe ale societății globale. Modelul familial gata cristalizat, care lega între ele grupele matrimoniale, sub dublul aspect al căsătoriilor și al îmbinării, pe această cale, a două patrimonii distincte, oferea un șablon, un tipar cultural care putea fi folosit, prin extensiune parafamilială, în reglementarea organizatorică și a relațiilor dintre acele grupe sociale care nu erau legate matrimonial între ele, ci prin coexistența lor în sînul unui aceluiași sistem de diviziune socială a muncii, de producție și circulație a bunurilor și de organizare militară. În felul acesta, sistemele de solidaritate familială au putut fi folosite și ca sisteme de solidarizare intergrupală, terminologia creată în sînul relațiilor de înrudire fiind extrapolată și folosită pentru sistematizarea unor relații intergrupale de cu totul altă natură decît familială.

Folosirea terminologiei familiale pentru denumirea unor situații care nu au nimic familial în ele, se practică încă și în zilele noastre. Spunem despre bunele relații între oamenii ce se au ca frații, egalitatea în drepturi cu privire la bunuri împărțindu-se frățește, tot așa după cum și biologii, ca și filologii, grupează tipurile lor pe familii.

Și în vechea noastră cultură populară, cînd o comunitate agrară, crescînd demografic, atingea limita în care devenea necesară o scindare, din satul matcă despărțindu-se un sat roi, cele două sate născute astfel prin sciziparitate erau denumite a fi înfrățite. În urmă, satele continuînd a roi, ele se desfăceau în grupe de „frați mari“ și apoi de „frați mici“, dînd astfel prilej nașterii unei legende etiologice, în care diversele roiri succesive sînt interpretate genealogic, ca descinzînd dintr-un strămoș unic, succesivele sate roite avînd roluri de fiu, apoi de nepoți etc., întreg sistemul social căpătînd o formulare în sistem de înrudire, fără totuși ca sistemul matrimonial să fi jucat vreodată vreun rol cît de mic în acest amplu proces social, petrecut nu între oameni, ci între colectivități umane, între grupe de sate, nu între familii restrînse.

În lucrări anterioare am analizat fenomenul deosebit al „umblării pe bătrîni“, ca formă genealogică tîr-

Scanned with OKEN Scanner

zie, de dezagregare a sistemului social de devălmășie absolută, inițial deplin egalitară, în curs de transformare în devălmășie în cote-părți inegalitare, prin lupte sociale interne între grupe rivale, soluționate în forma aceasta, pur fictivă, a unei spițe de neam, cuprinzînd întreaga populație sătească.

Caracterul pur legendar, uneori mitologic, al acestor interpretări genealogice a unor structuri grupale din sînul unei aceleiași colectivități, este uneori de o absurditate flagrantă, cum e cazul filiațiunilor așa-numite totemice, cînd strămoșul originar, capul de stirpe, este considerat a fi un animal sau chiar un obiect dotat cu virtuți magice. În asemenea situații, caracterul pur convențional al filiațiunii apare mult mai clar decît în cazul legendelor etiologic-antropomorfice.

Problema s-ar putea cerceta cu mult mai amănunțit, dată fiind importanța ei teoretică. Ceea ce nu este însă cazul a se face acum și aci.

5. Triburi negentilice

Dar chiar în cazul cînd explicația formării conceptelor de filiație genealogică tribală pe care o propunem nu ar fi considerată drept deplin convingătoare, rămîne de ținut seama de faptul că în formațiunile tribale se păstrează genealogia, ca regulă de organizare a grupelor sociale, pînă tîrziu, chiar în societăți în care triburile nu mai au absolut nici o legătură cu fenomenele de consanguinitate, fiind simple cadre de clasificare socială, determinatoare de ierarhii și poziții politice. Este astfel cunoscut, printre altele, cazul triburilor romane. Legendar, sînt invocate trei triburi originare, ale fondatorilor Romei — tribul *Ramnenses*, cuprinzînd pe vechii fondatori, locuitori ai Palatinului, *Titienses*, cuprinzînd pe sabinii de pe muntele Capitoliu, și *Luceres*, înglobînd pe cei străini, nou admiși în oraș. Aceste trei triburi s-au dublat, apoi au fost înlocuite cu patru triburi urbane, stabilite după domicilii, ulterior admițîndu-se tri-

Scanned with OKEN Scanner

buri rustice și, pe măsură ce italicii au fost admiși și ei cu drepturi de cetățeni ai Romei, s-au desemnat mereu noi alte triburi, pînă la numărul de 35, purtîndu-se între ele lupte pentru a se admite aceste triburi noi, fiecare cu tribunii lor și cu drepturi civile complete, în fond fiind vorba de o tîrguială, soldată prin lupte politice și războaie civile, pentru a se hotărî numărul triburilor și poziția lor în ierarhia generală a urbei Roma, ca forme de organizare a unor lupte politice între diversele categorii de cetățeni, deci un sistem de clasificare socială de formă tribală, lipsită de orice fond genealogic propriu-zis [17].

Aceeași situație se regăsește de fapt în toate societățile, fie vechi, fie noi, care folosesc sistemul tribal drept cadru clasificatoriu comod, mult după ce orice legătură cu relațiile matrimoniale și cu înrudirea dispăruseră, înlocuite fiind prin normele noi ale structurilor economico-sociale.

Reținem deci, din cele pînă acum spuse, că explicarea prin triburi a formațiunilor sociale, atît a celor comunitar agrare sătești, cît și ale orînduirilor bazate pe clase, nu este întru nimic satisfăcătoare : ele nu explică viața socială ci, dimpotrivă, trebuiesc abia explicate prin viața socială, adică prin fondul lor social care, oricît de primitive ar fi societățile pe care le considerăm, este determinat de istoria structurilor lor economice de bază și a suprastructurilor lor.

Ca atare, pentru a înțelege procesele sociale care au făcut ca din matca comunismului primitiv să se nască comunități agrare teritorializate, va fi nevoie să părăsim problema formelor tribale pentru a analiza fondul lor economic, cu tot ceea ce i se adaugă în ordinea creațiilor juridice, politice și, în general, culturale.

Note

1 H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1958, cap. I.
2 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Ed. politică, 1958, nota 2, p. 466.

Scanned with OKEN Scanner

3 Cum era de părere și Emile de Laveleye, care își intitulează lucrarea (de mare răsunet pe vremuri) : *De la propriété et de ses formes primitives*, Paris, Ed. Felix Alcan ; 1891, p. 560.
4 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, București, Ed. politică, 1964, p. 341.
5 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 9, București, Ed. politică, 1972, *Stăpînirea britanică în India* (p. 135), *India* (p. 226) și *Bazele criticii economiei politice* (p. 512).
6 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, ed. cit., *Scrisoare către redacția revistei Otecestvenniie zapiski* (pp. 117—122) ; *Scrisoare către Vera Sasulici* (p. 256) și ciornele scrisorii (pp. 416—437).
În textul pe care îl citățm, am înlocuit, în traducerea românească, termenul de obște prin cel de comunitate pentru că termenii germani „Gemeinschaft" și „Gemeinde" se traduc corect prin comunitate, nu prin obște, obștea fiind numele specific al comunității românești, așa cum mirul e cel specific al comunității rusești.
7 *Ibidem*, p. 421.
8 *Ibidem*, p. 434.
9 *Ibidem*, p. 435.
10 *Ibidem*, p. 434.
11 *Ibidem*, *Marca* (pp. 339—357) ; *Contribuții la studiul istoriei vechilor germani* (pp. 461—567).
12 *Ibidem*, p. 342.
13 *Ibidem*, p. 514.
14 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. politică, 1965, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 27.
15 Textul figurează în nota 1 la *Prefața* din 1884 a lucrării lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, Ed. P.M.R., 1950, p. 198.
16 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 21, ed. cit., p. 28.
17 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 9, ed. cit., *Bazele criticii economiei politice*, p. 431.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

Formațiunile social-economice comunitar-agrare

1. Ieșirea comunităților agrare din comunismul primitiv

Cele dintîi hoarde umane, abia ieșite din animalitate, n-au putut dispune decît de mijloace tehnice atît de rudimentare încît abia de putem vorbi de o producție, cît mai curînd de o activitate economică redusă la simpla achiziționare a unor bunuri gata existente în natură, prin cules, vînătoare și pescuit.

Pentru a putea strînge pe această cale bunurile necesare în cantități asigurătoare vieții, primitivii au avut nevoie de teritorii imense, pe care să le poată colinda. Unii arheologi socotesc că aceste suprafețe au fost atît de mari încît densitatea locuitorilor pe km² se putea exprima prin valori atît de mici (180 km² pentru un om), încît par aproape neverosimile [1]. Dar și în perioade mai tîrzii, antropologii și istoricii, ocupîndu-se de probleme de demografie, apreciază densitățile specifice pe km² la nivele extrem de scăzute ; sub zece oameni pe km² .

Grupele umane, trăind în aceste condițiuni, nu puteau fi deci decît foarte mici, adăugîndu-se și faptul că mamele nu puteau căra cu ele, în veșnicele lor nomadizări din loc în loc, decît cel mult un singur copil, naș-terile spațiindu-se astfel la intervalele de ani necesare ca pruncul să poată ajunge la vîrsta cînd se putea deplasa singur.

Scanned with OKEN Scanner

Relațiile foarte laxe pe care aceste grupe le puteau avea cu pămîntul pe care îl foloseau nu erau deci de natură să dea naștere unei organizări în sistem de proprietate funciară. Marx afirmă astfel că „la triburile de păstori — și toate popoarele de păstori au fost la început nomade — pămîntul, ca și celelalte condiții naturale, apar în nemărginirea lor elementară, ca de pildă în stepele și podișurile Asiei", astfel că în aceste condiții, „oamenii se comportă naiv față de pămînt, ca față de *proprietatea colectivității,* și anume a colectivității care se produce și se reproduce prin munca vie" [2].

O idee de proprietate teritorială se putea naște cel mult sub forma rudimentară a unor relații de vecinătate, dar și de conflict între grupe rivale, competitoare la aceleași arii, situație în care „tribul considerînd o anumită regiune drept terenul său de vînătoare, și-l apără cu forța împotriva altor triburi ; sau caută să alunge alte triburi de pe teritoriul pe care îl deține".

Comunismul primitiv nu poate fi de aceea definit decît negativ, prin lipsa oricărei proprietăți private, iar nu pozitiv, prin precizarea naturii relațiilor interne ale colectivității sociale.

Acest mod comunist de posedare și apărare a teritoriului era dublat dealtfel și de un comunism de consum, adică de o repartizare strict organizată, ierarhică sau egalitară, a bunurilor necesare traiului către toți membrii grupului.

Progresiv însă, pe măsură ce devenea posibilă asigurarea celor necesare traiului pe suprafețe de teren mai restrînse, grupele umane puteau crește numeric, și ca volum demografic, pe același teritoriu putîndu-se instala și trăi mai multe grupe, din ce în ce mai apropiate între ele, stabilindu-se astfel relații intergrupale, efectuîndu-se în paralel și o compartimentare teritorială pe arii distincte, precum și un sistem de schimburi de bunuri și servicii reciproce, ducînd la o organizare tribală ceva mai complexă decît cea a simplelor hoarde originare.

Scanned with OKEN Scanner

2. Scindarea triburilor primitive în pastoral-nomade și sedentar-agricole

Într-un pasaj deseori citat, Engels afirmă că cea dintîi mare diviziune socială a muncii a constat în apariția triburilor pastorale [3], creșterea vitelor asigurînd un surplus de bunuri, deci și posibilitatea unei ieșiri din barbarie. De fapt, populațiile pastorale rămîn încă nomade, pentru că vitele lor sînt ele însele nomade, mereu în căutarea unor teritorii înierbate. Aceste triburi nu au posibilitatea de a-și asigura un progres social care să ducă la închegarea unor orînduiri mai dezvoltate, decît doar profesionalizîndu-se războinic și trăind din exploatarea altor comunități, mai înaintate în cultură decît ele.

În schimb, triburile care au pornit pe producția agricolă au constituit punctul de plecare al unor ulterioare dezvoltări istorice, nu atît prin faptul că ar fi cuprins în ele germenii progresului, ci pentru că asigurînd producția unor mai mari cantități de bunuri, din exploatarea lor au putut să se nască clase sociale exploatatoare și deci forme statale mai evoluate.

Acești agricultori sînt însă fatalmente sedentari, deoarece, chiar atunci cînd mai practică o agricultură nomadă, sînt obligați să se oprească locului măcar atîta timp cît e necesar să se încheie ciclul anotimpurilor, de la semănat la cules.

Acești agricultori reușesc să atingă un nivel deosebit de evoluție economică abia după ce a avut loc ceea ce arheologii numesc revoluția neolitică, marcînd trecerea de la sălbăticie la barbarie, de la piatra neșlefuită la cea șlefuită, unealta de piatră fiind însă doar un simptom al unei dezvoltări mult mai ample, care cuprinde în primul rînd o serie de descoperiri și invenții culturale în domeniul tehnicilor agricole, precum selecționarea semințelor și plantelor, altoirea pomilor și domesticirea animalelor.

La realizarea acestei agriculturi mai avansate par a fi contribuit mai întîi femeile, prin folosirea unei tehnici grădinărite — pe mici loturi din preajma caselor — situație care le-a acordat o trecătoare însemnătate în

Scanned with OKEN Scanner

viaţa economică matriarhală a triburilor sedentarizate, sfîrşită odată cu trecerea la o agricultură de cîmp [4].

Perfecţionarea uneltelor agricole, în special născocirea plugului, domesticirea animalelor de tracţiune, au permis desţelenirea unor suprafeţe mai mari, graţie însă unei munci mai grele, de care au trebuit să se ocupe bărbaţii.

Acest progres substanţial spre o agricultură propriu-zisă le-a fost dat să-l înceapă acele triburi care, spre deosebire de cele din stepă, au avut norocul să trăiască în văile marilor fluvii, precum Tigrul, Eufratul, Nilul, Gangele, Iang-Tze-Kiang (Yangzi) şi Hoang-Ho (Huanghe), ale căror inundaţii anuale aduceau cu sine un mîl fertil, uşor de lucrat. Vom vedea că tot în aceste văi ale marilor fluvii se vor naşte şi cele dintîi state şi oraşe înregistrate în istorie, adică, de fapt, cele dintîi orînduiri bazate pe o structură de clasă şi pe exploatare.

În tot cazul, aci găsim matca propriei noastre culturi agricole, adică zestrea de plante, pomi şi animale pe care le-am moştenit de la aceşti străvechi înaintaşi. Întreaga înflorire a culturii neolitice, deschizătoare de drum spre o ulterioară cultură metalurgică, a avut deci drept bază agricultura, modalitate de producţie care putea asigura alimentarea unui volum mare de populaţie, antrenînd nu numai un spor demografic de caracter exploziv, ci şi, simultan, sedentarizarea unor mari mase de oameni, adică ancorarea lor pe un teritoriu statornic, în care generaţie de generaţie se puteau acumula elementele unui progres continuu.

3. Procesul de sedentarizare a comunităţilor agrare

Sedentarizarea agricolă a vechilor formaţiuni tribale din comunismul primitiv este însă un proces social extrem de complex, în analiza căruia e de ţinut seama nu numai de faptul că are la bază o dublă moştenire culturală anterioară, de o parte agricolă, şi tribală, dar şi de o serie întreagă de alţi factori pe care Marx îi de-

Scanned with OKEN Scanner

scrie astfel : „diferitele forme de raporturi ale membrilor comunității sau tribului, față de pămîntul tribului — pămînt pe care s-a stabilit tribul — depinde în parte de *însușirile naturale ale tribului,* în parte de *condițiile economice* în cadrul cărora el se comportă efectiv ca proprietar față de pămînt, adică își însușește prin muncă roadele pămîntului ; iar însuși acest lucru va depinde la rîndul său de *climă,* de *configurația fizică a pămîntului,* de felul în care acesta este *exploatat,* în funcție de condițiile fizice, de *relațiile cu triburile dușmane* sau cu *triburile învecinate,* precum și de transformările pe care le provoacă *migrațiunile, evenimentele istorice etc.*“ (subl. noastră) [5].

Formațiunilor sătești care se nasc astfel, Marx le spune, în 1856, de obicei „Gemeinwese“, adică comunități, în cîteva pasagii fiind arătat clar că e vorba de o comună („eine orientalische Kommune“), bazată pe o proprietate comună („ein gemeinschaftliches Eigenthum“). Ba chiar și termenul de „Dorf“, adică de sat, este folosit, alături de cel de mici unități comunitare.

Rezultatul acestor sedentarizări este formațiunea unui „Dorfgemeinschaft“, adică a unui sat devălmaș a cărui economie e cea de „Feldgemeinschaft“ (comunitate de cîmp — adică agrară).

Socotim că aceste comunități agrare de caracter sedentar, sub forma lor socială de sate, sînt covîrșitor de importante pentru explicarea orînduirilor care nu s-au putut dezvolta decît pe seama lor. Caracterul lor de durată milenară, satele ca atare supraviețuind de-a lungul întregii istorii a omenirii, de la ieșirea din preistorie pînă în vremea orînduirii capitaliste, urmează deci a fi supus unei analize cît mai atente.

4. Schema unui model teoretic al sistemului de autoreglare a comunităților agrare

Pentru înțelegerea caracterului de durată a comunismului agrar vom încerca să elaborăm un model teoretic explicativ, pe baza propriilor noastre cercetări în satele

Scanned with OKEN Scanner

devălmașe românești, dar ținînd seama și de literatura mondială a problemei.

Faptul că formațiunile comunităților agrare, după ce au luat ființă încă de la ieșirea din preistorie, au dăinuit necurmat pînă în preajma vremilor noastre, ridică una din problemele cele mai grele, dar și mai interesante ale istoriei sociale [6].

În literatura de specialitate este (sau mai bine spus a fost) aproape unanimă considerarea satului ca o formă de viață stabilă, ba chiar imuabilă, caracteristică comună, dealtfel, tuturor formelor primitive de organizare socială, care par a fi tradiționale, etnografice, stagnante, avînd capacitatea de a se permanentiza, ca și cum ar rămîne indiferente la mersul istoriei. Aceasta spre deosebire de lumea urbană care, dimpotrivă, ar avea calități istorice, avînd parte de o cultură majoră, capabilă de necontenit progres [7].

Chiar și în literatura marxistă, în ciuda faptului că se insistă asupra caracterului esențial istoric al tuturor fenomenelor sociale, se relevă uneori, deși doar din punct de vedere politic, caracterul de masă inertă al lumii rurale, exploatată în permanență, fără capacitate de opunere, de la subjugarea ei de către triburile nomade pînă la exploatarea ei feudală și capitalistă.

Este drept că țărănimea nu a constituit niciodată o forță politică revoluționară, capabilă de a se organiza din punct de vedere politic în așa fel încît lupta ei de clasă să poată duce la o răsturnare revoluționară a structurilor sociale. Ea a rămas neînchegată de-a lungul veacurilor, „ca un sac de cartofi“ (cum o califică Marx), făcîndu-se prezentă doar prin răscoale și războaie țărănești sortite, fără leac, înfrîngerii.

Totuși acest caracter de imobilism nu trebuie înțeles ca o incapacitate funciară de a înregistra schimbări, de a suferi necontenite procese de destructurare și restructurare internă, deși acestea au loc într-un ritm extrem de lent, determinat de însuși ritmul încet al progreselor tehnice agricole și pastorale, pe de o parte, și de permanenta exploatare la care a fost supusă țărănimea.

Scanned with OKEN Scanner

În fond nu este atît vorba de o permanență a acestor forme de viață, cît de o tendință spre o echilibrare internă, de un efort constant spre o rămînere, sau readucere, la o stare de echilibru intern, în ciuda elementelor perturbatoare, interne și externe, care pot interveni. Echilibru intern, care trebuie conceput doar ca o tendință spre echilibrare, căci este cert că echilibru perfect nu există în lumea socială (precum nici în lumea fizică). Este vorba numai de un proces de echilibrare dinamică, obținută în mers, printr-o permanentă compunere dialectică între forțele opuse, aflate în contradicție, în care stările de echilibru nu sînt atinse decît întîmplător, ca moment de trecere de la un plus la un minus, față de un nivel, calculabil doar teoretic și admisibil doar ipotetic [8].

Propun să pornim analiza acestui sistem de autoreglare internă prin folosirea următorului model teoretic de sat abstract, construit prin ducerea la limită a cîtorva indicatori socotiți de bază și eliminarea, deocamdată, a elementelor perturbatoare, în primul rînd cele externe satului, adică influența pieței și exploatarea claselor suprapuse.

Reținem deci următoarele elemente constitutive, grupate conform schemei alăturate (vezi figura) :

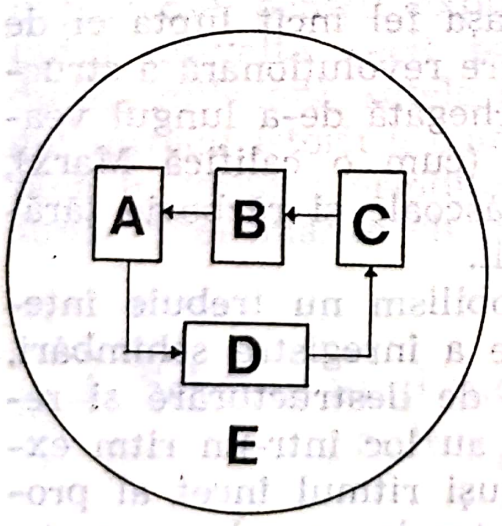

A. Un teritoriu
B. O tehnică de producție
C. O populație
D. O anume cantitate de produse
E. Un organ administrativ obștesc

Toate aceste cinci elemente constitutive ale sistemului se intercondiționează într-un chip care merită a fi

Scanned with OKEN Scanner

descris, cu mențiunea că nararea lor va cuprinde, inevitabil, reveniri și expuneri duble, fiecare element în sine neputînd fi înțeles decît prin raportare la toate celelalte.

5. Organizarea teritorială a satului

Orice comunitate agrară dispune de un teritoriu distinct față de cel al altor comunități vecine. Procesul de sedentarizare a acestor comunități agrare, adică de luare în stăpînire a unui teritoriu, dată fiind derivarea lor din anterioare organizații tribale, nu a putut fi efectul unor inițiative izolate, ci rezultatul unor distribuții de teritorii, probabil pe schema vechilor arii tribale pastoral-nomade. Dealtfel mărimea lor pledează pentru o economie în care creșterea animalelor mergea în același pas cu agricultura, cîmpul, pădurea și apa jucînd un rol deopotrivă de însemnat.

O dovadă în sensul distribuirii agrimensurale a hotarelor sătești am căutat a o da în lucrări anterioare, astfel că nu mai e cazul să revenim asupra argumentelor acolo aduse, care au constat în special în sublinierea caracterului geometric al vechilor noastre hotare, în forma denumită, în terminologia noastră hotarnică, moșii „însurărite“ și „înjugate“, care cert nu pot fi rezultatul unui simplu hazard [9].

Dar, fie hotărîte agrimensural, prin acțiunea unor inițiale confederații tribale, fie ulterior născute, în regiuni încă neocupate din străvechime, teritoriul satului constituie o suprafață a cărei mărime și organizare internă formează baza întregii vieți locale.

Punerea în valoare pastoral-agrară a unui teritoriu necesită munca a foarte multe generații, alveola teritorială fiind creată de oameni, prin despăduriri, desțeleniri, ieziri de ape, construcții de drumuri, clădiri de case, astfel că, odată amenajat, acest peisagiu rural nu mai poate fi schimbat decît foarte cu greu. De aceea, chiar dacă populația satului e nevoită să fugă din pricina acțiunilor de jaf ale altor populații, la primul pri-

Scanned with OKEN Scanner

lej ea se va reîntoarce pe vechile locuri, reînpopulînd alveolele părăsite, chiar dacă între timp pădurea a reușit să invadeze porțiuni de teren, necesitînd stăruitoarea muncă a defrișărilor, oamenii luptînd cu toporul împotriva „pădurii care, de cum o lași, cade pe noi".

Mărimea unei asemenea alveole teritoriale, umanizată prin munca necurmată a oamenilor, nu este întîmplătoare, ci e determinată de ansamblul condițiilor sociale existente. Astfel, în cadrul acestui teritoriu, locurile puse în cultură agricolă nu pot depăși o anumită distanță față de locul de domiciliu al oamenilor, căci ele trebuiesc supravegheate, pînă la ele trebuiesc transportate uneltele și semințele și de la ele aduse recoltele pînă în vatră. Există deci un *plafon maxim* dincolo de care nu mai e comod să se extindă locurile de cultură.

Limita maximă a ogoarelor desțelenite, a runcurilor defrișate și ulterior a tarlalelor dispuse de jur împrejurul vetrei, este deci determinată de lungimea rețelei de transporturi ; dar și de productivitatea terenurilor față de un anume nivel tehnic, precum și de tehnicile de transport existente : drumuri, care, căruțe, animale de tracțiune.

Intervin însă și condiționări de natură demografică.

Un astfel de sat primitiv nu poate cuprinde decît un număr mic de oameni, atît cît pot fi hrăniți în limita suprafețelor puse în cultură.

Masa demografică a satului e frămîntată însă și de mișcări interne, putînd crește și scădea, de pe urma jocului dintre nașteri, decese și migrații, dînd naștere la situații noi, care urmează a se soluționa în cadrul mărginit al unui teritoriu care, în organizarea sa internă, se resimte deci de mișcările demografice.

Consecințele teritoriale ale mișcărilor demografice sînt așadar importante. Dacă populația scade, se vor pune în cultură mai puține locuri agricole, din lipsă de forță de muncă suficientă. Dacă dimpotrivă, populația crește, pentru a nu se înfometa, urmează *să se pună în cultură suprafețe mai mari*, ținînd în tot cazul seama de *limita maximă*, determinată de problema transporturilor. Dacă există în proximitate păduri sau izlazuri, se poate proceda la defrișări și desțeleniri suplimentare,

Scanned with OKEN Scanner

astfel ca, de pe suprafețe sporite, să se obțină recolte acoperitoare ale nevoilor de hrană a populației mărite.

Dacă nu se poate recurge la asemenea soluții, rămîne să se obțină un *progres tehnic* destul de substanțial încît să asigure o mărită productivitate a muncii, deci produse mai multe, de pe aceleași suprafețe.

Dacă nici această soluție nu e posibilă, pentru a se evita totuși foametea, nu rămîne decît să se recurgă la exodul surplusului demografic, pentru a se reduce populația la cît poate fi hrănită pe teritoriul sătesc, atîta cît este, față de un nivel tehnic rămas același.

În acest caz, satul „roiește", reechilibrîndu-se astfel.

Mărimea și compartimentarea economică a teritoriului este însă în raport și cu activitățile pastorale. Nu ne ocupăm acum de comunitățile pastorale nomade, ci de activitatea pastorală a oricărui sat de agricultori. Asemenea populații, crescînd și ele vite de tracțiune și de hrană, au deci nevoie și de spații pastorale, de izlaz și pădure.

De data aceasta, ocupațiile pastorale nu mai sînt tot atît de stringente, în ceea ce privește plafonul maxim al hotarului sătesc, vitele putînd să se transporte singure de la un loc la altul, pe parcursuri mult mai lungi decît cele agricole. Se pune doar problema pazei lor în decursul peregrinării ciurdelor și tamazlîcurilor, a cărei soluționare poate fi găsită și în transhumanța, de lung parcurs, mult dincolo de hotarele satului.

În cadrul însuși al hotarului sătesc se pune însă problema unei compartimentări economice, constînd în proporționarea suprafețelor pastorale față de cele agricole.

Dilema socială analizată mai sus, cu privire la criza saturației demografice, se rezolvă deseori, așa cum am spus, prin punerea în cultură a unor noi terenuri agricole, care nu pot fi însă luate decît în dauna celor pastorale.

Conflictul dintre agricultură și creșterea vitelor este permanent, mereu trebuind să se găsească o rațională echilibrare între aceste două modalități de procurare a hranei.

Ocupațiile pastorale nu pretind cantități mari de forță de muncă. Un păstor, un baci cu cîțiva oameni,

Scanned with OKEN Scanner

asigură paza și exploatarea unui număr mare de vite. La o populație puțină, creșterea de vite poate fi realizată ușor, cu condiția să fie suficient teren disponibil. Dimpotrivă, agricultura pretinde mai multe brațe de muncă, în raport și ele cu productivitatea asigurată de nivelul tehnic atins. Determinarea a cît teren trebuie să rămînă pastoral și cît agricol depinde deci și de disponibilul în forțe de muncă al satului. Dar depinde și de tehnicile agricole și pastorale. În sistemul agricol al culturii itinerante, „în moină" sau „în tarlale", ogoarele lăsate în pîrloagă sînt folosite pastoral. Odată recolta strînsă, ogoarele se izlăjesc, adică redevin izlaz, la dispoziția vitelor. Pe măsură însă ce agricultura se poate face an după an, fără lăsare în pîrloagă, terenurile pastorale disponibile scăzînd ca suprafață, numărul de vite scade și el ; sau, și de data aceasta, se trece la o tehnică zootehnică mai avansată, asigurîndu-se o creștere de vite prin instabulare, cu furaje obținute prin cultivarea unor suprafețe relativ restrînse.

De fapt, totalul spațiului cuprins în hotarul sătesc fusese dintru început stabilit astfel încît să acopere nevoile unui grup mic de familii, practicînd mai mult păstoritul decît agricultura. Odată determinat, teritoriul nemaiputînd fi mărit, nu rămînea pentru populația satului altă posibilitate decît jonglarea cu proporțiile terenurilor destinate agriculturii și creșterii de vite, față de anume tehnici de producție, care și ele se pot dezvolta și uneori, dimpotrivă, scădea ca eficiență economică.

Proporția echilibrată dintre terenurile pastorale și cele agricole depinde însă și de o reglementare deliberată a oamenilor, pentru rezolvarea complexului de probleme pe care le ridică demografia, tehnicile de producție și nivelul de viață atins.

Soluția constă în organizarea economică a teritoriului sătesc, care devine astfel în adevăr „un trup", organic închegat, dînd naștere unui peisagiu rural specific, caracterizat prin compartimentarea terenului potrivit unui anume plan economic : se desprind mai întîi, ca spații economice distincte, tarlalele agricole, pădurea, izlazul, locurile de fîneață, livezile de pomi, „popoarele"

Scanned with OKEN Scanner

de vii cu obrațele lor, petecele mărunte ale iniștilor, cînepiștilor, grădinilor de zarzavat, vadurile de apă cu instalațiile lor mecanice (mori, pive, dîrste, vîltori).

În limitele îngăduite de natura terenurilor și de necesitățile economiei locale, aceste structuri compartimentale suferă fluctuații periodice în ciuda permanenței marilor delimitări de bază. Sînt atacate în special liziere le pădurilor, se schimbă răspîndirea runcurilor în pădure, suprafețele țarinilor închise între garduri colective, proporția întinderii ogoarelor față de izlaz, numărul tarlalelor, a spațiilor ocupate de clădiri, și a celor cuprinse între clădiri etc.

În plus, acestor compartimentări economice li se adaugă o serie de compartimentări juridice, întreg sistemul de organizare spațial-economică a satului depinzînd și de natura relațiilor sociale care se stabilesc între diferitele gospodării componente ale satului.

6. Vetrele de sat

Oamenii începuseră a se fixa teritorial încă dinaintea fazei distribuirilor de hotare sătești, prin sedentarizare domiciliară, posibilă de îndată ce tehnicile de producție au putut asigura o cantitate suficientă de alimente de pe o arie teritorială mai restrînsă.

Alegerea acestor puncte de așezare statornică e firesc să fi fost făcută ținîndu-se seama de anume condiții geografice, mai favorabile vieții umane, adică în locuri unde se putea dispune de pădure, de cîmp, de apă, mai la adăpost de bătaia vînturilor, într-o vale de rîu, folosită și ca drum, totuși pe terasele riverane, ferite de inundații și mai ales, pe cît se putea, acolo unde existau posibilități de apărare împotriva unor eventuale atacuri.

Aceste condiții au trebuit să fie hotărîtoare încă din faza campamentelor anterioare întemeierii satelor ; ceea ce face ca deseori satele să nu fie decît continuarea acestora. De aceea, sub anume sate actuale, în straturi

Scanned with OKEN Scanner

mai adînci, regăsim urmele staţiunilor preistorice, putîndu-se astfel dovedi perenitatea multora din aşezările actuale, uneori dezvoltate pînă şi urban. Săpăturile arheologice fac astfel dovada, în foarte multe cazuri, că după distrugerea unor aşezări, prin incendiere sau dărîmare, oamenii reconstruiesc noile lor aşezări peste ruinele celor vechi, strat după strat suprapunîndu-se astfel rămăşiţele unor succesive culturi [10].

Nu trebuie însă să exagerăm importanţa acestei constatări, căci săpăturile arheologice nu scot la iveală decît rămăşiţele unor aşezări de importanţă mai mare, în special nu sate, ci sate fortificate, cu clădiri din piatră, cărămizi şi cu şanţuri adînci ; pe cînd satele primitive, cu case împrăştiate, clădite din lut şi lemn, nu lasă urme arheologice ; ceea ce nu înseamnă că nu au existat.

Pe de altă parte ar fi exagerat să credem că toate satele actuale ar porni de la asemenea staţiuni preistorice. Sate noi se instalează în locuri încă virgine ; altele dispar sau se mută. Aceasta, pentru că în alegerea locurilor de aşezare nu trag în cumpănă doar condiţiile geografice, ci copleşitor cele sociale. Năvăliri duşmane repetate fac ca satele să fugă din preajma drumurilor de invazie, cît mai aproape de pădurile în care nomazii nu pot pătrunde, oferind deci locuri prielnice de ascundere sau fugă în bejenie. Dimpotrivă, cînd drumurile ajung a fi drumuri de comerţ, satele tind a se muta la drum. De asemenea, dacă satele cad în stăpînirea unor clase exploatatoare, aşezarea în vetre e hotărîtă de interesul stăpînului de sclavi, coloni, şerbi sau dijmaşi, de a avea la îndemînă populaţia datoare cu predarea unei părţi din produse şi cu muncă gratuită, deci cît mai aproape de conacul său. Tot astfel, cînd statul doreşte să-şi uşureze încasarea birului, el constrînge satele „să se adune la linie". Sau cînd statul procedează la colonizări, alegerea locurilor de aşezare a vetrelor se face după planuri inginereşti, fiscale şi agronomice, dînd loc la aşezări artificiale, deseori mai puţin nimerite decît cele îndelung verificate prin practica vieţii.

Oricare ar fi situaţia considerată, analizarea locurilor de aşezare a satelor constituie un document util pentru datarea vremei cînd satul a luat fiinţă şi, mai ales, pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru urmărirea proceselor sociale cărora trebuiau să li se adapteze.

Dar în asemenea analize interesează nu numai locul ales spre așezare, ci și felul în care sînt grupate locuințele. În general concepem satul în formele lui actuale cele mai des întîlnite, adică în forma unor vetre, a unor aglomerări de locuințe mai mult sau mai puțin dense. Dar formele acestor așezări sînt atît de variate, încît constituie o problemă care se cere dezlegată.

Analize și explicări teoretice au fost propuse de mulți geografi și antropologi, care sînt desigur interesante și utile, atîta vreme cît constau în tipologii morfologic descriptive, dar rămîn inacceptabile atunci cînd vor să explice vetrele de sat exclusiv prin condiționări geografice, prin calități de rasă sau tipuri culturale diverse.

Nimeni nu neagă că formele de așezare ale satelor n-ar ține seama de configurația geografică a terenului și nici că în organizarea internă a vetrelor nu ar juca un oarecare rol și modelele culturale avînd curs în anume grupe sociale. Dar înțelegerea reală a problemei atîrnă de gradul în care putem analiza vetrele de sat în calitatea lor de fragmente componente ale sistemului sătesc global, adică în legătură cu structura economică a satului, cu populația sa, și cu modurile de organizare ale familiilor respective.

Din acest punct de vedere, analiza vetrelor de sat urmează să fie sociologică, adică făcută cu referire la totalitatea condițiilor naturale și sociale ale oamenilor care se așază în anume forme de domiciliere [11].

Urmărirea în paralel a istoriei sociale a omenirii și a istoriei vetrelor de sat constituie o temă extrem de vastă, asupra căreia nu ne vom putea opri. Vom reține numai cîteva aspecte ale problemei, insistînd doar asupra acelora care au legătură mai directă cu formele de viață ale comunităților agrare.

Semnalăm mai întîi că sedentarizările domiciliare pot avea un caracter itinerant, ele putînd fi mutătoare în cadrul unor arii, cum e de pildă cazul triburilor semi-nomade sudafricane care se ocupă cu creșterea de vite. Aceste triburi dispun de vaci, care dau însă mai puțin

Scanned with OKEN Scanner

de 2—3 litri de lapte pe zi ; cum fiecare om mănîncă 6—8 litri pe zi, sub formă de brînzeturi, ei au în genere nevoie cam de 4 vaci de persoană. Creşterea acestor vite se face în cirezi mari, comune, grupele de copii avînd cirezile lor deosebite, de capre. Un grup de 5—10 familii înrudite, formînd deci un clan, cuprinzînd în jur de 100 persoane, îşi construiesc un „kraal", constînd dintr-un gard menit să apere vitele, peste noapte, de animalele sălbatice şi ca loc de clădire a unor locuinţe pentru oameni. Kraalul, obor de vite şi vatră de sat, este folosit timp de cîţiva ani. Cînd bălegarul celor 400 de vite, cîte se pot strînge acolo, a ajuns să se depună în cantităţi prea mari, adică în straturi de peste un metru, se părăseşte vechiul kraal, clădindu-se altul ceva mai departe.

Asemenea vetre de sat, dacă le putem spune astfel, sînt deci seminomade şi au evident o formă aglomerată foarte accentuată [12].

Dimpotrivă, la popoarele care practică creşterea vitelor şi agricultura în alte condiţii decît ale seminomadismului, modul de aşezare al locuinţelor va fi cu totul altul, precum e de pildă cazul vechilor germani pe care ni-i descrie Tacit.

Aceştia practicau o agricultură itinerantă *(arva per annos mutant et superrest ager)* şi o creştere de vite pe un izlaz comun, în cuprinsul unui hotar sătesc. Casele lor erau dispuse împrăştiat. „Cum că Germanii nu locuiesc în tîrguri — spune Tacit — este lucru destul de cunoscut. Ei nu sufăr nici casele una lîngă alta, ci stau despărţiţi şi risipiţi, după cum le-a plăcut un izvor, un cîmp, o pădurice. Satele nu le aşază ca noi, să-nşire casele şi să le lipească una de alta : fiecare îşi lasă loc împrejurul casei, ori ca pază împotriva primejdiei focului, ori că nu se pricep la clădit. Nici chiar piatră sau cărămizi nu se întrebuinţează la dînşii ; la toate, ei se slujesc numai cu lemn necioplit, fără să se uite la frumuseţe şi la desfătarea ochilor" [13].

Explicările lui Tacit că „nu se pricep la clădit" sau că le e teamă de incendii sînt departe de a fi verosimile. E mai logic să constatăm că lipsa unor vetre de sat,

Scanned with OKEN Scanner

adică a unei aglomerări statornice de case, e determinată de sistemul economic. Oriunde, în orice loc al pămîntului, cînd oamenii practică în primul rînd păstoritul și, în anexă, puțină agricultură itinerantă, casele se dispun pe teren în mod împrăștiat, fiecare gospodărie în parte simțind nevoia de a cuprinde, din terenul comun, un loc de așezare deosebit, astfel ca să aibă la îndemînă izlaz. E de fapt vorba de o așezare pe izlaz, semn al unui pastoralism încă rudimentar.

Așezarea pastorală împrăștiată este comună dealtfel multora din satele noastre. În Munții Apuseni, de pildă, vetre de sat propriu-zise nici nu există, ci doar mărunte aglomerări de case, purtînd local numele de crînguri. Distanțele dintre crînguri, ba chiar și a caselor din sînul crîngurilor, sînt foarte mari, fiind străbătute doar de poteci de picior, nu de uliță.

Populația unor asemenea sate, lipsite de vatră, nu poate fi decît foarte puțină. Astfel, la recensămîntul din 1941 au fost înregistrate în acea regiune a Moților un număr de 450 de crînguri, cu un total de 8 480 de case și un total de 15 450 de locuitori. Ceea ce înseamnă că, în medie, fiecare crîng era alcătuit din 18,84 case și 82 de oameni [14].

Fără a purta numele de crînguri, asemenea împrăștieri de sate, adică de așezări statornice fără vatră de sat și fără de uliță, se regăsesc și în alte regiuni ale țării, fiind explicabile prin sistemul de folosire silvopastorală a terenului. Că asemenea împrăștiere constituie astăzi o soluție aberantă față de noile noastre capacități tehnice de punere în valoare a solului, este o altă problemă.

La nivelul tehnic al veacurilor trecute, soluția risipirii locuințelor pe izlaz era însă rațională și se impunea de la sine. Dar tot atît de firesc este ca pe măsură ce populația își întărește agricultura — fără să renunțe desigur la creșterea de vite — să se facă simțită nevoia de a organiza cîmpurile, mutătoare încă, în jurul unui centru, astfel că în acest caz se formează o vatră de sat propriu-zisă.

Într-o primă fază de dezvoltare a acestor vetre, populația continuînd a practica și creșterea de vite, ca ocu-

Scanned with OKEN Scanner

pație de temei, în hotarul satului se determină două locuri de așezare : unul de caracter agricol, într-o vatră din ce în ce mai aglomerată, și altul mult departe de vatră, în care se clădesc așa-numitele odăi, acestea risipite. Aici se strînge fînul necesar pentru a scoate din iarnă vitele mutate acolo. E vorba deci de rezidențe secundare, cu ritm de anotimp, în care o parte din membrii familiei stau pe timp de iarnă.

De asemenea, în regiunile de vii, cramele se clădesc tot împrăștiat, ca rezidențe secundare în mijlocul viilor.

Cu cît însă satul devine din ce în ce mai agricol, creșterea de vite devenind o ocupație secundară, încep să domine terenurile arate și semănate. Pe măsură ce acestea cuprind majoritatea terenurilor, vatra satului tinde spre un tip concentrat, casele apropiindu-se unele de altele, lăsînd totuși între ele spații neclădite, formînd grădinile, în care se face puțină cultură grădinărită și bătăturile casei (ogrăzile, curțile în care se clădesc acareturile).

Aglomerarea încă mai accentuată a caselor, cu o reducere substanțială a terenurilor intercalate între ele, se face sub presiunea crescîndă a agriculturii, în special sistemul „celor trei tarlale“ atrăgînd după sine, în orice parte a lumii unde se practică, o concentrare la maximum a caselor și mai ales o fixare a unui număr statornic de heiuri (locuri de casă), peste care nu se mai poate trece, mărirea numărului de case, cînd demografia satului crește, nemaiputînd avea loc decît de-a lungul drumurilor, în număr de trei care, din vatră, pornesc printre cele trei tarlale dispuse radial în jurul vetrei.

Abia tîrziu, în satele care devin tîrguri și cu atît mai mult orașe, casele vor sfîrși prin a se clădi calcan la calcan.

7. Tehnicile proceselor de producție

După cum a rezultat din analiza organizării teritoriului sătesc, tehnicile de producție joacă un rol hotărî-

Scanned with OKEN Scanner

tor, determinînd, în fond, mărimea hotarului sătesc și volumul demografic al satului.

Reluînd problema, de data asta din punctul de vedere al acestor tehnici, constatăm mai întîi că ele au rămas la un nivel extrem de rudimentar, aproape similar cu cel folosit în faza tribală seminomadă. În această privință, Marx spune că „la aceste popoare se întîlnește, în mod sporadic, o anumită formă de agricultură ; prin aceasta e determinată proprietatea funciară : ea este colectivă", ceea ce duce la faptul că după sedentarizare, comunitățile astfel născute „își păstrează această formă, într-o măsură mai mare sau mai mică, în măsura în care aceste popoare își mai păstrează tradițiile, de pildă proprietatea în comun la slavi" [15].

Am avea deci de-a face cu o moștenire, o continuare, în cadrul comunităților agrare, a unei proprietăți colective, născute anterior, în zona agricolă a economiei tribale nomade.

Fără a nega această teză a continuării unei proprietăți comune, de la comunitățile nomade la cele sedentarizate, trebuie totuși adăugat faptul că proprietatea comună, dăinuind timp de milenii, pînă în zilele noastre, permanența stăpînirii în comun nu mai poate fi explicată doar prin invocarea memoriei sociale.

Desigur, această memorie socială joacă un rol important, însă nu decisiv. Este cert că ceea ce reține memoria socială este numai ce continuă a avea o funcțiune socială, uitîndu-se ceea ce încetează de a avea legătură directă cu nevoile reale, nou ivite. Tradiția stăpînirii devălmașe trăiește de aceea atîta vreme cît mai poate da formă potrivită unor relații sociale care rezultă din caracterul însuși al proceselor de producție. Atîta timp cît tehnicile proceselor de producție rămîn rudimentare, ele continuă a da naștere unor relații comunitare. Fără a face apel la memoria socială, simpla invocare a naturii proceselor de producție este suficientă pentru a se înțelege comunismul acestor comunități agrare.

Marx însuși arată cum „comunitatea și proprietatea bazată pe ea corespunde, în ultimă analiză, unui anumit nivel de dezvoltare al forțelor de producție ale subiecți-

Scanned with OKEN Scanner

lor activi, căruia îi corespund anumite relaţii între indivizi, cît şi raporturile lor cu natura“ [16].

Aceasta înseamnă că plecînd de la baza unei istorii a dezvoltărilor tehnice agricole şi pastorale, putem avea o explicare a formelor sociale de organizare a comunităţilor agrare sedentarizate. În plus, faptul că aceste tehnici urmează, în dezvoltarea lor, o linie progresivă obligatorie, comună tuturor grupelor sociale cunoscute în istorie, ne dă posibilitatea de a explica identitatea formelor de proprietate comunistă a tuturor acestor „Feldgemeinschaften“, fără a face apel la teorii difuzioniste sau de aculturaţie.

Comunităţile agrare, ori de cîte ori există şi oriunde există, se explică de sine, prin simpla raportare la procesele lor de producţie. E inutil deci a ne frămînta cu probleme greşit puse, cum ar fi, de pildă, cea de a opta între originea în mir sau în legiuirile bizantine a comunităţilor noastre devălmaşe, atîta vreme cît au, indubitabil, un caracter autohton, ele putîndu-se regăsi, de pildă, şi în vremurile Daciei anteromane, cînd nici mirul nici legiuirile bizantine nu aveau legătură cu noi.

O scurtă expunere a tehnicilor de producţie este astfel necesară în urmărirea problemei noastre.

a. *Agricultura nomadă, itinerantă şi în moină.* Încă din vremea cînd triburile primitive nomadizau pe întinse teritorii, ba chiar la popoarele pastoral-nomade, o oarecare agricultură se făcea ; de caracter însă nomad, în sensul că doar întîmplător se puneau în cultură, cu unelte rudimentare şi seminţe aproape sălbatece încă, petece de locuri mereu în alte părţi ale teritoriului.

Etnografic, problema ne este cunoscută prin exemple caracteristice. Astfel, geograful Elisée Reclus, în al său *L'homme et la terre,* descrie felul cum nomazii, de cum văd la orizont dezlănţuindu-se o furtună, aleargă acolo pentru a arunca pe terenul proaspăt udat, o oarecare sămînţă de calitate inferioară. [17] De asemenea, arheologul Gordon Childe semnalează că „de cîte ori o furtună pe muntele Sinai face să se reverse rîurile Wadi şi Arish,

Scanned with OKEN Scanner

arabii din deșert se grăbesc să însămînțeze orz în terenul mîlos“ [18].

Agricultura itinerantă se practică, după sedentarizare, deci pe un teritoriu restrîns, tot prin schimbarea periodică a terenului, ogoarele cultivate avînd astfel un caracter mutător, peregrinînd din loc în loc, mereu în căutare de terenuri proaspete, cu posibilitatea totuși de a reveni pe aceleași locuri după un număr de ani, cîți trebuie ca cele lăsate în pîrloagă să-și recapete fertilitatea.

Aceste locuri de cultură, periodic puse în lucrare și apoi părăsite, se obțin fie prin defrișări făcute în pădure sau prin desțeleniri în cîmp. Despre aceste tehnici ale „secăturii“, „jariștii“ și „runcului“ („Wildewaldwirtschaft“, „Brandtwirtschaft“) și ale transformării „cîmpului durat“ în „cîmp curat“ pentru obținerea unor recolte în „țelină“, în „prosie“, „răspropsie“ și „samulastră“, am dat amănuntele necesare în lucrările mele anterioare, astfel că nu socotim necesar să revenim asupra lor [19].

Ceea ce trebuie însă subliniat e faptul că, atîta vreme cît o masă mică demografică dispune de un teren relativ disproporțional de întins (sau, cum spun țăranii, „cît loc este destul“), acțiunile de punere în cultură itinerantă a unor loturi nu putea da naștere unor conflicte sociale și deci nici unui sistem de proprietate privată, cu atît mai mult cu cît un teren desțelenit sau defrișat putea fi folosit doar trei-patru ani pentru a fi apoi părăsit alți cîțiva zeci de ani. În aceste condiții, cel care executase munca foarte grea a defrișării și desțelenirii putea revendica dreptul de a folosi numai el terenul creat prin munca lui, înlăturînd pe cei ce ar fi vrut să intre cu forța în stăpînirea locului muncit de el, fiind ajutat în acest sens de comunitatea întreagă a satului care, prin hotărîri luate în comun, putea uza de coercițiune pentru a repune lucrurile în starea lor de dreptate. Adunarea generală a satului, adică obștea sa, avea în plus și dreptul de a stăvili inițiativele individuale ale unora din membrii săi, cînd aceștia procedau greșit, oprind în folos propriu un loc care jena mersul

turmelor de vite de la vatră la izlaz sau la adăpătoare; în care caz, gardurile cu care manifesta voința sa de a considera drept „stăpînire locurească" locul pus în lucrare de el, însă la loc nepotrivit, erau dărîmate și sătеanul obligat să se mute în altă parte, mai judicios aleasă.

Acest sistem nu putea funcționa decît față de o populație mică dispunînd de un teren mare. Cînd însă populația satului crește, e de la sine înțeles că rivalitățile dintre acești „lăzuitori" și „desțelinători" creșteau, certurile cu privire la dreptul de a lua în stăpînire locuri, din ce în ce mai contigue, înghesuite pe un anume colț al hotarului comun, urmînd a fi prevenite și aplanate, prin luarea unor măsuri de ordin general. Pentru a respecta regula de bază a deplinei egalități de drepturi între toți membrii comunității și pentru a preveni și aplana rivalitățile, obștea satului putea recurge la soluția de a interzice inițiativele private, preluînd pe seama sa sarcina de a distribui terenurile necesare gospodăriilor individuale. În același scop, al realizării egalității în drepturi, obștile sătești puteau recurge la diferite soluții, precum de pildă cea a redistribuirii periodice de loturi, prin tragere la sorți, (așa cum se proceda în mirul rusesc); sau prin un sistem de rotație a pămînturilor, trecînd succesiv, în cerc închis, de la un sătean la altul, (sistemul „run-ring" din tompturile irlandeze); sau prin sistemele folosite în satele noastre, de distribuire prin tragere la sorți, însă numai în cadrul unor țarini închise între garduri, loturi (numite delnițe, soarte) date totuși în stăpînire definitivă, ereditară, (fie că erau „gropi de cosire" sau „holde de pîine"); sau mult mai tîrziu în sistemele sociale, cu totul altele, ale comunităților moderne sătești, dezagregate sau complet anihilate, prin efectele Legii rurale din 1864, în sînul cărora prisoasele se distribuiau de proprietarul moșier, în mod arbitrar și anual, în plină luptă socială între el și neoiobagii săi.

Dar oricare ar fi situația, tehnica agriculturii itinerante aduce cu sine punerea în funcțiune a unui sistem de folosire a terenurilor cu totul altul decît cel al pro-

Scanned with OKEN Scanner

prietății individuale, fiind vorba de o reglementare colectivă a unor procese de producție, prin organul administrativ al satului, denumit obștea satului, care supraveghează inițiativele individuale sau le înlocuiește prin inițiativa concertată a tuturor, pentru reglementarea detaliilor de funcționare a acestui tip de agricultură.

Agricultura în moină apare în faza în care tehnicile de punere în lucrare a terenurilor, prin unelte mai perfecționate, cu însămînțări cu semințe mai bune și practicarea îngrășămîntului terenurilor și a rotației culturilor, poate asigura revenirea pe același teren după un număr din ce în ce mai restrîns de ani de lăsare în pîrloagă.

Dacă nu în runcurile din pădure, care trebuiau lăsate în odihnă pînă cînd le umplea din nou pădurea (adică 20—30 de ani), în cîmp s-a putut trece la o revenire după un interval de numai cîțiva ani, în sistemul denumit popular în moină, care poate fi însă o „moină sălbatecă", în faza în care obștea nu se amestecă încă în reglementarea desțelenirilor periodice, sau „moină reglementată", după ce, prin obște, se stabilește un ritm comun pentru toate desțelenirile satului și un sistem de organizare a unei agriculturi bienale, cu însămînțări odată la doi ani, practicate pe terenuri anume delimitate în acest scop de colectivitatea sătenilor, denumite în terminologie populară „cîmpul de sus" și „cîmpul de jos", „hotarul de sus" și „hotarul de jos".

b. *Agricultura în tarlale.* În felul acesta se nasc, în hotarul sătesc, porțiuni de teren pe mari suprafețe, în care toți sătenii sînt obligați a respecta anume reguli generale, privind natura lucrărilor tehnice ce trebuiau făcute, natura recoltelor ce puteau fi avute în vedere, ritmul calendaristic al muncilor, adică un complex de reguli denumite în literatura de specialitate a fi cele ale „Flurzwang"-ului (*contrainte de sôle* — silă a pămîntului).

În acest sistem, în două cîmpuri și apoi în cel cu trei cîmpuri, clasicul și universal răspînditul sistem al „Dreifeldwirtschaft"-ului *(la grande agriculture),* siste-

mul calcatural începînd din evul mediu încoace (dar care la noi n-a pătruns decît numai în Transilvania), inițiativele private continuă a fi excluse. Gospodarii trebuie să dețină în toate tarlalele un număr de loturi personale, dar pe ele nu pot semăna decît ceea ce a hotărît satul întreg că trebuie, obligați fiind să le lase în pîrloagă atunci cînd hotărăște satul. Dat fiind că după strîngerea recoltei terenurile redevin, în totalitatea lor, izlaz pus la dispoziția tuturor vitelor din sat, obligația de a respecta ordinea semănăturilor și ritmul muncilor decurge de la sine.

Agricultura fiind colectivă, proprietatea asupra terenurilor nu poate avea caracterul unui *jus fruendi, utendi et abutendi,* astfel că, în cazul cînd un sătean vinde altuia un lot, folosind cele mai strașnice formule juridice, cu iz magic chiar (vînd de veci, să rămînă nerușuit, din nepoți în strănepoți, cu blesteme de la cei 213 oteți din Nicheia etc.etc.), e cazul să ne întrebăm ce anume vinde el, în fond ; dreptul de a folosi o „secătură" temporară, de a folosi pomii plantați pe un teren care nu-i aparține ? E vorba de o delniță în anume sistem social foarte complex, de un loc de casă, de o vie sau de loturi din cadrul unor tarlale obștești ? Fiecare din aceste cazuri constituie o situație specifică, dominată nu de relația presupusă a exista între un om și un bun, ci de seria de relații sociale care se nasc în sînul unor astfel de comunități agrare, potrivit necesităților rezultînd, pe de o parte, din impactul tehnicilor agricole și, pe de alta, din dorința stabilirii unui regim de dreptate socială, adică de deplină egalitate în drepturi a tuturor de a beneficia de o avere a tuturora. Mecanismul social de dezvoltare al satului, este deci declanșat, pe de o parte, de evoluția demografică a satului, creșterea în volum a populației schimbînd modul de organizare al proceselor de producție și, pe de altă parte, de posibilitățile unui progres tehnic, amîndouă dominate de moravurile și psihologia comunitară a unei egalități de drepturi și a excluderii oricărei posibilități de exploatare a unora de către alții.

Scanned with OKEN Scanner

c. *Tehnicile pastorale.* Cît despre creşterea vitelor în cadrul acestor comunităţi săteşti, era şi ea rudimentară, folosindu-se două modalităţi : cea a constituirii unor ciurde, turme, tamazlîcuri, ciopoare, în care erau adunate vitele locuitorilor sub paza cîtorva, potrivit unor reguli foarte amănunţit puse la punct, deosebite după cum era vorba de oi, de vaci, de cai sau de porci ; sau grija animalelor era preluată de fiecare gospodărie în parte. Grijă e un fel de a vorbi, căci îndeobşte creşterea lor era mai mult sălbatică, vitele fiind lăsate în plină libertate să se descurce cum vor şti, păscînd în pădure sau pe izlaz.

Agronomii şi călătorii străini prin ţara noastră descriu foarte pitoresc felul în care caii, fără de pază, se sălbăticeau pe întinsul izlazurilor, astfel că atunci cînd era nevoie de ei trebuiau prinşi cu arcanul. Sau, lăsate în pădure, vitele cornute, boi şi vaci, avînd a se lupta singure cu fiarele sălbatice, veneau acasă mursecate de lupi ; iar scroafele, însoţindu-se cu mistreţi, aduceau purcei mai mult sălbateci decît domestici. Doar oile, lipsite de apărare, avînd şi un folos economic mai mare, trebuiau ţinute sub paza unor profesionişti şi, în multe cazuri, pornite în transhumanţă, din vatra satului spre păşunile alpine locale, sau „tulind-o“ de la munte pînă la bălţile Dunării şi mai departe încă. Transhumanţa, fie chiar de lung traiect, este însă cu totul altceva decît nomadismul, căci nu e vorba de o deplasare a întregii populaţii, ci doar a unui grup restrîns de meseriaşi — baciul şi ajutoarele lui — care lucrează în numele satului, dar care în tot cazul îşi au familiile rămase statornic în sat.

Creşterea vitelor în colectiv, cu văcarii şi porcarii respectivi, cu putinţă atîta vreme cît mai era izlaz destul, din ce în ce mai strîmtorat pe măsură ce agricultura creştea, mîncînd din izlaz suprafeţe din ce în ce mai mari, era dublată de o creştere individualizată. Pentru paza acestor vite se construiau pe izlaz „mutări“ înconjurate cu garduri, care şi ele erau, după cum le arată numele, mutătoare, itinerante. Mai tîrziu s-a ajuns la

Scanned with OKEN Scanner

stabulare, adică la creşterea vitelor în grajduri şi hrănirea lor cu furaje anume cultivate.

Specifice însă zootehniei sătești sînt animalele propriu-zis domestice, adică crescînd în preajma caselor, printre care orătăniile şi porcii.

Pe baza acestor serii de tehnici, agricole şi pastorale, cu caracter din ce în ce mai sedentar (cu excepţia oilor transhumante), comunitatea sătească a putut prinde chip, teritorializîndu-se sub dubla sa înfăţişare de hotare şi vetre de sat.

d. *Tehnicile meşteşugăreşti.* Printre dezvoltările tehnicilor de producţie este de semnalat, ca avînd o importanţă deosebită, apariţia meşteşugarilor. Engels ne arată, de pildă, că bifurcarea triburilor agricole şi pastorale a fost însoţită de o a doua mare diviziune a muncii, constînd în „despărţirea meseriilor de agricultură“ [20].

Deocamdată, în cadrul unui sat arhaic, subliniem că e vorba de apariţia meşteşugarilor, nu a meşteşugurilor, căci acestea apăruseră încă de mult. E de la sine înţeles că fabricarea uneltelor a însoţit cultura umană încă din fazele antropogenezei, omul putînd fi definit ca un *homo faber,* adică un fabricant de unelte. În sistemul economic al gospodăriilor închise, majoritatea bunurilor necesare se produceau de către înşişi membrii familiei. Ţăranii noştri, pînă de foarte curînd, îşi fabricau ei înşişi ce le era de trebuinţă, de la clădirea caselor, la uneltele agricole, pastorale şi industriale, dispunînd de o serie de tehnici specializate, capitol din cele mai bogate al etnografiei. Meseriile propriu-zise, adică de fapt meseriaşii, lucrînd marfă pentru alţii, apar însă abia atunci cînd agricultorii pot dispune de surplusuri din care să-i poată plăti.

Evident, o singură familie nu ar fi fost în stare să facă faţă întreţinerii unui meşteşugar şi cu atît mai puţin a mai multora. Satul întreg însă o putea face, meşteşugarii avînd astfel, dintru început, un caracter sătesc, lucrînd adică în principal pentru colectivitatea sătească, deşi în plus şi pentru o piaţă de mai largă cuprindere.

Scanned with OKEN Scanner

Oricît de pricepuți ar fi fost țăranii în rezolvarea tehnică a fabricării celor necesare, în viața unui sat este nevoie și de existența unor tehnicieni, precum fierarii, ciubotarii, rotarii, dogarii, morarii, pivarii, dîrstarii, cojocarii etc. Nu e vorba doar de meserii cerînd o pregătire tehnică specializată, ci și de folosirea unor ateliere putînd deservi întreaga populație a satului. A lucra fierul, a potcovi caii, dă naștere unor meserii pe care nu le poate învăța oricine. Pe de altă parte, nici nu e nevoie ca fiecare gospodărie în parte să-și procure barosul, ilăul, nicovala, foalele, cleștii, după cum nu e nevoie nici să aibă propria ei moară, pivă sau varniță.

Uneori, asemenea instalații tehnice puteau acoperi nevoile nu numai ale unui sat, ci și ale unor întregi ținuturi. Din preistorie este astfel dovedită existența unor meșteșugari itineranți, în special metalurgiștii formînd adevărate triburi nomade, din care pînă în ziua de azi au rămas rămășițele țiganilor căldărari, colindînd satele țării, uneori trecînd și dincolo de granițele ei, cu acest meșteșug al lor, dar și de spoitori de tingiri, fabricanți de topoare, cuțite, foarfeci și alte produse de fier. Ba chiar cei sedentarizați în sate aparțineau mai ales acestor țigani.

Sînt de semnalat deopotrivă și specializările meșteșugărești ale unor sate întregi, în cazul cînd ele dispuneau de condiții locale favorizînd dezvoltarea unor tehnici de producere a unor bunuri care lipseau în alte regiuni. Prezența unor bunuri naturale precum sarea, cremenea, pietrele de construcție, pămîntul de olărie, minereurile sau a unor terenuri preferențiale pentru cultivarea viței de vie, a pomilor fructiferi sau a bălților cu stuf, puteau da loc unei producții specializate, cu zone de desfacere, prin comerț ambulant, pe rute foarte lungi.

Se nasc astfel sate cu meșteșugărime specializată, a căror listă este foarte lungă, constituind un capitol special al sociologiei sistemului comercial rural, privind rețeaua de piețe și cea a drumurilor comerciale tradiționale, pe care în bună parte continuă, pînă aproape de zilele noastre, să le colinde satele de dogari, butnari, rotari, caretași, șindrilari, dulgheri, constructori de case de

Scanned with OKEN Scanner

lemn prefabricate, pietrari, rogojinari, olari, pivari, dîrstari, vînzători de plante medicinale etc.

Dar aceasta este o problemă deosebită de cea de care ne ocupăm acum.

8. Populaţia satului

Toate cele spuse privitor la teritoriul şi tehnicile de producţie vor trebui reluate, de data aceasta din punctul de vedere al demografiei, dat fiind că volumul unei populaţii, care trăieşte pe un teritoriu limitat, lucrat cu tehnici de producţie rudimentare, va fi mărginit de cantitatea de bunuri care se pot obţine.

Evident, regula este valabilă atîta vreme cît baza economică a grupului social considerat este încă, predominant, o economie casnică închisă, nefăcîndu-se adică apel la producţii străine decît excepţional. Aceasta este însă situaţia comunităţilor agrare, care formează nu numai un izolat economic, ci şi un izolat social şi demografic, adică un grup restrîns, fără contacte economice şi matrimoniale cu alte grupuri similare, care — în plus — se află în relaţii de rivalitate sau de diferenţiere în ierarhia socială (sate libere faţă de sate căzute în exploatarea unor clase privilegiate).

Examinarea întinderii hotarelor sătești şi a nivelului tehnic, rămas scăzut pînă aproape în vremile noastre, face dovada că populaţia acestor sate nu putea fi decît minimă, alcătuită doar din cîteva zeci de familii. Dovada o avem şi din puţinele şi tîrziile informaţii statistice de care dispunem precum, de pildă, în ce priveşte ţările noastre, *Conscripţia virmontiana*, făcută de austrieci în Oltenia în timpul scurtei lor administrări a acestei provincii. Astfel, la 1721, în cele 591 sate înregistrate, trăiau 25 708 familii, adică în medie, cam 43 familii în fiecare sat, proporţie variind însă mult, de la un judeţ la altul, de la 28 familii în Mehedinţi pînă la 66, în Vîlcea. Considerînd fiecare sat în parte, diferenţele vor fi mult mai mari, unele sate înregistrate fiind

Scanned with OKEN Scanner

pustii, altele avînd doar 2 familii, altele urcînd pînă la 140. Orașele ele însele erau minuscule, precum de pildă Craiova, care nu înregistra decît 416 familii.

Interesant e faptul că satele libere, moșnenești, aveau mai puțină populație (36 familii în medie) decît cele aservite (domnești, boierești și mănăstirești), care cuprindeau 78.

Situația se menține pînă tîrziu ; de pildă, la recensămîntul din 1912 au fost înregistrați, în vechiul Regat, 205 809 capi de familie, locuind în 8 999 sate, ceea ce înseamnă în medie cam 22,87 familii de sat, cu diferențe destul de mari între regiuni : Moldova avea 12,57, Muntenia 26,21 și Oltenia 32,36 familii de sat. Asemenea localități extrem de mici sînt desigur nepotrivite cu administrația unui stat modern. Încă de la 1864, odată cu introducerea primăriilor ca organ de administrare locală, se luase hotărîrea grupării acestor sate și cătune în comune, suficient de mari ca din veniturile lor să se poată întreține primăria. Totuși, au continuat să existe comune sub limita legală, în ciuda arondărilor mereu făcute, la scurte intervale de timp (problemă de care nu e locul a vorbi). Iată, de pildă, cît de substanțială a fost schimbarea înregistrată între 1899 și 1912 [21] în urma legii administrative din 1904.

Comune rurale	1899	1912
Sub 500 locuitori	60	3
500— 999	661	126
1 000— 1 999	1 012	1 169
2 000— 2 999	538	810
3 000— 3 999	162	345
4 000— 4 999	47	105
5 000— 5 999	55	—
8 000— 8 999	4	27
9 000—10 000	3	—
peste 10 000	1	3

Dătătoare de seamă pentru problema pe care o urmărim nu sînt însă comunele, formațiuni administrative arbitrare, ci satele. Din acest punct de vedere, situația din 1912 era cît se poate de clară, așa cum rezultă din tabelul următor :

Scanned with OKEN Scanner

Mărimea demografică a satelor în 1912

Provincia	Total sate	Sub 500 locuitori	%	Din care sub 100	%
Oltenia	2 019	1 143	56,61	113	5,59
Muntenia	3 889	2 065	53,09	267	6,86
Moldova	3 102	1 828	58,92	316	10,18
TOTAL	9 010	5 036	55,89	696	7,32

Dealtfel și din analiza satelor de astăzi rezultă că masa satelor minuscule continuă a pune probleme greu de rezolvat.

Dar volumul demografic al satelor nu este o mărime constantă, creșterea biologică a populației fiind supusă injoncțiunii unor elemente nestatornice, pe de o parte pur biologice (nașteri și decese), pe de alta sociale (migrații), amîndouă înscriindu-se în mecanismul sistemului sătesc de autoreglare. Astfel, dacă populația crește ca număr, locuitorii sînt obligați a găsi soluții pentru mărirea capacității lor de hrănire, recurgînd la îmbunătățirea tehnicilor de muncă. Dacă productivitatea muncii crește, e dată posibilitatea și a unei sporiri a populației, între aceste două serii de fenomene stabilindu-se astfel un echilibru nestabil, în perpetuă mișcare, dereglat uneori prin ani de secetă și prin ani de epidemii.

Dacă tehnicile de lucru nu pot fi ameliorate, surplusul demografic va fi obligat să emigreze sau, în caz contrar, să sufere de foamete, subalimentarea aducînd după sine o mortalitate sporită, deci o scădere a numărului de oameni, pînă la plafonul admis de cantitatea de hrană ce poate fi asigurată.

Dar încadrarea demografiei ca piesă în ruajul mecanismului global al sistemului de autoreglare al satului comunitar agricol nu se mărginește numai la problemele volumelor demografice putînd trăi pe un anume teritoriu, ci se referă și la cele interne, ale structurii acestor populații, din care derivă o serie de consecințe importante pentru întreg sistemul.

Scanned with OKEN Scanner

Pe muchea de cuțit a echilibrului instabil dintre populație și producție, mereu aflată în preajma crizei de supradensitate demografică oricînd posibilă, grupa locuitorilor nu putea accepta cu bună inimă imigrarea unor străini. Față de aceștia, comunitatea în totalitatea sa revendica un drept de proprietate, adică de interzicere a nebăștinașilor să intre la folosirea bunului comun.

9. Izolatul demografic sătesc

Prin simplul fapt al conviețuirii populației în grupe familiale închise lua naștere un întreg sistem de rudenie, formîndu-se cete de neam, bază a unor reglementări matrimoniale complexe, *exogamice* în cadrul fiecărei cete, dar *endogamice* în cadrul diferitelor cete conviețuitoare în același sat și din nou *endogamice* în ce privește relațiile matrimoniale cu alte sate vecine, sistem impus și din necesități de reglementare a drepturilor patrimoniale ale fiecărei cete în parte și a fiecărei familii în cadrul cetei sale ; ceea ce era firesc, dacă ținem seama de faptul că familia era dublată de o gospodărie, adică de un atelier de producție și consum, care urma să se încadreze în sistemul general al comunității.

Cînd vom studia procesele de dereglare ale sistemului sătesc și mai ales cele prin care exploatarea lor a fost realizată, vom insista asupra acestui aspect al băștinășiei, ca trăsătură specifică a comunității în forma ei pură și ca pîrghie de dezagregare a ei.

10. Obștea, ca organ administrativ al comunității

Întreg mecanismul social de autoreglare al comunităților agrare funcționează, așa cum am arătat, în mod spontan, ca de la sine, prin jocul dintre populație, teritoriu și tehnicile de producție.

Scanned with OKEN Scanner

Dar buna funcționare a sistemului implică și un amestec deliberat, conștient urmărit, al colectivității, constînd în măsuri de reglementare a proceselor de producție, potrivit unui plan unitar, de prevenire și de aplanare a conflictelor ce se puteau ivi între oameni, familii și cete de neam interne, precum și în contact cu exteriorul.

Analiza acestor drepturi de acțiune ale obștei este esențială pentru înțelegerea ulterioară și a proceselor de exploatare, inventarul drepturilor obștei fiind modelul aproape perfect al drepturilor pe care le va avea seniorul feudal în sînul comunității pe care reușește să o aservească. E de aceea necesar să stabilim acest inventar de drepturi, cît se poate mai clar.

În primul rînd e de subliniat faptul că această obște nu este altceva decît adunarea generală a tuturor capilor de familie din sat, în care se ține seama de glasul fiecărui participant, ascultate fiind mai ales cele ale „oamenilor buni și bătrîni", „oameni cu bărbi albe", cu mai multă experiență.

Nu va fi cazul să dăm mai multe detalii, decît cele pe care, încă din 1956, le-am dat în cele trei volume de *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești.*

Va fi însă necesar să detaliem drepturile și îndatoririle acestor adunări generale denumite obști.

a. *Amestec în organizarea proceselor de producție.* Pe un teren al tuturora, gospodăriile individuale au dreptul de a folosi „după putere și nevoie" întreg hotarul sătesc, avînd „drepturi de pretutindeni", „din cin în cin", la pădure, izlaz, ogoare, ape, drumuri. În faza agriculturii itinerante, obștea intervenea doar în măsura în care defrișările și desțelenirile nu erau judicios amplasate, jenînd activitățile pastorale și agricole ale altora. În care caz, obștea mergea pînă la a lua măsuri de mutare forțată, de dărîmare a gardurilor, chiar de incendiere a locuințelor greșit amplasate.

Pe măsură ce densitatea demografică făcea ca loturile individuale să devină contigue, măcar în anume părți ale teritoriului mai des solicitate, pentru calitățile lor pedologice sau apropiere de sat și drumuri, obștea putea

Scanned with OKEN Scanner

interveni, așa cum am mai spus, prin operații de distribuire de terenuri după un plan unic, în cadrul unor țarini („racle", „dricuri" de pămînt, ogoare sau gropi de cosire).

În sistemul agriculturii pe tarlale, obștea de asemenea fixa detaliile proceselor de producție, determinînd ce anume trebuia să se cultive obligatoriu pe anume tarlale, felul în care trebuiau făcute arăturile, timpul cînd diversele munci — de la arat la recoltat — urmau a fi făcute, timpul cînd toate recoltele trebuiau strînse, astfel ca miriștile să redevină izlaz comun. E de observat că în acest sistem, nivelul general economic al satului era asigurat, dar în același timp și progresul tehnic îngreunat, o schimbare a tehnicilor neputînd rezulta din inițiative individuale, ci doar prin hotărîri luate în obște, de majoritatea gospodăriilor din sat.

b. *Amestec în viața publică și privată a satului.* Obștea era simultan un organ judiciar și polițienesc, în sensul că rezolvarea tuturor certurilor și competițiilor dintre familiile satului, precum și dintre membrii aceleiași familii, cădeau în atribuția judecății obștei, care avea putere să cheme în fața adunării generale a satului, sau a unui grup restrîns de „oameni buni și bătrîni", să asculte cererile și pîrile existente, să dea o hotărîre și să treacă la aplicarea ei, în caz de nevoie mergînd pînă la penalizarea fizică în închisoare, punerea la jug și bătaia, în cazuri extreme mergîndu-se pînă la alungarea din sat. În vremurile istorice în care aceste comunități erau integrate unei aparaturi de stat, judecata în cazuri grave revenea domniei, singura în măsură să hotărască condamnările la moarte. Dar în vremuri de restriște, cum au fost cele ale primului război mondial, obștile nerejene nu s-au sfiit să execute pe tîlharii condamnați la moarte de către obște.

c. *Amestec în crearea și aplicarea obiceiului pămîntului.* Judecarea pricinilor locale urma a se face cazuistic, adică de la caz la caz, pe baza simțului de dreptate al obștei și a invocării unor antecedente păstrate în memoria oamenilor. Nu în memoria unuia singur, ci în

Scanned with OKEN Scanner

mecanismul psihologic pe care l-am denumit a fi cel „al obștei pe bază de tradiție difuză", asupra căruia nu e locul să revenim, fiind pe larg analizat în volumul I al monografiei Nerejului.

E de remarcat că în anume cazuri, experiența tradițională a obștei se putea concretiza în formule mnemotehnice răspicat formulate, sub formă de „paremii" sau gesturi rituale.

Zicalele precum „oile strică ocinile", „mireasa vrînceanului să nu bea apă de Milcov", sau măsurarea întinderii drepte a unei lăzuiri în pădure „cît arunci cu barda de jur împrejur", ca și a „jurămîntului cu brazda în cap", au un caracter de străvechime. Altele sînt, fără îndoială, mai noi, apărute odată cu lumea modernă a tribunalelor, cînd a fost nevoie să se găsească formule putînd fi înțelese în limbaj mai mult sau mai puțin „stil cod civil", precum : „fiecare vrîncean se naște și moare cu dreptul său" ; fiecare „de cum se naște intră la pădure, ca rățușca la baltă", avînd dreptul de a folosi „după putere și nevoi", „cum săracul, cum bogatul, cum bătrînul, cum copilul".

Punerea în scris a acestor cutume a fost la noi foarte tîrzie și foarte incompletă. În afară de cele cîteva referiri la obiceiul pămîntului, din vechile legiuiri ale lui Ipsilanti, Caragea, Calimachi sau din Regulamentul organic, texte scrise de însăși obștile în cauză nu există decît excepțional, cum e cel al obștei orașului Cîmpulung — care a fost dealtfel luat în seamă de redactorii Codului silvic — încercare neizbutită de consemnare a obiceiului pămîntului, mai mult în folosul societăților anonime forestiere exploatatoare, decît în al exploataților țărani.

Capitolul cel mai de seamă al acestui „obicei al pămîntului" (uneori și „obiceiul muntelui") constă însă în crearea unui șir de sisteme juridice de organizare ale terenurilor comune în forme de stăpîniri de diverse tipuri, dezvoltîndu-se în paralel cu însuși procesul de dezagregare al comunității originare.

Pe măsură ce densitatea demografică creștea, iar tehnicile agricole asigurau folosirea an de an a aceluiași teren, dar mai ales pe măsură ce surplusurile de pro-

Scanned with OKEN Scanner

duse începeau a avea căutare pe piața internă și externă, puternicii zilei, chiaburi, negustători sau boiernași, aveau tot interesul să spargă vechea comunitate, înlăturînd normele devălmășiei. Mai întîi, e distrusă acea devălmășie căreia i-am dat numele de absolută, înlocuită fiind printr-o devălmășie de tip nou, inegalitară, proteică în înfățișările sale determinate de rezultatul variat al luptelor sociale locale dintre exploatatori și exploatați. Avem astfel devălmășii inegalitare organizate pe diverse criterii, precum cele de calculare în dramuri, vite mari și mici, bani, bănișori, lei și parale, stînjeni, pași, degete și fragmente de degete etc. uneori exprimate ca atare, alteori camuflate în forme genealogice, subjacente sau manifeste, toate laolaltă constituind un imens capitol al dreptului cutumiar românesc, dublat de o tehnică agrimensurală surprinzător de meticulos pusă la punct, mergînd pînă la calcularea de medii aritmetice și de proporții foarte savante, cu atît mai de mirare cu cît măsurarea „stînjenilor masă" și a „aruncătorilor" se făcea de țărani analfabeți, din cap, însă în prezența și sub controlul obștei, adică a adunării generale a satului, prezentă la operațiile de calculare, impunînd prin lupte sociale interne normele de avut în vedere la stabilirea celor avînd drepturi sau nu, și în ce proporție, precum și la aplicarea pe teren, prin tehnici agrimensurale, a celor hotărîte.

Compartimentării inițiale, pur economice, a hotarului sătesc i se adaugă astfel, în etape mai tîrzii, de dezagregare, o compartimentare juridică, în care se amestecă stăpînirile locurești cu stăpînirile în ocină, și cu cele în cote părți proporționale, concretizate sau nu în delnițe care — e cert — nu pot exista în cadrul unor țarini restrînse sau, dimpotrivă, să meargă „din cap în cap" străbătînd adică în lung, întreg trupul de moșie.

Din nou, nu e cazul să revenim asupra unor probleme de mult elucidate (deși nu totdeauna corect înțelese de cei care aveau totuși datoria să le studieze). Subliniem doar două adevăruri : mai întîi imensa capacitate de administrare, de fapt și de drept, pe care o au obștile, creatoare ale obiceiului pămîntului și, în al doilea rînd, fenomenul surprinzător, al unei genealogi-

Scanned with OKEN Scanner

zări *tîrzii* sub forma specific românească a „umblării pe bătrîni".

d. *Amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare.* Oricît de rigid ar fi caracterul de izolat social al acestor comunități, ele trebuiau totuși să aibă contact cu comunitățile similare vecine, atît pentru reglementarea eventualelor conflicte privind hotarele dintre ele, cît și pentru stabilirea drepturilor de parcurs al turmelor de vite, pe izlazurile contigue ale satelor.

Mai importante sînt încă relațiile ce se stabilesc între „satele matcă" și „satele roi" care, deși își împart teritoriul pe hotare distincte, păstrează totuși și teritorii comune, de obicei munți, păduri, izlazuri. Aceste sate matcă și roi formează laolaltă ceea ce am numit a fi obștii de obști, confederații intercomunitare, dispunînd de adunări reprezentative „de vale" și „de acolo", cuprinzînd mai multe văi asociate (înfrățite), cum ne stă dovadă „obștea cea mare a Vrancei toată", cu sistemul său democratic primitiv de reprezentare în trei nivele, dizolvate (și încă nu deplin) abia pe la mijlocul veacului trecut, de la care ne-a rămas, tezaurul de documente scrise pe care le-am publicat încă de acum 50 de ani.

Le amintim și aici, pentru că ele ne pot sta ca sugestie pentru a înțelege ce vor fi putut fi confederările, tribale sau ba, în forma cnezatelor și voievodatelor.

e. *Drept de monopol sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul.* Schimbul de produse între diversele comunități sătești și cu societatea globală era diriguit tot de către obști, în unele cazuri întreg procesul de vînzări și cumpărări fiind dat în monopolul unui mandatar al obștei, în speță fiind semnificativă existența acelui „negustor al Vrancei", prin care — exclusiv — se puteau face tranzacțiile particulare cu negustorii din afara ocolului.

f. *Drept de preempțiune împotriva vînzărilor funciare.* Pentru a împiedica pătrunderea celor nedoriți în sînul obștei, odată sosit timpul în care pînă și pămîntul

Scanned with OKEN Scanner

devenise o marfă, adică un obiect pasibil de vînzare-cumpărare, deghizată sau nu, sub formă de donații, înzestrări, înfieri sau înfrățiri, nu numai rudele, ci și vecinii — și obștea ca atare — aveau un drept de *protimisis* [22].

g. *Îndatoriri și drepturi în privința relațiilor cu statul.* Comunitățile sătești libere, adică fără stăpîn local, aveau totuși îndatoriri față de societatea globală de îndată ce, în forme statale sau prestatale, se concretizase o pătură sau o clasă de privilegiați, care cereau și obțineau predarea unor cote din plusprodusele comunității.

Strîngerea acestor dări (biruri) cădea în sarcina obștei, a satului întreg, impus nu pe cap de locuitor, ci cu o sumă globală, așezată pe comunitate sau pe grupe de comunități, atunci cînd ele erau organizate în ocol, cum era cazul acelor „republici", de care vorbea D. Cantemir, amintind „vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc" sau „vechiul ocol al Vrancei".

Plata se făcea deci în sistemul denumit, în terminologia tehnică românească, „în cislă", toți sătenii fiind solidar responsabili de plata globală fixată satului, fiind ei datori a împlini sumele ce ar fi revenit celor care daseră bir cu fugiții.

„Aruncarea" sumei globale a birului pe cap de familie, adică repartizarea ei pe nume de oameni, intra în sarcinile și drepturile obștei, adică tot a adunării tuturor capilor de familie. (Termenul de aruncare avînd înțelesul de repartizare a unui total în cote părți inegale, proporțional calculate după anumite criterii ; în speță, capacitatea de plată a fiecărei gospodării în parte.)

h. *Dreptul de a reprezenta comunitatea.* În orice act juridic, fie judecată, fie contractare, satul era părtaș în totalitatea sa. Penalizarea la plata unei desegubinii cădea în sarcina tuturora ; asentimentul satului la diverse vînzări era de asemenea necesar, măcar că deseori se făcea printr-un mandatar al obștei, deși în procesele cele importante soseau la judecată în instanță nu mandatarii obștei, ci obștea întreagă, venind călări cu sutele, stînd în fața locului săptămîni întregi sau procedînd la ritua-

Scanned with OKEN Scanner

lurile „jălbii în proțap", a „aprinderii paielor în cap" sau a „blestemului prin stingerea torțelor în păcură", asupra cărora nu e locul să mai revenim.

i. *Mandatarii obștei.* Ori de cîte ori executarea unei hotărîri luate în obște pretindea acțiunea unuia singur sau a unui număr restrîns de oameni, obștea putea delega puterile sale unor mandatari, numiți pentru țeluri precise, oricînd revocabili și permanent supuși controlului obștesc.

Unii dintre acești mandatari aveau un caracter am spune funcționăresc, revenindu-le de îndeplinit sarcini de mai lungă durată, cu caracter economic sau polițienesc.

Satul alegea astfel pe văcarul satului, pe jitarul — paznic al holdelor —, pe hanțăi, pașnici și pe vornic, precum și pe birari [23], unii dintre aceștia avînd însă dubla calitate de mandatari, dar și de reprezentanți ai statului.

Dealtfel, amestecul organelor statale în viața comunităților a avut loc în special pe această cale a mandatarilor obștei, cărora li se dă și delegație din partea organelor statale, în special pentru strîngerea birului și asigurarea liniștei polițienești.

Semnalăm doar în treacăt problema, despre care am dat anterior suficiente dovezi pentru a nu mai fi nevoie să revenim. O vom reîntîlni totuși, în alt șir de idei, în analiza proceselor de exploatare ale comunităților rurale.

11. Procese sociale de dereglare a sistemului comunitar

Etapele de dezvoltare ale sistemului devălmaș, mai sus enumerate, își au explicația într-un complex de cauze : trecerea la tehnici de producție mai dezvoltate, dereglarea structurii relațiilor dintre membrii comunității, determinate și ele, în fond, de aceleași procese economice, din ce în ce mai importante pe măsură ce

Scanned with OKEN Scanner

obținerea de plusproduse permitea integrarea comunității în mecanismul schimbului comercial, ceea ce aducea cu sine și spargerea caracterului de „izolat“ al comunității.

a. *Contradicția internă semnalată de Marx.* Marx a schițat o analiză a acestui proces social, scoțînd în relief contradicția internă cuprinsă în sistem.

În textele din 1881 găsim expusă astfel problema : „în comunitățile agrare există un «dualism» constînd, antagonic, pe de o parte din proprietatea comună a satului tot, și de alta din proprietatea particulară a gospodăriilor individuale, situație care constituie o sursă de mari forțe vitale. Eliberată de legăturile puternice, dar înguste, ale rudeniei de sînge, ea capătă, prin proprietatea în comun asupra pămîntului și prin relațiile sociale ce decurg de aici, o bază solidă ; în timp ce, concomitent, casa și curtea, domeniu exclusiv al familiei, gospodăria parcelară și însușirea privată a produselor, favorizează dezvoltarea personalității, care este incompatibilă cu organismul obștilor mai vechi“. „Nu este însă mai puțin evident faptul că același dualism poate deveni cu timpul un germene al destrămării. Abstracție făcînd de toate influențele dăunătoare din afară, obștea poartă în ea elementele destrămării. Proprietatea privată asupra pămîntului a pătruns aci sub forma casei, cu curtea aferentă, care se poate transforma într-o fortăreață unde se pregătește ofensiva împotriva pămîntului aflat în proprietate comună...“ în care „esențialul îl constituie munca țăranului pe parcela lui, ca sursă a însușirii private...“ etc.

Așadar, dualismul de care vorbește Marx este, simultan, una din forțele vii ale comunității agrare, care le asigură viabilitatea dar și germenele unui proces de dezagregare.

Pe măsură ce stăpînirea individuală, nu numai a casei și ogrăzilor aferente, ci și a loturilor plantate cu pomi, a viilor și, mai ales, a delniților atribuite de obște gospodăriilor, se întinde, tinzînd spre o stăpînire ereditară în stil de ocină, nu numai plusprodusele obținute, ci și

Scanned with OKEN Scanner

terenurile ele însele, tind să devină o marfă, putînd fi vîndute, zălogite și date de zestre.

Atît timp cît asemenea transformări și schimbări în structura internă economic-juridică a satului au loc numai în cadrul izolatului social comunitar, primejdia dezagregării nu este încă iminentă. Ea se declanșează brutal din momentul în care însuși izolatul social se sparge, prin formarea sau pătrunderea în sînul lui a unor categorii sociale chiaburești [24], adică de familii înstărite, dispunînd de mijloace sporite de a folosi terenul comun, după putere și nevoi.

b. *Chiaburimea locală.* Chiar în cadrul economiei casnice închise, de autoconsum, o diferențiere în ce privește buna stare a familiilor se poate naște, unele avînd parte de mai mulți copii decît altele, deci de mai multă forță de muncă pentru a se folosi de terenul colectiv. Pot interveni desigur și anume calități și priceperi gospodărești, ca element de diferențiere socială. Totuși, pe această cale nu se putea naște o chiaburime avînd posibilitatea exploatării unor familii mai puțin favorizate, pe căi atît economice, cît și extraeconomice.

O nouă situație socială, cea a exploatării abuzive a averii comune, se poate ivi doar după ce o proprietate privată începe a se preciza. De pildă, operația de distribuire a unor loturi definitive în cadrul unor „racle", avea inițial un sens egalitar. Dar dînd drept de ocină asupra acestor delnițe private, este dată și posibilitatea de a le vinde, dona, cumpăra și zălogi, deci a mări ceea ce constituie patrimoniul familial (casa, acareturile și plantațiile perene), cu acest nou patrimoniu al ocinilor, oficial recunoscute de sat. O speculare a lui nu are însă sens decît dacă există în prealabil o piață cu care să se poată face negustătorie.

Într-un sistem de gospodărie casnică închisă, surplusurile contribuie la bunăstarea acesteia, volumul lor fiind totuși plafonat de capacitatea de consum a familiei. Cînd există însă o piață, dorința de a avea cît mai multe surplusuri nu mai este limitată decît de capacitatea de absorbție a acesteia. Iar îndemnul spre piață e

accentuat de necesitatea de a face rost de banii necesari plății birurilor cerute de stat.

Creșterea negoțului prilejuiește însă nașterea chiaburimii locale. Familiile mai înstărite, în vederea cîștigurilor ce pot fi obținute din comerț, tind la acapararea hotarului sătesc, folosindu-se în acest scop de procedeul pătrunderii în viața familiilor mai puțin înstărite, prin împrumut de bani cu camătă și, mai ales, prin formarea unei clientele pe calea nășiei, botezînd și cununînd. „Clica" astfel formată își poate da voturile în adunarea obștei, în sprijinul acțiunilor chiaburimii, de acaparare a delniței altora, de creștere pe imașul comun a unor turme imense, ale lor proprii sau de neguțătorie, luate de la negustori spre îngrășare ; ba mai mult încă, chiaburii își arogau dreptul de a da în folosință unor străini terenuri vălmașe, transformîndu-i pe aceștia în dijmași.

Dar primejdia cea mare nu venea din partea acestor chiaburi locali, cît mai ales din cea a unor acaparatori străini de sat.

c. *Acaparatorii nebăștinași.* „Ceata", ca sistem, nu poate fi decît închisă, adică împiedicînd pătrunderea în sînul ei a unor străini. În principiu, hotarul satului este proprietatea colectivă a grupului de familii băștinașe, nicidecum un bun al nimănuia. Fără a fi proprietari individuali, membrii obștei erau proprietari colectivi, în calitatea lor de băștinași.

Acești coproprietari băștinași, transmițîndu-și proprietatea din generație în generație, nu aveau nici un interes de a admite mărirea numărului de copărtași prin primire de străini. Obștile au deci un accentuat caracter xenofob.

Împotriva unor eventuali cumpărători străini, obștea se apăra printr-un drept de *protimisis,* adică de „înainte cumpărare", rudele și vecinii avînd dreptul de a „arunca banii" înapoi cumpărătorului, constituindu-se drept cumpărători privilegiați.

Pentru a ocoli primejdia răscumpărării, „străinașii" încercau să capete indigenatul sătesc pe calea unei frauduloase folosiri a regulilor înfierii și înfrățirii. Ceea ce fusese inițial un mijloc de a întări familiile lipsite de

Scanned with OKEN Scanner

copii se transforma acum în mijloc de dezagregare a vieții sătești. Contra plății unei sume de bani, acaparatorul se făcea „înfiat" sau „frate de cruce și de moșie" cu membrii unei familii mai sărace și mai puțin prevăzătoare. El folosea ispita banilor, întărită deseori printr-o prealabilă camătă și o îndatorare pînă peste cap. Odată intrat astfel în sat, prin cumpărarea unei delnițe, deci avînd dovada indigenatului sătesc, acaparatorul putea să procedeze, precum chiaburii locali, cu încă mai multe puteri, avînd deseori și sprijinul aparaturii de stat, dacă era nu un simplu negustor, ci un boiernaș.

d. *Genealogizarea finală a comunităților sătești.* În fața unei creșteri masive a populației satului și mai ales pentru a înlătura sau măcar îngrădi pătrunderea nebăștinașilor în viața satului, nu rămînea obștei decît să procedeze la delimitarea internă a întreg trupului de moșie în delnițe mergînd din cap în cap, mărginind astfel fiecărui neam în parte teritoriul care îi revenea, astfel ca de aci înainte acaparatorul local să nu mai aibă drepturi de folosință decît în cuprinsul delniței atribuite familiei în care reușise să se facă primit. Stabilirea numărului de cete de neam, avînd drepturi la teren, avea loc prin lupte sociale interne, uneori foarte acerbe.

Pe această cale se naște *forma finală* a genealogizării satului, adică de împărțire a teritoriului potrivit unui anume număr de neamuri, fiecare subîmpărțit pe grupuri de familii înrudite, inclusiv cumpărătorii, trecuți și ei în „spița de neam", în poziție de fii sau frați cu băștinașii.

Recapitulînd fazele acestui proces social, asistăm deci la formarea unui nucleu genealogic în cercul strict al unui grup familial, care își împarte patrimoniul privat, constînd din case și acareturi, potrivit încrîngăturilor rezultate din moștenire, înzestrări și vînzări ; apoi la extinderea acestui sistem familial, la distribuirile de delnițe în cuprinsul unor racle sau țarini restrînse, care fiind date în ocină intră și ele în patrimoniul familial, fragmentîndu-se ereditar ; după care urmează și împăr-

Scanned with OKEN Scanner

ţirea întreg trupului de moşie în delniţe curgînd din cap în cap, de-a lungul întreg trupului de moşie, de fapt fiind vorba deci de o ieşire din indiviziunea totală, iniţiată prin spargerea satului într-un număr de delniţe, organizate şi ele pe acelaşi model genealogic.

În sfîrşit, cînd munţii şi pădurile ajung a fi obiecte de vînzare şi arendare, cînd există deci posibilitatea nu numai a unor foloase, ci şi a unor venituri, apare forma finală a „umblării pe bătrîni", „pe cote părţi inegalitare", asupra cărora nu e locul să insistăm acum, ele aparţinînd lumii capitaliste propriu-zise.

În cele pînă acum spuse, am schiţat aşadar o imagine teoretică şi (în mai mică măsură şi descriptivă) a unei comunităţi agrare, considerată ca sistem social, putînd funcţiona de sine, în mod autonom, dezagregarea comunităţii neintervenind decît prin efectul unei finale încadrări în sistemul economic al pieţei.

Dar istoria comunităţilor agrare, astfel schiţate, se potriveşte doar acelor sate care au reuşit să rămînă libere, adică fără stăpîn local, membru al unei clase exploatatoare, stăpînă a aparatului de stat.

Studiul satelor libere rămîne, teoretic, de primă importanţă, meritînd însă să fie semnalat faptul că ele sînt excepţionale şi specifice doar ţării noastre, singura ţară europeană unde au dăinuit pînă în vremurile noastre, putînd fi astfel supuse unei studieri la faţa locului.

Majoritatea comunităţilor agrare de la noi din ţară, ca şi din restul lumii, nu au reuşit însă să rămînă libere, căzînd victima unor exploatări, care au mers, de la simplul jaf, la exploatarea sistematic organizată în forme tributale şi apoi feudale, asupra cărora urmează să insistăm de aci înainte.

Vom considera aşadar, teoretic, existenţa liberă a unui mod de producţie comunitar agrar constant, de modelul satelor libere, dublată însă şi de prezenţa unor diverse moduri de exploatare practicate de către clase suprapuse care, luînd în stăpînire comunităţile agrare, reuşesc să organizeze societăţi bazate pe clase, adică orînduiri propriu-zise.

Scanned with OKEN Scanner

1 Arheologii afirmă, de pildă, că în Valea Tehuacan-ului din Mexic, săpăturile au dus la concluzia că acum vreo 10 000 de ani înainte de era noastră, valea era străbătută de mici grupuri de cîte 4—8 persoane nomade, ordinea de densitate fiind de 180 km² pentru fiecare om (Robert Gresswel, *Eléments d'éthnologie*, vol. I, Ed. Armand Colin, collection U, cap. 3, p. 68).

2 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 9 și passim.

3 F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în *Opere*, vol. 21, București, Ed. politică, 1965, p. 155.

4 Pînă în timpuri apropiate de noi, femeile continuă să dețină în monopol cultura inițtilor, cînepiștilor și cea a grădinilor de zarzavat din jurul caselor.

5 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, ed. cit., p. 21.

6 „Satul e un organism arhaic, multisecular, care poate trăi în sine, de la sine și pentru sine", spune N. Iorga, în *Istoria Românilor*, vol. III, Vălenii de Munte, Așezămîntul tipografic „Datina românească", 1937, p. 345.

7 E de pildă și părerea lui Lucian Blaga despre satul românesc.

8 Asemenea construcții mintale nu sînt străine de metodologia marxistă. Dimpotrivă, țin de esența ei. Marx, fără a folosi terminologia modernă de model, sistem de autoreglare etc., a făcut constant apel la asemenea tehnici de analiză, care de fapt țin de esența însăși a dialecticii, depășire a concepției legăturii univoce cauză-efect și a celei statice metafizice.

Cu privire la problema echilibrului social, Marx spune, de pildă: „toată lumea știe că atunci cînd oferta și cererea se echilibrează, valoarea relativă a unui produs oarecare este determinată exact de cantitatea de muncă pe care o cuprinde" *(Mizeria filozofiei*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Ed. politică, 1958, p. 93). De asemenea: „Echilibrul dintre ofertă și cerere nu se manifestă decît din întîmplare... și totuși economia politică presupune că el există. De ce? Mai întîi pentru a studia fenomenele sub forma lor regulată, potrivit concepției pe care ne-o facem despre ele, independent de aparența pe care le-o dă mișcarea cererii și ofertei; apoi, pentru a constata și a fixa, pentru a spune astfel, adevărata tendință a acestei mișcări" *(Capitalul*, vol. III, Cap. X). Și tot astfel, în același loc arată Marx cum ar trebui să se petreacă lucrurile „în mod riguros" (adică abstract-teoretic) cu adaosul că „realitatea nu e niciodată decît aproximativă și prezintă modificări de tot felul".

9 Sub influența cercetărilor lui Maxim Covaleschi, Engels pune însă și problema posibilității inverse, anume ca distribuirea

Scanned with OKEN Scanner

de terenuri să fi fost făcută nu către comunități, adică clanurilor colective, ci către „Hauskomunionen" de tip zadrugal. În adevăr, Covaleschi susține că „situația descrisă de Tacit presupune existența nu a unei comunități de marcă sau sătești, ci a celei casnice; și că abia din aceasta din urmă s-ar fi dezvoltat apoi, mult mai tîrziu, comunitatea sătească, în urma creșterii populației", Engels fiind de părere că „această ipoteză lămurește, în multe privințe, mai bine izvoarele", adică textele lui Tacit. De asemenea, crede că „această evoluție pare istoricește pe deplin dovedită" în ce privește Rusia.

Totuși, teza derivării comunității agrare din anterioare formațiuni tribale este mai temeinic întemeiată, pe o masă de informații mai amplă decît textul lui Tacit, destul de neclar dealtfel.

10 O comparație între rețeaua stațiunilor preistorice și cea a satelor actuale ar fi interesantă, dacă am reuși să le reprezentăm cartografic la un nivel de informație satisfăcător.

11 H. H. Stahl, *L'habitat humain et les formes de la vie sociale* (Comunicare la Congresul internațional de Sociologie din 1934), în „Arhiva pentru știința și reforma socială", anul XII, 1934, nr. 1.

12 H. Cunov, *Die marxsche Geschichts- und Staatstheorie. Grundzüge der marxsche Sociologie*, Berlin, Ed. Dietz, 1926, vol. I.

13 *Germania lui Tacit*, traducere și note de Teodor A. Naum, 1943, cap. XXVI.

14 Lucia Apolzan, *Sate crînguri din Munții Apuseni. Observații asupra așezărilor sociale*, în „Sociologia românească", V, 1943, nr. 176.

15 K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, București, Ed. politică, 1960, p. 250.

16 *Ibidem*, întreg capitolul *Anexa*.

17 Elisée Reclus, *L'homme et la terre*, vol. I, Paris, Ed. Librărie universale, 1905, p. 640.

18 Gordon Childe, *La naissance de la civilisation*, Paris, Ed. Gauthier, 1964, p. 72, cu utile observații privind cultura itinerantă.

19 H. H. Stahl, *Comentarii etnografice pe tema „Pluguşorului"*, în „Revista de etnografie și folclor", X, 1965, nr. 2, pp. 71—85.

20 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 21, ed. cit., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 159, *Forme premergătoare producției capitaliste*, p. 20 și passim.

21 Leonida Colescu, *Dicționarul statistic al României*, București, Ed. Socec, 1914—1915, p. 1203.

22 Valentin Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1965, p. 417.

23 Pot fi astfel plătiți, prin acordarea unor avantagii speciale (precum loturi de pămînt) și meșteșugarii sătești, nu numai funcționarii. E interesantă mențiunea despre „lotul olarului",

Scanned with OKEN Scanner

din Evanghelie, cumpărat de Iuda din prețul trădării lui. În satele noastre întîlnim, de asemenea, „delnița bisericii“ sau lotul dat ciobanului, cu detaliul pitoresc că acesta era astfel dispus pe teren încît dacă vitele scăpau în semănături, cel dintîi stricat să fie cel al ciobanului.

24 Acestea, spre deosebire de caste, nu există decît în anume condiții istorice, care fac ca o populație indigenă să fie redusă în sclavie de către cuceritori. Ele nu rezultă deci din creșterea organică internă a comunităților sătești, formînd astfel o problemă străină de cea de care ne interesăm acum.

Robi propriu-zis nu a existat în Țările noastre ca populație indigenă, fiind dimpotrivă aduși din afară, fie țigani, fie, o scurtă bucată de vreme, tătari.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a III-a

Teoria modurilor de exploatare a comunităților agrare

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

Geneza exploatărilor statale

1. Existența plusproduselor agricole, premisă a formațiunilor statale

Cantitățile de bunuri pe care le pot produce comunitățile agrare nu pot depăși un anumit plafon modest. Teoretic, ar fi fost oricînd posibilă o dezvoltare a forțelor de producție și deci o sporire a cantităților de produse. În fapt însă, progresele tehnice în agricultură sînt milenar de lente, ceea ce se explică nu atît prin tradiționalismul îndărătnic al ruralilor, cît prin faptul că țăranii au fost în permanență prada unei exploatări mergînd pînă la o confiscare a plusproduselor atît de severă încît nu le rămînea decît strictul necesar supraviețuirii. În asemenea condiții, e lesne de înțeles de ce agricultorii nu aveau nici un interes să-și sporească producția, de vreme ce tot ce ar fi produs peste strictul necesar urma să fie confiscat. Sărăcia, și la nevoie simularea sărăciei, putea fi pentru ei o armă de apărare.

Dar oricît de stagnantă ar fi fost economia rurală, nu e mai puțin adevărat că ruralii au fost în stare să obțină plusproduse ispititoare în primul rînd pentru triburile pastoral-nomade, profesionalizate războinic anume pentru a exploata aceste comunități agrare, dar dînd ulterior și posibilitatea organizării unor moduri mai complexe de exploatare, în cadrul unor organizări statale din ce în ce mai minuțios puse la punct.

Scanned with OKEN Scanner

2. Apariţia triburilor pastoral-nomade

Engels numeşte apariţia triburilor pastorale drept cea dintîi mare diviziune socială a muncii, care a permis desprinderea din barbarie a unor grupe sociale. Deşi rămase nomade, ele au putut totuşi atinge un nivel cultural mai ridicat, datorită dezvoltării tehnicilor de domesticire, creştere şi înmulţire a animalelor, putîndu-se trece la formarea unor turme de bovine, cavaline şi ovine, constituind o masă de rezerve alimentare (carne, lapte), materii prime (lînă, piei etc.), precum şi mijloace de transport (animale de tracţiune şi de călărie), prilejuind astfel ieşirea din faza foametei endemice.

Pe baza acestei producţii pastorale, vechiul nomadism primitiv, de tip cules din natură, s-a transformat în nomadism pastoral efectuat pe arii mai restrînse, masa demografică putînd creşte pînă la cuprinderea a multor mii. Se poate chiar vorbi de o explozie demografică (căreia i se adaugă şi o explozie demografică cerealieră), care a necesitat organizarea unor cu totul altor sisteme de relaţii sociale, superioare, în cadrul unor noi relaţii de proprietate.

Cercetătorii acestei economii pastorale scot în relief faptul că aria de nomadizare a acestor triburi nu mai e rezultatul unor deplasări de lung parcurs, în linie dreaptă, ci al unor trasee de pendulare, adică de reveniri periodice pe aceleaşi terenuri, fie că e vorba de o transhumanţă verticală efectuată între locul de sub munte şi cel al păşunilor alpine, fie de o transhumanţă orizontală, de lung parcurs, între zonele de munte şi cele ale cîmpiei şi ale bălţilor, depărtate între ele prin foarte mari distanţe.

Diversele grupuri sociale îşi delimitează astfel teritorii proprii (se teritorializează, fără totuşi a se sedentariza), schema încrîngăturilor tribale dublîndu-se astfel cu o paralelă schemă teritorială.

Acest mod de distribuire teritorială păstrează totuşi un caracter comunist, în sensul că distribuirea şi apoi stăpînirea teritoriilor are loc între colectivităţi, nu între persoane.

Scanned with OKEN Scanner

Ceea ce e nou în acest sistem social e faptul că, în afara necesității de stăpînire a terenurilor, apare și cea a apărării turmelor de vite ; căci, spre deosebire de terenuri, animalele pot fi furate, cucerite cu japca și transportate de pe un teritoriu pe altul, de la un grup la altul. Nevoia de apărare a turmelor a constituit un argument în plus pentru trecerea la un nou sistem de organizare socială, deși tot pe vechea schemă tribală, moștenită din faza anterioară, a comunismului primitiv.

Marx insistă asupra acestui aspect al problemei, considerînd că organizațiile tribale sînt *premise* ale formațiunilor pastoral nomade, „deoarece putem presupune că păstoritul și în general *starea nomadă* este prima formă a modului de existență, în care tribul nu se stabilește pe un anumit loc, ci se deplasează pe măsură ce au fost păscute pășunile întîlnite în calea sa“ ... „*comunitatea de trib*, colectivitatea naturală, apare nu ca un *rezultat*, ci ca o *premisă a însușirii* (temporare) *și a folosirii pămîntului în comun*“ [1].

3. Apariția triburilor profesionalizate războinic

Dată fiind posibilitatea furtului de turme, acești păstori nomazi sînt siliți a se organiza și războinic. În atac și în apărare, în acțiuni de furt și pază a turmelor, problema războiului de la trib la trib devine stringentă, vechile tehnici vînătorești dînd naștere profesionalizării unor grupe de cavaleri ai stepei, calul, arcul și săgeata ajungînd a fi caracteristicile acestui sistem social.

De unde, o nouă răscruce în dezvoltarea socială a omenirii : apariția unor societăți profesionalizate războinic, care nu se mărginesc să-și apere teritoriul și turmele ci, dimpotrivă, atacă și jefuiesc pe ale altora, pornind în razii prădalnice de lung traiect, antrenînd odată cu ele triburi similare, în vaste confederații de armate, riguros disciplinate ierarhic.

O astfel de confederație nomadă formează ceea ce Marx a denumit a fi „eine Reisegesellschaft“ [2], o socie-

Scanned with OKEN Scanner

tate călătoare, capabilă totuşi să cucerească imense teritorii, ajungînd a crea adevărate imperii nomade, de genul celui mongol, care se întindea din China pînă spre mijlocul Europei, cuprinzîndu-ne şi pe noi.

4. Forme prestatale de exploatare

Surplusurile de bunuri pe care le pot produce comunităţile agrare pot fi acaparate de către aceste grupe pastoral-nomade, într-o multiplicitate de moduri, care pot fi enumerate astfel :

a. *Jaful sălbatic.* Încă din vremea cînd mai dăinuiau comunităţile arhaice, adică „mult înainte de apariţia păstoritului şi agriculturii", au avut loc acţiuni războinice de cucerire a teritoriilor tribale [3]. Dar odată cu disjungerea triburilor în pastoral nomade şi sedentar agricole, războaiele şi-au schimbat caracterul, triburile nomade, care roiau în jurul zonelor în care comunităţile agricole prinseseră chip, fiind în mod firesc îndemnate să le jefuiască.

Jaful reprezintă însă doar un accident al istoriei, repetabil numai la lungi intervale, neputînd da naştere unor forme statornice de relaţii sociale. Scopul războiului de jaf constînd doar în prădarea bunurilor existente, la nevoie cu luarea în robie sau masacrarea populaţiei, rezultatul nu putea fi decît distrugerea, dacă nu definitivă, în tot cazul temporară, a proceselor de producţie, care nu se puteau reface decît după o lungă trecere de vreme.

b. *Jaful sub formă de răscumpărare.* Jaful sălbatic, distrugător, putea fi evitat prin plata unei răscumpărări, constînd în anume cantităţi de bunuri, oferite invadatorilor, drept preţ pentru renunţarea la prădare.

Operaţia putea fi repetată ori de cîte ori jefuitorii socoteau că redevine rentabil acest şantaj al ameninţării cu completa distrugere.

Scanned with OKEN Scanner

c. *Tributul.* Se putea astfel ajunge la o permanentizare a răscumpărării, exploatații și exploatatorii căzînd la învoială asupra unui *modus vivendi,* potrivit căruia exploatații se obligă la plata periodică a unui tribut, exploatatorii luîndu-și la rîndul lor îndatorirea de a organiza apărarea comună împotriva jafului altor grupuri rivale.

În acest caz, ceea ce ia naștere este o orînduire care nu e încă un stat propriu-zis, nefiind constituit pe baza existenței unor clase sociale exploatatoare și exploatate, ci avînd numai următoarele caracteristici :

— Tributul, convenție încheiată între două grupuri sociale distincte, fiecare avînd propriul său teren de domiciliere și propriul său sistem social.

— Exploatatorii nu revendică nici un drept de proprietate asupra mijloacelor de producție și nici nu se amestecă în organizarea proceselor de producție, modul de exploatare rămînînd complet străin față de modul de producție.

— Plata tributului se face în sistemul cislei, adică fiind așezat nu individual, pe cap de locuitor, ci global, pe comunități agrare, fiind colectat de către organele locale ale comunităților și avînd caracter portabil, fiind transportat de la locul de producere la locul de domiciliu al grupului dominant.

— Nerespectarea plății tributului e sancționată cu incursiuni de pedepsire armată.

d. *Statele de pradă.* Se cuvine să deschidem aci o paranteză, pentru a semnala că asemenea relații de tribut pot fi stabilite nu numai între comunități agrare și triburi pastorale cuceritoare, ci și între diverse formațiuni sociale, altele decît ale păstorilor nomazi și o masă de comunități agrare, fără ca, totuși, comunitățile în cauză să formeze un singur organism social, continuînd deci a avea un caracter nestatal, nestructurat pe clase sociale.

Astfel, o comunitate socială organizată în formă de „stat de pradă" (pentru a folosi o justă expresie a lui N. Iorga), cum a fost de pildă Imperiul otoman [4], poate

Scanned with OKEN Scanner

prelua un haraci de la formaţiuni statale, cum au fost cele ale noastre, Ţara Românească, Moldova cît şi Transilvania, fiind lăsate să-şi continue viaţa, în condiţii de relativă autonomie locală.

Dealtfel, însăşi nomazii pot ajunge a forma imperii organizate statal, continuînd totuşi să păstreze relaţii de tribut cu regiunile cucerite, după cum pot dealtfel să procedeze şi la ocuparea lor teritorială, sfîrşind astfel prin a forma totuşi cu ele un stat unitar, cuprinzînd în acelaşi sistem şi pe cei cuceriţi, care şi ei se pot afla în diverse faze de formare a propriului lor stat. Astfel mongolii cuprindeau în imperiul lor cele mai variate forme de exploatare, mergînd de la cucerirea teritorială a Chinei, inserarea lor în ruajul statal preexistent acolo, impunînd un monarh din propriul lor grup, dublînd clasa dominantă chineză cu membri ai grupului tătar, pînă la relaţii de tribut cu principatele kievene ruse şi la o simbioză cu formaţiunile cneziale şi voievodale româneşti şi la o antrenare a acestora în practicarea jafului prădalnic în regiuni limitrofe, pînă în fundul Europei.

Cît priveşte formaţiunile nomade şi modul lor de combinare cu comunităţile cucerite, le-am putea schematiza astfel, punînd în paralel două serii de poziţii ale căror elemente componente se pot combina două cîte două. Iată anume cum :

Formaţiuni sociale cucerite	*Acţiuni ale cuceritorilor*
I. Masă neorganizată de comunităţi agrare.	1. Păstrarea intactă a formaţiunilor locale şi exploatarea lor prin tribut.
II. Organizaţii confederal-tribale cu aristocraţie gentilică proprie.	2. Simbioză cu : a. aristocraţia gentilică ; b. clasa socială dominantă autohtonă.
III. State cu clase sociale.	3. Substituire în locul : a. aristocraţiei gentilice autohtone ; b. clasei sociale dominante.

În oricare din aceste combinaţii, regula constantă rămîne cea pe care Marx o formulează clar, spunînd că modurile de exploatare trebuie să se ajusteze modului

Scanned with OKEN Scanner

de producere a bunurilor exploatate, ceea ce aduce cu sine, inevitabil, procese de schimbare atît a modurilor de producţie, cît şi a celor de exploatare [5].

Nu e locul să insistăm asupra acestei probleme, care ne-ar îndepărta prea mult de tema noastră, astfel că trebuie să închidem această paranteză şi să ne întoarcem la firul de gîndire de la care am pornit, anume cel al relaţiilor de tribut dintre triburile de păstori nomazi şi comunităţile agrare.

5. Comunităţile agrare în cadrul imperiilor nomade

Asupra acestei probleme, într-o lucrare anterioară, am avut prilejul să dăm o serie de lămuriri, destul de ample, încît nu mai e cazul să revenim asupra lor, spre a le completa [6].

Reţinem din ele doar strictul necesar pentru a putea analiza modurile de exploatare prin tribut care se pot naşte în cazul cînd triburile nomade cuceritoare se instalează statornic pe un teritoriu, încetează de a domicilia în „ringuri" mutătoare sau în cetăţi oarecum fortificate, intrînd astfel în relaţii organice cu autohtonii, formînd împreună cu ei un singur organism, pe cale de a se transforma în stat. Sau, cu alte cuvinte, e vorba de procesul social prin care năvălitorii străini ajung a se transforma în *clasă socială exploatatoare* a unei populaţii reduse a nu mai fi decît o *clasă exploatată,* rămasă a-şi continua propriile ei moduri de producţie, în sistemul comunitar-agrar.

Luarea în stăpînire a unui teritoriu şi a populaţiei sale, în cadrul unui imperiu nomad, implică din partea cuceritorilor luarea unor serii de măsuri şi punerea în lucrare a unor acţiuni depăşind pe cel de simplu tribut.

Nomazii sedentarizaţi se aşază mai întîi în oraşe, reducînd în aservire un hinterland mărginit la un număr de sate, formînd ceea ce în istoria noastră va continua cîtăva vreme să existe, purtînd numele de ocoale domneşti [7].

Vor stabili o rețea de vămi, pentru a percepe din toate operațiile de circulație și transport ale mărfurilor, interne și de tranzit, o cotă parte. În acest scop vor organiza un aparat fiscal, cu o contabilitate precisă, la punctele de intrare și de ieșire din țară a mărfurilor. Vor prelua pe seamă proprie exploatarea unor bunuri de primă importanță, precum cele miniere, în special ocnele de sare, dar și băile de fier și de aramă jucînd un rol predominant. Vor crea o rețea de „drumuri de olac" pe care vor circula necontenit ștafetele purtătoare de știri și porunci, dar și trupele de poliție, asigurînd liniștita desfășurare a păcii interne. În special vor organiza un sistem de ridicare a plusproduselor comunităților agrare care, de data aceasta, din „portabile" devin „cherabile", adică trebuind a fi preluate de către mandatarii puterii centrale, care vin periodic în sate pentru a fixa suma globală ce trebuie plătită, a priveghia să fie strînsă de către organele locale sătești și a organiza aducerea lor la cămările centrale ale statului.

Un asemenea sistem social începe a căpăta un caracter statal, cu toate că grupurile cuceritoare și sedentarizate nu se constituiesc ca o clasă socială și continuă a-și păstra propria lor organizare de caracter tribal, a forma o trupă militară care nu părăsește propriul său mod de producție pastorală și nici nu renunță la jefuirea și prădarea regiunilor limitrofe celor unde se află instalați.

Exploatarea comunităților rurale continuă a avea caracter tributar în sensul că clasa exploatatoare nu are nevoie să ia în proprietate mijloacele de producție și nici nu se amestecă în organizarea proceselor de producție, exercitînd doar o exploatare externă, neeconomică în esența ei, folosind mijloace așa-numite extraeconomice, de fapt mijloace de siluire prin violență.

Un alt caracter de semnalat este că un astfel de sistem de exploatare odată ce este organizat, cuceritorii care l-au pus la punct pot fi izgoniți de triburi rivale, cărora nu le rămîne decît să se substituie în ruajul social creat de antecesorii lor, procesul acesta putîndu-se menține și după ce asemenea imperii nomade se transformă în final în state propriu-zise.

Scanned with OKEN Scanner

Fenomen de importanță capitală, dat fiind că invadatorii străini nu pot fi alungați definitiv, decît dacă peste baza comunităților agrare autohtone s-a putut ridica și menține o aristocrație gentilică autohtonă, adică un grup de ostași, și numai dacă acești războinici locali au putut cădea la înțelegere cu războinicii externi, intrînd în simbioză cu ei, în parte asimilîndu-i, dar și, pînă la urmă, izgonindu-i.

Dar procesul social de formare a unei clase exploatatoare poate avea loc pe calea a două geneze obiectiv posibile, una pornind din sînul aristocrației gentilice, alta din grupul cuceritorilor externi ; ceea ce ridică o problemă teoretică pe care sîntem obligați a o reanaliza (desigur tot pe baza textelor, pe care le socotim clasice, ale lui Marx și Engels) pentru a înțelege mai deplin problema noastră de bază, care este cea a unei orînduiri tributale (cu varianta sa, despoția asiatică), deosebită de cea a orînduirii feudale.

6. Problema genezei statelor

Problema genezei formațiunilor sociale de caracter statal este extrem de complexă și, în multe privințe, aflată încă în controversă. În literatura marxistă găsim totuși, dacă nu un studiu anume scris în lămurirea acestei probleme, în tot cazul suficiente texte care să ne îngăduie să admitem o dublă geneză posibilă a statelor.

a. *Geneză prin creștere internă.* Engels, în polemica sa cu Dühring cu privire la rolul violenței în istorie, expune astfel teza originei neviolente a statului : „în toate obștile... există de la bun început anume interese comune, a căror apărare trebuie încredințată unor persoane anumite, deși sub supravegherea întregii colectivități ; rezolvarea litigiilor, măsuri represive împotriva

celor ce abuzează de dreptul lor, supravegherea apelor, în special în țările calde. În sfîrșit, în stadiul acesta primitiv al sălbăticiei, funcțiuni religioase".

„Toate acestea se întîlnesc la comunitățile primitive în orice epocă. De pildă, în străvechile mărci germane și, astăzi încă, în India. Se înțelege că aceste persoane sînt învestite cu puteri depline în anumite privințe și că ele reprezintă germenii puterii de stat. Treptat, forțele de producție sporesc, creșterea densității populației generează însă și interese comune alături de interese opuse, între diferitele comunități, iar gruparea acestora în unități mai mari, generează, la rîndul ei, o nouă diviziune a muncii și crearea unor organe pentru apărarea intereselor comune și pentru a se apăra împotriva intereselor antagoniste. Aceste organe, prin simplul fapt că reprezintă interesul comun al întregului grup, au față de fiecare comunitate în parte o poziție specială, uneori chiar antagonistă, capătă curînd o autonomie și mai mare, datorită în parte eredității funcțiunilor, care apare aproape ca ceva de la sine înțeles într-o lume în care totul se petrece spontan și, în parte, datorită faptului că aceste organe devin tot mai indispensabile, odată cu înmulțirea conflictelor cu celelalte grupuri".

Așadar, „o aristocrație primitivă pe baza proprietății comune a solului, cum a fost la Celți, la Germani și în Pundjabul indian, nu se bazează *inițial* pe violență, ci pe liberul consimțămînt al obștei" [8].

Am subliniat cuvîntul „inițial", deoarece nici Engels nu neagă că, odată acest aristocrat tribal născut, nu va fi fost necesară folosirea forței pentru ca el să devină un „despot sau satrap oriental, bazileu grec, șef de clan celt". Se pune deci problema de a ști „în ce măsură a făcut el uz, în cele din urmă, de violență pentru a săvîrși această transformare și cum în sfîrșit diferitele persoane stăpînitoare s-au unit pentru a forma clasa stăpînitoare".

În această privință Marx ne atrage atenția că, „încă de la nivelul tribal poate exista o ierarhie socială, de caracter democratic, dacă conducerea este asigurată prin

adunarea șefilor de familie, sau despotică, dacă un singur șef al unei singure familii, socotită a fi mai însemnată, deține puterea“ [9].

Această însemnătate deosebită a unei familii, sau altfel spus, a unui trib în sînul unei confederații tribale, nu poate fi explicată decît dacă acordăm aristocrației tribale caracterul de categorie socială profesionalizată într-ale războiului de apărare și cucerire, normal în acele vremi în care războiul „era o importantă sarcină generală și o mare muncă colectivă“ [10].

Este deci firesc să admitem că anume grupuri sociale și-au putut lua asemenea „sarcini“, grija întreținerii lor fiind lăsată pe seama celor rămași agricultori. În plus, prin război, ostașii își puteau asigura, prin jefuirea unor semințiii străine, și alte surse de venituri decît cele agricole.

O diferențiere socială s-a putut naște pe această cale. Ceea ce nu înseamnă însă că putem explica tot astfel și nașterea claselor sociale, adică a trăsăturii distinctive a statului, dat fiind că, pentru ca violența să poată fi folosită de anume categorii sociale, este necesar ca în prealabil să fie atins un anumit grad de dezvoltare social-economică, capabilă să asigure un suficient surplus de bunuri, condiție necesară și ea, dar nu suficientă, pentru a explica geneza statului.

E greu de admis că seria de comunități agricole primitive s-au lăsat exploatate de bună voie și că au asistat nepăsătoare la formarea unei societăți împărțite „în clase privilegiate și clase oropsite, exploatatoare și exploatate, dominante și dominate“.

Chiar dacă admitem că aristocrația tribală constituia un stat în germene, creat „la început numai cu scopul satisfacerii unor interese comune (de exemplu irigațiile în Orient) și al apărării împotriva dușmanilor din afară“, rămîne deschisă problema de a înțelege de ce acest stat „are de acum înainte, în aceeași măsură și scopul de a menține prin violență condițiile de existență și de dominație ale clasei dominante asupra clasei dominate“.

Scanned with OKEN Scanner

Avem aşadar de-a face, în fond, cu un complex de probleme sociale îngemănate : de o parte o suficientă dezvoltare a forţelor de producţie, asigurînd posibilitatea exploatării plusproduselor şi, pe de altă parte, cu o acţiune violentă, graţie căreia germenul de stat tribal ajunge a se transforma, din organ de administrare, în unealtă de exploatare, aristocraţia gentilică devenind clasă socială.

b. *Geneză prin cucerire.* Dar dacă admitem că în sînul unei confederaţii tribale s-a putut naşte o clasă socială, creatoare a unui stat, prin folosirea forţei, este cu atît mai lesne de crezut că o confederaţie tribală a putut fi cucerită de către o seminţie străină, de un grup războinic, nomad sau ba, care, preluînd puterea, impune cu sila o exploatare sistematică a plusproduselor existente.

În această privinţă, unii teoreticieni merg pînă la a socoti că, întotdeauna şi fără excepţie, aşa s-au născut statele : prin cucerire ! Sociologii specializaţi în problemele acestea au creat o foarte bogată literatură, dealtfel deloc lipsită de valoare, avînd chiar contingenţe cu concepţia marxistă, în sensul că şi ei consideră istoria omenirii ca pe o istorie a luptelor de clasă, cu deosebirea că originea claselor o văd exclusiv în cucerirea războinică (fără a nega că asemenea fenomene nu se pot ivi decît la un anume grad de maturitate a proceselor de producţie) [11].

Dar oricare ar fi fost calea de formare a clasei exploatatoare, endogenă sau exogenă, această clasă tinde a se constitui şi diferenţia de masa exploatată şi printr-un sistem de domiciliere propriu, anume cel al sedentarizării urbane.

Începe astfel lunga istorie a conflictelor dintre lumea rurală şi cea urbană, între oraş şi sate, proces social a cărui istorie nu s-a terminat nici azi.

Pentru înţelegerea problemei diverselor tipuri de orînduiri statale, analiza oraşelor este de aceea importantă, meritînd a fi privită măcar sub dublul ei aspect, de geneză şi de funcţiune.

Scanned with OKEN Scanner

7. Problema genezei oraşelor

În toate epocile istorice în care principalul mijloc de producţie l-a constituit agricultura, masa mare demografică a rămas rurală spre deosebire de grupul, mult mai restrîns, al clasei exploatatorilor, sedentarizaţi urban. Apariţia oraşelor constituie astfel unul din semnele caracteristice ale ivirii statului, arheologii vorbind chiar de răscrucea unei revoluţii urbane, hotărîtoare în istoria omenirii [12].

Dar geneza şi consecinţele acestei revoluţii urbane, semn al ivirii unui stat întemeiat pe clase antagoniste, deci pe o luptă între exploatatorii aşezaţi în oraşe şi exploataţii rămaşi rurali, constituie o problemă faţă de care nu putem elabora decît ipoteze, neîntemeiate pe documente certe. Ceea ce e şi firesc, dat fiind că e vorba de procese sociale, nu de evenimente, deci de fenomene care nu lasă urme scrise, cu atît mai mult cu cît ele au avut loc în preistorie, adică înainte de elaborarea unor arhive.

a. *Oraşele prestatale.* Ne putem întemeia doar pe o documentare arheologică, adică doar pe rămăşiţe materiale, întotdeauna atît de greu de interpretat. Desigur, ori de cîte ori întîlnim morminte de mari proporţii (aşanumitele *mastaba*), în care, pe lîngă mormîntul unui personaj central, există morminte anexe, precum şi mari depozite de bunuri, de uz curent şi de podoabă, putem bănui că avem de-a face cu un şef, o căpetenie, şi cu suita sa, menită să-l întovărăşească în lumea de apoi. De asemenea, cînd dezgropăm o aşezare fortificată putem bănui existenţa unui alt grup decît cel rural.

Mai semnificative sînt rămăşiţele dovedind o evoluţie a tehnicilor şi stilului clădirilor. În dese cazuri, pe locuri de aşezare a unor sate de tipul cel mai primitiv, de caracter incipient neolitic, se suprapun, straturi-straturi, alte clădiri, din ce în ce mai pretenţioase, formînd „tell"-uri, movile artificiale rezultate din dărîmăturile succesivelor aşezări, în cele mai recente apărînd clădiri care nu mai sînt rurale, adică simple cocioabe fa-

Scanned with OKEN Scanner

miliale, ci zidiri monumentale de caracter public. Ceea ce este deosebit de interesant, căci ele ne pun direct problema genezei oraşelor, adică a unor aşezări de alt tip decît cel agricol rural.

Asemenea aşezări sînt deseori impresionante, prin vechimea şi amploarea lor. Astfel, de pildă, staţiunea Jericho e databilă spre anul 9000 î.e.n., fiind de fapt o oază din preajma Iordanului, cuprinzînd un teren irigat de 2,5 ha, înconjurat cu un şanţ săpat în piatră, de opt metri lărgime, dublat de un zid şi prevăzut cu un turn de 10 m diametru şi 7,5 m înălţime [13].

Nu avem încă, nici pe această cale, dovada existenţei unei formaţiuni statal-urbane. Staţiunile preistorice de acest tip sînt neîndoios puncte fortificate, dar apariţia lor este posibilă şi în cadrul unor confederări tribale. Chiar dacă admitem că în aceste fortificaţii se va fi instalat o aristocraţie tribală, tot nu putem spune decît că avem de-a face cu altceva decît cu un sat, însă nicidecum încă cu un oraş.

O urbe nu este numai o tabără militară, loc de refugiu şi depozit de bunuri, cum se dovedesc a fi aceste staţiuni preistorice, cărora deci le lipsesc caracterele distinctive ale oraşului, adică de centrală administrativă, comercială, meşteşugărească, religioasă, şi simultan loc de rezidenţă a clasei exploatatoare.

Pentru a putea caracteriza o aşezare drept oraş, deci sediu al unei clase exploatatoare, e nevoie de ceva mai mult decît de rămăşiţe arheologice : anume, de informaţii scrise. Pe acestea nu le avem decît foarte tîrziu, abia începînd cu civilizaţiile egiptene şi mesopotamice. Aci, în adevăr, în afară de rămăşiţe arheologice dispunem de bogate arhive, care ne permit să afirmăm existenţa unor state deplin constituite, dispunînd de oraşe.

În Mesopotamia, de pildă, pare-se că civilizaţia urbană a prins chip întîi în delta formată de Tigru şi Eufrat, la vărsarea lor în Golful Persic. Existau aici un complex de condiţii deosebit de favorabile vieţii umane : un climat prielnic, o abundenţă de plante şi animale, favorizînd o aglomeraţie demografică. Pe de altă parte, zona fiind lipsită de lemn şi de metale, acestea trebuiau importate pe cale comercială. Oraşul mesopotamic se do-

Scanned with OKEN Scanner

vedește a fi o astfel de centrală administrativă, comercială și meșteșugărească, construită în jurul unui templu de o deosebită înălțime (de tipul turnului lui Babel, pomenit în Biblie), așa-numitele *zigurate*, cuprinzînd în afară de altar depozite și ateliere, în jurul lor construindu-se o serie de alte clădiri, toate închise între ziduri, dincolo de care se întindeau grădini și terenuri cultivate. Astfel, orașul Ur cuprindea cam 60 de hectare, avînd o populație apreciată la circa 60 000 de oameni.

Dar caracterul de oraș ne este dovedit de marile depozite de tăbliță de lut ars, purtînd inscripții cuneiforme, care arată cum s-au putut dezvolta, în aceste centre, civilizații, adică culturi de caracter statal, de înalt nivel, cuprinzînd cunoștințe de matematică, contabilitate, astronomie, inginerie, tehnici agricole și pastorale, zestre de bază a viitoarelor civilizații europene.

b. *Funcțiuni urbane, diferențiate pe tipuri de orînduiri.* Cînd documentele istorice devin mai numeroase este dată și posibilitatea de a intra în analiza funcțiunilor sociale pe care le pot avea orașele în sînul comunităților globale organizate statal, adică în corelația acestor orașe cu structura de clasă a societății.

În această privință, Marx a schițat o teorie extrem de sugestivă, care însă nu a fost dezvoltată suficient și nici măcar semnalată în măsura cuvenită. Analizînd-o, vom putea vedea mai clar în această problemă a relațiilor dintre orașe, structura de clasă și viața socială globală.

În manuscrisul din 1857—1858 („Rohentwurf"), tratînd despre formele premergătoare ale producției capitaliste, Marx a descris trei tipuri de orînduiri distincte, cu trei poziții funcționale deosebite ale orașelor lor : e vorba de ceea ce el numește a fi economiile asiatice, antice și germanice, pe care dealtfel nu le integrează într-un șir evolutiv liniar, ci le consideră doar tipice pentru trei situații diverse.

În economia asiatică, Marx semnalează că orașele nu sînt organic legate de structura socială de bază. „Istoria asiatică reprezintă un fel de unitate nediferențiată între oraș și sat. Marile orașe trebuiesc privite aici nu-

Scanned with OKEN Scanner

mai ca tabere ale principilor, ca o superfetație pe structura economică propriu-zisă“ [14].

Cu alte cuvinte, orașele rămîn străine de procesele economice de bază ale comunităților agrare, fiind doar tabere militare și centre de comerț cu exteriorul, fără alte legături cu satele decît cele ale perceperii tributului. „Orașele propriu-zise se formează alături de aceste sate numai acolo unde există o poziție deosebit de favorabilă pentru comerțul exterior sau acolo unde șeful statului și satrapii săi își schimbă venitul (plusprodusul) pe muncă și îl cheltuiesc ca labour founds“ [15]. Reținem deci concluzia importantă că orașul, în acest tip de economie, e o *tabără militară*, un centru de exploatare prin *tribut* a comunităților rurale, un centru de folosire a acestor plusproduse, ca fond de plată pentru întreținerea unei producții *meșteșugărești* și, în plus, un *centru* comercial cu exteriorul.

În fond, ceea ce domină în economia asiatică este proprietatea comunitară considerată ca o primă formă posibilă de proprietate, peste comunitățile agrare ridicîndu-se eșafodajul unui stat de formă despotic asiatică, asupra căruia vom avea dealtfel prilej să revenim mai în detaliu.

În opoziție cu acest tip de oraș specific economiei asiatice, Marx descrie situația, cu totul alta, pe care o are orașul în economia antică, așa cum se înfățișează ea în Imperiul roman, în care proprietatea apare sub o a doua formă a sa, individualizată, ceea ce „presupune, ca bază, nu pămîntul, ci orașul, ca sediu (centru) deja creat al agricultorilor (proprietari de pămînt). Ogorul apare ca teritoriu al orașului (și nu satul), ca simplu accesoriu al pămîntului“.

Nașterea acestui oraș antic e explicată, istoricește, prin necesitatea purtării războiului, care silește la uniunea triburilor, astfel că „concentrarea locuințelor în oraș a fost baza acestei organizații militare. Orînduirea de trib ca atare duce la împărțirea în ginți superioare și inferioare“, dar în total „concentrarea în oraș, al cărui teritoriu cuprinde regiunea rurală înconjurătoare“ face ca „prin aceea că se unește, formînd orașul, comunitatea ca atare are o existență economică ; simpla exis-

Scanned with OKEN Scanner

tență a orașului ca atare diferă de o simplă similitudine de case independente. Întregul nu constă nici din suma părților sale. El este, în felul său, un *organism de sine stătător*“ [16].

Cetățeanul roman este deci cetățean în calitatea sa de membru al orașului, *proprietar individual* al unor exploatări agricole.

Acestui tip, urban prin excelență, al economiei antice de tip roman, Marx îi opune apoi tipul germanic, în care dimpotrivă orașul nu există. „La germani, la care diferiții capi de familie se stabileau în păduri, despărțiți unii de alții prin mari distanțe, comunitatea, privită chiar ca *aspect exterior*, există numai prin aceea că de fiecare dată membrii comunității se întruneau ; deși unitatea, *existentă în sine*, era dată prin origine, limbă, trecut comun și istorie comună. *Comunitatea* apare așadar ca o *reunire* («Vereinigung») și nu ca o uniune («Verein»), apare ca o unire («Einigung») ai cărei membri independenți, sînt proprietarii de pămînt și nu ca o unitate. De aceea comunitatea nu există in facto, ca *stat*, ca oraș“. „Pentru ca o comunitate“ de tip germanic „să capete o existență reală, proprietarii de pămînt trebuie să se întrunească în *adunare*, în timp ce, de pildă la Roma, comunitatea *există* în afara acestor adunări, prin însăși existența *orașului* și a slujbașilor puși în fruntea lui“ [17].

Punînd deci în paralel economia antică cu cea germanică, deși cronologic mai tîrzie, totuși mai slab dezvoltată, Marx constată că „în evul mediu (perioada germanică) satul este punctul de plecare al istoriei, a cărei dezvoltare are loc apoi sub forma opoziției dintre oraș și sat, istoria modernă este orășenizarea satului ; nu ca la antici, ruralizarea orașului“ [18].

Sau, într-o altă formulare : la antici, „proprietarul funciar privat este totodată cetățean al orașului. Din punct de vedere economic, cetățenia se reduce la acea formă simplă, că agricultorul este locuitor al unui oraș“, pe cînd „în forma germanică, agricultorul nu este cetățean, adică nu este locuitor al orașului ; aci baza o constituie așezarea familială izolată, de-sine-stătătoare“ [19].

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, Marx, în aceste texte, a schiţat numai trei tipuri de orînduiri posibile (fără să afirme că ar deriva unele din altele; folosind deci un procedeu tipologic pur morfologic, fără sens cronologic-cauzal). Dar indicaţia dată cu privire la faptul că diverse relaţii pot exista între lumea rurală şi cea urbană, ca moduri de existenţă socială a claselor, trebuie să fie reţinută.

E cert că în economia germanică, masa comunităţilor rurale nu a dat încă naştere unui stat; deci nici unui oraş. Ca atare, putem considera acest tip ca premergător tipului statal. În economia asiatică avem, dimpotrivă, de-a face cu un stat, dar în care oraşul nu e decît un centru militar, al unei clase de obîrşie militară, relaţiile cu comunităţile agrare fiind exclusiv cele de confiscare de plusprodus. Pe cînd în economia antică oraşul este el însuşi un centru de producţie, locuitorii lui fiind proprietari individuali exploatatori ai unităţilor productive rurale.

Cît despre modalităţile de prelevare a plusproduselor în favoarea unor exploatatori, în economia germanică, în care clasele sociale nu s-au diferenţiat în urbane şi rurale, exploatatoare şi exploatate, nu poate fi vorba decît de subsidii, ajutoare de întreţinere date grupului aristocratic (gentilic) însărcinat cu administrarea treburilor interne şi purtarea războaielor.

În ce priveşte economia asiatică, în care oraşul şi locuitorii săi există, însă doar ca superfetaţie, peste o masă de sate comunitar agrare, funcţionînd de sine fără de amestec al clasei privilegiate, prelevarea de plusprodus are caracterul de tribut, păstrînd adică trăsăturile distinctive deja semnalate: convenţie (benevolă sau impusă cu sila) între două colectivităţi, domiciliate de data asta nu în arii teritoriale deosebite, ci în aşezări, unele urbane, altele rurale, semnul distinctiv faţă de ceea ce va fi ulterior feudalismul fiind *nepreluarea pe seamă proprie de către clasa privilegiată a organizării proceselor de producţie*, supuse deci unei exploatări externe, justificate doar prin folosirea forţei.

Problema merită să i se acorde o atenţie specială, cu atît mai mult cu cît, la acest punct de răscruce dintre economia germanică nestatală şi cea asiatică, statală, se

Scanned with OKEN Scanner

află întreaga problematică privind orînduirea tributală, formă specifică a modului de exploatare a unor comunități agrare de către grupe sociale cuceritoare, care se pot substitui dealtfel una alteia, fără ca sistemul tributal pe care îl organizează să sufere schimbări de fond.

Ceea ce înseamnă că analiza despoțiilor asiatice, făcută de Marx, constituie o piesă de bază pentru înțelegerea formațiunilor tributale în general.

Note

1 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.
Vom cita însă și din ediția germană *Formen die der kapitalistischen Produktion vorhergehen* (Berlin, Ed. Dietz, 1952) și din *Bazele criticii economiei politice* (București, Ed. politică, 1972), adică din diferitele ediții ale manuscrisului așa-numit *Rohentwurf*.

2 În textul german, Marx spune „Reisegesellschaft, Karawane, Horde", *Formen die der kapitalistischen Produktion vorhergehen*, ed. cit., p. 27.

3 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, ed. cit., p. 8.

4 N. Iorga caracterizează și statul maghiar ca fiind o „asociație de pradă", o „regalitate care nu face decît să prezideze viața de triburi", în *Istoria Românilor*, vol. III, Vălenii de Munte. Așezămîntul tipografic „Datina românească, 1973, p.16.

5 O analiză a acestui aspect al problemei, în H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, Ed. științifică, 1972, p. 16.

6 *Ibidem*, cap. I.

7 *Ibidem*, cap. IV.

8 F. Engels, *Anti-Dühring*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 20, București, Ed. politică, 1965, pp. 173—174.

9 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, ed. cit., p. 11.

10 *Ibidem*, p. 11. F. Engels formulează și el aceeași idee, astfel: „războiul era tot atît de vechi ca existența simultană a mai multor grupuri de comunități învecinate" (K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 20, ed. cit., p. 175).

11 Invocînd în sprijinul lor operele lui Ibn Chaldun din veacul al XIV-lea, marele filozof, istoric și sociolog arab, care cel dintîi a stabilit legile de naștere, creștere și decădere ale imperiilor de cucerire nomadă, autori ca Fr. Oppenheimer (*Der Staat*, 1907) și I. Gumplovicz (*Der Rassenkampf*, 1883)

Scanned with OKEN Scanner

elaborează teoria violenței ca generatoare a claselor, deci și a statului.

12 Gordon Childe, *De la préhistoire à l'histoire*, Paris, Ed. Gallimard, 1963, p. 363 și *La naissance de la civilisation*, Paris, Ed. Gauthier, 1964, p. 250.

13 Gordon Childe, *L'Europe préhistorique*, Paris, Ed. Payot, p. 184 și Ashley Montagu, *Les premiers âges de l'homme*, Verviers, Ed. Marabout, 1964, p. 250.

14 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, ed. cit., p. 16.

15 *Ibidem*, p. 10.

16 *Ibidem*, p. 11 și passim.

17 *Ibidem*, p. 17.

18 *Ibidem*, loc. cit.

19 *Ibidem*, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

Despoțiile asiatice (orientale)

1. Analiza textelor marxiste de bază

Să comentăm deci textele în care Marx a făcut analiza acestui tip de formațiune socială, de fapt model teoretic al unei lungi serii de formațiuni similare.

Numele de „despoție asiatică" e poate nepotrivit, de vreme ce a dat naștere la controverse, pentru dublul motiv că variante de același tip se regăsesc și în alte părți ale lumii decît cele asiatice sau orientale și pentru că termenul însuși de „asiatic" li s-a părut multora a avea o neplăcută nuanță peiorativă. De aceea, mulți autori preferă să numească „tributal" sistemul social denumit de Marx asiatic.

Nici Marx și nici Engels nu au insistat suficient de mult asupra acestei probleme. Totuși, din textele existente, se pot extrage marile liniamente teoretice, deosebit de clar expuse [1].

Le putem inventaria astfel :

a. *Existența comunităților agrare, ca fenomen de bază.* Marx arată că, în teorie generală, „obștea agrară reprezintă pretutindeni *cel mai recent tip* al formațiunii sociale arhaice și, de aceea, în dezvoltarea istorică a Europei occidentale, vechi și moderne, perioada obștei agrare constituie perioada de trecere de la proprietatea

Scanned with OKEN Scanner

comună la proprietatea privată, de la formațiunea primară la cea secundară".

Sau, cu alte cuvinte, ieșirea din comunismul arhaic a avut loc în general pe calea comunei agrare, formă de dezagregare a proprietății devălmașe inițiale în proprietate privată.

„Dar înseamnă aceasta oare — se întreabă Marx — că în orice împrejurare dezvoltarea comunei agrare trebuie să urmeze acest drum ? Nicidecum ! Forma ei constitutivă admite următoarea alternativă : ori elementul proprietate privată învinge elementul colectiv, ori acesta din urmă îl învinge pe primul. Totul depinde de mediul istoric în care se află ea. Apriori sînt posibile ambele soluții, dar pentru fiecare din ele este necesar, evident, un mediu istoric cu totul diferit" [2]. Este deci cu putință ca, în anume medii istorice, cum sînt cele din Orient (dar nu numai aci) asemenea comunități agrare să continue a exista, fără să dea naștere neapărat unei proprietăți agrare individuale. În asemenea caz comunitățile agrare continuă a forma „microcosme localizate", unități economico-sociale de-sine-stătătoare, izolate unele de altele, neînchegate în forme sociale globale, ceea ce are drept consecință incapacitatea lor totală de a se apăra împotriva cuceririi de către grupe războinice externe.

Situația aceasta de izolare, de lipsă de organizare globală a comunităților rurale, specifică despoției orientale, o explică Marx prin diverse condiții, precum cele *geografice,* constînd în imensitatea spațială a unor regiuni, cum de pildă e cea a Indiei, dar și prin lipsa căilor de comunicație, „izolarea comunităților sătești generînd lipsa de drumuri din India, dar lipsa de drumuri perpetuînd izolarea comunităților".

În fond, domină însă condițiile *istorice,* adică seria de evenimente care au împiedicat procesul de închegare a acestor comunități rurale în formele confederale ale uniunilor tribale, prin faptul cuceririi lor de către triburi pastoral războinice, înainte ca ele să fi avut răgazul să crească de sine, spre forme prestatale și statale. Dar chiar dacă ele vor fi existat, e dată posibilitatea ca „într-un fel sau altul, aceste comunități să fi pierit în

decursul neîncetatelor războaie interne și externe; e posibil ca ele să fi fost distruse prin violență. Oricare ar fi fost soarta acestor comunități agrare, fapt este că dezvoltarea lor spre forme confederale a putut fi stopată prin căderea lor sub jugul unor cuceritori veniți din exteriorul țării“ [3].

Ultimii din aceștia au fost colonialiștii englezi, care au determinat soarta finală a acestor comunități. Marx analizează și acest impact copleșitor al capitalismului colonial, care a reușit să dezagrege total comunitățile rurale, deplîngînd desigur calamitățile pe care le-au avut de suferit satele și țăranii indieni. Dar judecînd problema din punctul de vedere al mersului general al omenirii spre o societate viitoare, Marx constată că „oricît de tristă ar fi, din punctul de vedere al sentimentelor omenești, privelișteа distrugerii acestor nenumărate organizații pașnice, patriarhale, harnice, a destrămării lor în elementele componente, oricît de dureros ar fi să le vezi azvîrlite într-un noian de calamități, iar pe fiecare din membrii lor pierzîndu-și în același timp vechile forme de civilizație, ca și resursele de existență moștenite din moși-strămoși, nu trebuie să uităm că aceste idilice comunități sătești, oricît de inofensive ar părea, au constituit dintotdeauna temelia solidă a despotismului oriental“ [4].

Marx deplînge deci faptul că asemnea comunități patriarhale rămîn totdeauna la un standard de viață scăzut, ducîndu-și viața „fără a întreține vreo legătură cu alte comunități, fără a manifesta vreo tendință către progres social și fără să facă eforturile necesare în acest scop“, astfel că ele „au îngrădit rațiunea omenească în cadrul cel mai strîmt cu putință, transformînd-o într-o unealtă docilă a superstiției, încătușînd-o în lanțurile regulilor tradiționale și răpindu-i orice măreție, orice inițiativă istorică. Nu trebuie să uităm egoismul acestor barbari care, concentrîndu-și toate interesele pe un mizer petic de pămînt, asistau impasibili la prăbușirea unor întregi imperii, la săvîrșirea unor atrocități fără seamăn, la exterminarea populației unor orașe mari, fără a da acestor evenimente mai multă atenție decît fenomenelor naturii și ajungeau ei înșiși prada neputincioasă a primului cotropitor care binevoia să-i ia în seamă. Nu trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

uităm că această viață vegetativă, stagnantă, nedemnă, această formă pasivă de existență, trezea, pe de o parte și în opoziție cu ea, forțe de distrugere sălbatice, oarbe și nestăvilite și făcea ca în Hindustan pînă și crima să fie un rit religios. Nu trebuie să uităm că aceste mici comunități purtau stigmatul deosebirilor de castă și al sclaviei, că ele îl subordonau pe om împrejurărilor exterioare, în loc de a face din el stăpînul acestor împrejurări, că ele au transformat într-o fatalitate imuabilă, predestinată de natură, o stare socială ce se autodezvoltă, creînd astfel un cult primitiv al naturii, al cărui caracter degradant își găsește expresia deosebită în faptul că omul, acest stăpîn al naturii, cade în genunchi înaintea maimuței Hanuman și a vacii Sabala“ [5].

Aceste adevărate pagini de antologie, atît de reprezentative pentru stilul, clar și totuși înflăcărat, al lui Marx, reprezintă o luare de poziție etică, revoluționară, neîmpăcată cu pasivitatea socială, adînc revoltată de această situație stagnantă a comunităților sătești care stau la baza despoției asiatice.

Adevărul ne obligă totuși a observa că în fond e vorba de comunități sătești cucerite de semințiii războinice, oprite deci în dezvoltarea lor prin jaful cuceritorilor, impasibile față de distrugerea orașelor, așa cum era și normal să se arate exploatații față de nenorocirile întîmplate celor care îi exploatează.

Tot astfel nu trebuie să neglijăm nici faptul că îndărătnica stagnare tradițională era singurul mijloc de a salva sistemul de autoreglare a producției, în cadrul comunităților sătești, deci de a se împotrivi unui exces de exploatare, „obștea servind pînă și în cele mai noi timpuri, ca o armă în mîinile celor asupriți“, cum spune Engels.

Oricît de cert ar fi că progresul civilizației a fost asigurat de populația exploatatoare așezată în orașe, iar nu de ruralii exploatați, nu se cuvine să fim nedrepți cu astfel de populații agricole, care sînt așa cum sînt pentru că au fost încontinuu ținute în situație de clasă asuprită, anume lăsată în ignoranță, superstiții și credințe deșarte, tocmai spre a fi mai ușor exploatată.

Scanned with OKEN Scanner

În tot cazul, *vae victis* nu poate fi crezul etic al unui sociolog. Dealtfel Marx însuși își arată nădejdea că „abia după ce o mare revoluție socială care va lua în stăpînire realizările epocii burgheze (piața mondială și forțele de producție moderne) și le va supune controlului comun al celor mai înaintate popoare, abia atunci progresul omenirii va putea înceta să fie asemenea acelui hidos idol păgîn care nu voia să bea nectar decît din țestele celor uciși“ [6].

b. *Existența unei clase de cuceritori.* Peste masa de comunități agrare, în stare inertă și amorfă, se poate instala un grup de cuceritori, călăreți veniți din stepă, organizați în forma unor uniuni tribale, profesionalizate militar. Numărul acestora nu trebuie neapărat să fie prea mare, dat fiind că e suficientă o mînă de ostași, putîndu-se deplasa rapid cu caii, organizați ierarhic într-o disciplină militară severă, bine pregătiți în strategie și tactică războinică, pentru ca, rînd pe rînd, să fie subjugate formațiunile rurale de pe vaste întinderi geografice, ținute apoi sub presiunea unei spaime, permanentizată prin raiduri de înfricoșare și pedepsire.

c. *Sedentarizarea urbană a clasei exploatatoare.* Acești cuceritori, prin sedentarizare urbană, ajung a fi o clasă. Nu vom repeta cele deja spuse cu privire la problema genezei orașelor. Dar vom insista asupra caracterului de clasă al acestor cuceritori. Ne vine greu, desigur, să acceptăm gîndul unei clase cu caracter pur militar. Obișnuiți a concepe clasele sociale pe modelul nostru contemporan, socotim că orice clasă trebuie să fie determinată prin poziția sa față de proprietatea mijloacelor de producție, astfel că ne scapă fenomenul social al unei clase care nu are nici o legătură cu procesele de producție, în afară de cea a confiscării de plusproduse, prin mijloacele violenței pure. Totuși, în analiza despoției asiatice, Marx arată clar că asemenea clase militare există și că orașele lor sînt simple tabere militare.

Nu e de neglijat nici părerea lui Engels cu privire la această problemă, care spune, în legătură nu cu despoția asiatică, ci cu „soarta viitoare a Turciei europene“ : „Sla-

Scanned with OKEN Scanner

vii din Turcia suferă în mod deosebit de pe urma jugului ocupanților militari musulmani, pe care trebuie să-i întrețină. Această clasă de ocupanți militari deține în mîinile ei toate funcțiunile de stat : militare, civile și judecătorești. Dar ce este oare sistemul rusesc de guvernare, acolo unde este împletit cu instituțiile feudale, dacă nu o ocupație militară, în care autoritatea civilă și ierarhia judecătorească sînt organizate după modelul militar și care e întreținută în întregime de popor ?".

d. *Caracterul despotic al organizării statale.* Natura militară a clasei exploatatoare impune existența unei discipline ierarhice extrem de dure, constînd din a acorda unui șef totalitatea drepturilor de a comanda, fără posibilitatea unor controverse sau șovăiri, capul oricărei armate avînd asupra tuturor ostașilor în subordine dreptul de viață și de moarte.

În acest sistem, transformat în organizare statală, deci de administrație a exploatării regiunilor cucerite, același șef ierarhic suprem continuă a deține aceleași drepturi de viață și de moarte, de data aceasta nu numai asupra membrilor propriei lui clase, ci și, cu atît mai mult, asupra celor învinși. Ceea ce ar putea fi interpretat drept o situație în care totalitatea populației s-ar afla în sclavaj de stat (într-o „allgemeine Sklawerei", cum spune Marx), despotul fiind în plus și proprietar nominal al întreg teritoriului.

Mulți comentatori au tras de aci concluzia că ne-am afla în fața unei orînduiri sclavagiste, de vreme ce masa populației e redusă în sclavaj ; pe cînd alții au crezut, dimpotrivă, că avem de-a face cu o orînduire feudală, de vreme ce există o organizare ierarhică internă a clasei exploatatoare și o exploatare prin dijmă și clacă.

Dar Marx nu poate fi interpretat pe baza unor texte trunchiate, rupte din contextul lor, din simple calificative folosite pentru a da culoare textului, fără insistența necesară oricărei clarificări a conceptului. În tot cazul, ideea de bază a lui Marx este că o orînduire nu poate fi diagnosticată doar pe baza unor criterii juridice, ci pe analiza economică a modului de producție.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, dacă vrem să dăm termenului de sclavaj înțelesul de statut juridic al celui aflat în puterea absolută a unui stăpîn de sclavi, avînd asupra lui drept de viață și de moarte, fie acesta statul însuși, atunci putem conchide că ne aflăm în fața unei situații juridice în care populația se află în sclavaj privat sau de stat. Ceea ce nu înseamnă că orînduirea, în totalitatea ei, este sclavagistă, de vreme ce procesele de producție de bază nu sînt organizate în sistemul relațiilor de sclavaj. Este deci prudent să folosim conceptul de sclavaj de stat, *cum grano salis*, adică cu discernămînt, pentru a nu confunda masa țăranilor din comunitățile agrare cu sclavii prinși în război sau cumpărați ca marfă în piața liberă. Sătenii erau utili în calitatea lor de membri ai comunităților agrare și nimeni nu avea interes de a le da o altă soartă decît cea de producători agricoli direcți, muncind în propriul lor sistem de producție colectivă, în care nu avea a se amesteca nimeni decît propria lor obște, cu singura îndatorire de a preda la termen cantitățile de produse hotărîte de exploatatori.

O orînduire sclavagistă nu poate fi identificată decît atunci cînd constatăm existența, *în procesele de producție* de bază, a două clase antagonice, una a proprietarilor de sclavi, alta a sclavilor, amîndouă clasele fiind prinse în aceleași procese de producție, hotărîtoare pentru viața întregului organism social.

Considerații similare pot fi făcute și în ce privește conceptul de proprietate de stat. Desigur, dacă vrem să traducem în terminologia noastră actuală situația din despoțiile asiatice (dar și din cele tributale și feudale), putem folosi calificativul de proprietate eminentă sau mai clar cel folosit de Marx, de proprietate nominală (adică doar cu numele), pentru a scoate în evidență inexistența unei proprietăți private asupra mijloacelor de producție de bază. Dar a trage de aici concluzia că exploatatorii și exploatații stau în relații de proprietate unii față de alții, este nelegitim. Statul despotic este stăpîn pe teritoriul și pe oamenii cuceriți și pentru a se justifica îi este suficient simplul fapt al forței, fără să aibă nevoie de a face apel la teoria unui drept abstract de proprietate, dominantă. Cît despre caracterul de proprietate eminentă, pe

Scanned with OKEN Scanner

care îl folosesc unii pentru a afirma că despoţia asiatică este, în fond, un fel de feudalism, nu se cade să uităm că teoria domeniului eminent din sistemul juridic feudal, foarte savant elaborat dealtfel, se referă la organizarea relaţiilor din sînul clasei feudale, nu a celor dintre feudali şi ţăranii aserviţi, neconstituind deci nici el un criteriu util pentru a categorisi formaţia despotic orientală drept feudală.

e. *Marile lucrări publice.* Caracterul despotic al acestei formaţiuni orientale este întărit şi prin faptul că centrala statală avea de executat o serie de mari lucrări de interes public, obligînd la mobilizarea şi organizarea unor imense mase de muncitori, care trebuiau diriguiţi, aprovizionaţi cu cele necesare, unelte şi alimente, şi a căror muncă trebuia contabilizată central.

Printre aceste mari lucrări publice, Marx insistă asupra celor cu caracter hidraulic, spunînd : „condiţiile de climă şi specificul solului, în special prezenţa vastelor pustiuri care, începînd din Sahara, se întind de-a curmezişul Arabiei, Persiei, Indiei şi Tartariei, pînă la cele mai înalte podişuri ale Asiei, au făcut ca irigaţiile artificiale, prin canale şi instalaţii de irigare, să constituie baza agriculturii în Orient".

Necesităţi de irigare există desigur şi în alte regiuni decît cele asiatice, dar „această necesitate elementară de a folosi în comun şi în mod raţional resursele de apă, necesitate care în Occident, de exemplu în Flandra şi în Italia, a determinat pe întreprinzătorii particulari să se asocieze de bună voie, a reclamat în Orient, unde nivelul de civilizaţie era prea scăzut şi întinderea teritoriului prea vastă pentru a da naştere unor asociaţii voluntare, intervenţia puterii centralizatoare a cîrmuirii. De aci funcţiunea economică care a revenit tuturor cîrmuirilor asiatice, şi anume funcţiunea de organizare a lucrărilor publice".

De unde concluzia că o asemenea formaţiune socială despotic orientală „nu se poate naşte deci decît acolo unde, peste baza unei mase de comunităţi săteşti, este necesară executarea unor mari lucrări hidraulice cuprinzînd spaţii imense. Doar acolo devine posibil ca toate

Scanned with OKEN Scanner

puterile publice, chiar după ce caracterul pur militar inițial se estompează, să fie concentrate în mîna unui singur «despot»".

Dealtfel, regăsim condiții asemănătoare, de sinteză între necesități economice obiective și de folosire a forței, în toate marile civilizații fluviale. La fel s-au petrecut lucrurile în valea Indusului, precum și în marile fluvii ale Chinei, cu specificarea că aci, fiind mai multe fluvii, putînd fi supuse unei bonificări hidraulice, între ele a existat o concurență, cînd un fluviu, cînd altul formînd zone cheie de dominare statală a celorlalte.

f. *Caracterul sacerdotal al despoției orientale.* În mod firesc, despotul statului, învestit cu asemenea puteri gigantice, ajunge a fi considerat drept o personalitate charismatică ; mai curînd spus, încărcată cu atributele divinității. Fiind și șef ierarhic suprem al castei sacerdotale, despotul deținea deci și totalitatea puterilor spirituale, exercitînd, și pe această cale, o acțiune de anihilare a oricărei rezistențe posibile din partea supușilor lui. Prin acest caracter de încărcare cu puteri divine, monarhiile asiatice au impresionat, milenii de-a rîndul, pe toți monarhii care au stat în contact cu părțile orientale, începînd cu Alexandru Machedon, cu împărații romani, și sfîrșind cu cei bizantini, în măsura în care au considerat și ei că monarhia este, prin esența ei, divină, dînd capului statului puteri despotice, apărate prin psihologia sacrilegiului, care sancționa orice veleitate de nesupunere.

g. *Exploatarea comunităților agrare prin tribut.* Asupra acestor aspecte ale problemei vom reveni mai în detaliu cînd vom analiza, teoretic și cu aplicații, propria noastră orînduire tributală. Deocamdată semnalăm că exploatarea comunităților agrare este realizată prin confiscare de plusproduse, fără însă ca membrii clasei exploatatoare să se amestece în organizarea proceselor de producție și fără să dețină drepturi de proprietate asupra mijloacelor de producție, simpla forță militară fiind suficientă pentru organizarea unui sistem fiscal, adică de confiscare a plusproduselor unei economii funcționînd fără amestec al statului.

Scanned with OKEN Scanner

Marile lucrări de irigaţie ajutau, desigur, procesele de producţie agricolă, însă doar indirect, ca premisă a unei fertilizări mai mari a teritoriului şi simultan ca mijloc de presiune asupra agricultorilor, oricînd putînd fi ameninţaţi cu oprirea apei, în caz de opoziţie.

h. *Caracterizarea globală a despoţiei asiatice.* Pentru a scoate în relief trăsăturile esenţiale ale acestui sistem social, Marx redactează următoarea formulare : „Din timpuri imemoriale au existat în India numai trei ramuri de activitate administrativă : departamentul finanţelor, sau departamentul pentru jefuirea propriului popor, departamentul războiului, pentru jefuirea altor popoare, şi, în sfîrşit, departamentul lucrărilor publice".

2. Statele de substituire

Odată creat un astfel de sistem social, grupul cuceritor, aflat la putere, putea fi înlocuit cu un alt grup, de asemenea cuceritor, care reuşea să izgonească pe cei anteriori, ocupînd locurile acestora şi folosind, în continuare, sistemul gata creat de predecesorii lor.

Rînd pe rînd, cuceritorii se pot substitui astfel unii altora, fără ca ceva din structura socială a statului să se schimbe.

Marx e din nou categoric în această privinţă, constatînd că în India „vechii cuceritori erau izgoniţi de noii cuceritori", astfel că „ceea ce noi numim istoria Indiei nu este altceva decît istoria năvălitorilor succesivi care îşi întemeiau imperiile pe fundamentul pasiv al acestei societăţi inerte, care nu opunea nici o împotrivire".

Rînd pe rînd, deci „arabii, turcii, tătarii, mongolii au cotropit unii după alţii India", succedîndu-se în valuri, substituindu-se unii prin alţii, astfel că „oricît de importante au fost schimbările politice în trecutul Indiei, relaţiile ei sociale au rămas neschimbate din timpurile cele mai îndepărtate şi pînă în primul deceniu al secolului al XIX-lea", cînd India a fost cucerită de către invadatorii

Scanned with OKEN Scanner

englezi, care s-au substituit și ei vechilor cuceritori. Spre deosebire însă de aceştia, prin introducerea Indiei în sistemul capitalist colonial, stăpînitorii englezi au reuşit să restructureze complet vechea economie a Indiei.

Problema ne interesează şi din punctul de vedere al propriei noastre istorii căci, aşa cum vom încerca să arătăm, schimbarea grupurilor cuceritoare prin altele similare nu este singura posibilă, dat fiind că există şi situaţii în care forţe locale organizate confederal, autohtone deci, pot proceda la o reconquistă a teritoriului, izgonind pe năvălitorii externi, ei substituindu-se acestora şi preluînd pe seamă proprie sistemul de organizare socială gata constituit de predecesori.

3. Desfacerea în satrapii

Ce mai trebuie adăugat, spre lămurirea problemei, este că atunci cînd spaţiile geografice ce urmează a fi ţinute despotic în ascultare sînt prea întinse, monarhul poate delega puterile sale unor „satrapi", cu mandatul de a reprezenta puterea centrală pe o întreagă regiune. Dar avem de-a face, în acest mod de împărţire a puterii de stat, cu crearea unor simple filiale ale centrului, nu cu formaţiuni sociale autonome sau deosebite ca structură internă.

Este cu totul altă problemă decît cea a ierarhiei feudale. În satrapii nu avem de-a face cu o scară ierarhică coborînd din treaptă în treaptă în cadrul clasei feudale, ci cu un sistem de delegare de puteri de către un despot central către despoţi regionali, lucrînd în numele centralei.

Desigur, asemenea satrapii pot tinde să devină ereditare şi autonome, intrînd chiar în conflict cu statul. Dar aceasta numai în faze de dezagregare a despoţiei centrale, accident final de fărîmiţare, ale cărei deosebiri faţă de fărîmiţarea feudală a imperiului carolingian, de pildă, ar merita să fie mai atent analizate ; ceea ce nu putem face aici.

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea, nici soluția adoptată de unele despoții, tot în faze de finale dezagregări sociale ale sistemului inițial, care constă în a acorda unor ostași individuali dreptul de a exploata direct și personal un sat sau un număr de sate, nu mai intră în sistemul despotic propriu-zis. Problema așa-numiților bei și spahii din imperiul otoman, existentă în Balcani nu însă și în țările noastre, constituie și ea un capitol de istorie socială, de mult semnalat, dar rămas încă insuficient studiat.

Acestea spuse, e timpul să tragem concluziile necesare cu privire la problema propriei noastre orînduiri sociale, pentru a vedea în ce măsură și în ce condiții putem recunoaște și la noi existența, dacă nu a unei despoții asiatice, în tot cazul a unei orînduiri tributale.

Note

1 Vom utiliza următoarele studii, care trebuiesc însă recitite cu atenție și in extenso, pentru a se vedea dacă le-am folosit în mod adecvat, unele din ele fiind doar ciorne, publicate postum și care prezintă serioase dificultăți exegetice: K. Marx, *Stăpînirea britanică în India*, (Marx-Engels, *Opere*, vol. 9, București, Ed. politică, 1972, pp. 135—141), *Compania Indiilor Orientale; istoria și rezultatele activității ei (ibidem*, pp. 156—164); *India (ibidem*, pp. 227—229) și, mai ales, *Rohentwurf*-ul deja citat, toate fiind din anul 1853.
La care se adaugă seria de ciorne ale corespondenței lui Marx cu socialiștii ruși, figurînd în volumul 19 din Marx-Engels, *Opere*, București, Ed. politică, 1964; F. Engels, *Marca* (Marx-Engels, *Opere*, vol. 19, ed. cit., pp. 339—357); *Originea familiei, a proprietății private și statului* (Marx-Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. politică, 1965.

2 Ne-am abate prea mult de la tema ce ne-am propus dacă am urmări în continuare analiza istoriei sociale a Indiei, arătînd în ce mod vedea Marx sarcina istorică a pătrunderii capitalismului colonial în această țară. Sau studiind felul în care mulți autori de școală marxistă au căutat să demonstreze (după părerea mea neconvingător) că India ar fi cunoscut o orînduire feudală. Cf., de pildă, lucrarea: *Die Ökonomische und soziale Entwicklung Indiens. Sovietische Beiträge zur indischen Geschichte*, Band I., Herausgegeben von Walter Ruben, Berlin, Akademie Verlag, 1950.

Scanned with OKEN Scanner

3 În ce privește India, vezi cele spuse de Jawaharlal Nehru în lucrarea *Descoperirea Indiei*, București, E.S.P.L.P., 1956. Cît despre China, dispunem de un excelent studiu al sociologului chinez, de formațiune marxistă, Chi Ch'ao-Ting, *Le zone economiche chiave della storia della China, Studio sullo svilupeo dei lavori publici per il controlo delle acque*, Torino, Ed. Einaudi, 1972 ; traducere a lucrării *Kei Economic Areas in Chinese History*, 1936.

4 Despre formele religioase care însoțesc și dau expresie procesului de formare a statelor, există studii numeroase. Vezi, de pildă, Frazer, *Les origines magiques de la royauté ;* Moret et Davy, *Des clans aux empires* (1923) ; Marc Bloch, *Les rois thaumaturges : étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre* (Strassbourg, 1924).
Vezi, pentru importanța acestei tradiții a monarhiei asiatice, cele spuse de N. Iorga în multe lucrări. De pildă, în *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. I, Paris, 1936.

5 K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 9, ed. cit., p. 141.

6 *Ibidem*, p. 236.

Capitolul III

Analiza sociologică a orînduirii tributale româneşti

În ce măsură orînduirea socială a Ţărilor româneşti, în preajma întemeierii domeniilor autohtone, poate fi socotită tributală ? Şi, în caz afirmativ, întrucît prezintă ea deosebiri faţă de cea pe care Marx a denumit-o despoţie orientală ?

Să începem prin a verifica, mai întîi, dacă regăsim la noi structura economică de bază a acestui tip de orînduire, anume : a) o ţărănime direct producătoare de bunuri agricole ; b) o organizare a producţiei în sistemul comunităţilor agrare ; c) o clasă exploatatoare suprapusă ; d) relaţii de exploatare în sistem tributal.

1. Existenţa unei clase ţărăneşti

Cum dovedim existenţa unei clase ţărăneşti, dată fiind lipsa aproape totală a documentelor ce pot fi invocate în sprijin ?

Nu avem altă cale decît de a face apel la legile stabilite de sociologie, potrivit cărora este suficient să avem dovada existenţei unei clase de exploatatori, ca să o avem şi pe aceea a uneia exploatate.

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că masele țărănești nu lasă urme documentare nu poate fi un argument în favoarea concluziei că ele nu ar fi existat. Neapariția unui fenomen social în documente nu este, ipso facto, dovada inexistenței lui în realitate ; decît poate pentru cei care stăruie în credința mioapă că, pentru istorie, „rien n'existe hormis les textes".

Țărănimea a fost întotdeauna, pînă aproape în vremile noastre, o populație analfabetă și săracă, incapabilă deci să lase documente scrise și nici măcar monumente funerare. Totuși, ea a constituit dintotdeauna o populație fără de care istoria claselor sociale nu poate fi înțeleasă, nici o exploatare neputînd exista fără de această masă exploatabilă.

În acest sens țărănimea este o realitate indelebilă, nici o clasă exploatatoare neavînd interesul și nici putința de a o suprima. Este de aceea absurd să credem că romanii, cucerind Dacia, au procedat la extirparea populației locale, ștergînd de pe fața pămîntului întreaga țărănime, producătoare a bunurilor de consum de care ei înșiși aveau nevoie. Cerealele și vitele necesare armatei și funcționarilor romani nu puteau fi aduse din exterior, cînd mai normal era să fie produse în Dacia însăși. Teoria transformării romanilor în agricultori, fie ei veterani, ajunși deci la vremea bătrîneții, sau a armatei încă sub arme, a dregătorilor, micilor funcționari și comercianți, în muncitori direcți ai pămîntului, este de-a dreptul absurdă. Tot astfel, credința că Dacia ar fi putut fi reîmpopulată cu coloniști agricultori este de asemenea inacceptabilă. Au fost desigur făcute colonizări (deși arheologic nu s-a făcut dovada existenței pe teren a urmelor cadastrărilor romane, aerofotogrametric dovedite totuși în tot bazinul mediteranean și în Balcani, pînă la Dunăre). Dar ele nu au putut fi de suficientă amploare ca să dea naștere unei populații agricole în cantitățile necesare existenței statului roman, în forma sa de provincie cu mari orașe și clădiri somptuoase, arătînd un înalt nivel de civilizație.

În asemenea situație, chiar dacă ar exista texte care să afirme categoric că Dacia a fost mai întîi golită de

Scanned with OKEN Scanner

băştinaşi şi apoi reîmpopulată cu coloniști, nu ar putea fi acceptate, ele fiind în contradicție cu toată experiența acumulată de sociologi cu privire la situații asemănătoare, de cucerire a unor teritorii lucrate agricol de băştinaşi.

Desigur, unele domenii, de genul „villae"-lor romane, au putut exista. Dar ele nu pot fi concepute ca modalitatea generală de asigurare a produselor necesare vieții de stat. Chiar dacă ele au fost puse în lucrare prin sclavi, producția lor nu a putut avea ponderea necesară ca să putem trage concluzia că agricultorii băştinaşi au fost înlocuiți prin sclavi.

În treacăt fie zis, sclavi există, documentar dovediți, încă din timpul barbariei, de la cele dintîi şi mai modeste posibilități de a obține plusproduse din munca unui om. Sclavi există în continuare de-a lungul întregii istorii, chiar pînă în capitalism. Dar existența sclavilor nu implică şi pe cea a unei orînduiri sclavagiste, astfel că nu avem argumente ca să afirmăm că Dacia, în vremea stăpînirii romane, ar fi avut o orînduire sclavagistă.

Argumentul că Imperiul roman, fiind sclavagist, Dacia romană, fiind inclusă în Imperiu, trebuie să fi fost ea însăşi sclavagistă, nu corespunde realităților. În anume regiuni şi în anume epoci, statul roman a fost desigur sclavagist. Dar Imperiul roman practica un imperialism de exploatare a unor regiuni imense, rînd pe rînd cucerite şi avînd cele mai variate forme, de la jaf, la obținere de tribut şi pînă la luare în stăpînire şi exploatare. Se mai poate susține că, în sfera restrînsă a romanilor din Dacia se aplica dreptul roman, el însuşi calificat drept sclavagist. Se pune însă întrebarea în ce măsură acest calificativ este potrivit pentru întreaga istorie a dreptului roman şi dacă în Dacia el a fost introdus în forma sa sclavagistă. Şi chiar de ar fi fost, credința că o legislație dă naştere unei orînduiri este direct opusă concepției ştiințifice a materialismului istoric.

În continuare, la retragerea administrației romane şi a trupelor sale de pe teritoriul Daciei, sociologic vorbind, nu putem crede în posibilitatea ca evacuarea teritoriului să fi fost făcută prin mutarea întregii populații agricole,

Scanned with OKEN Scanner

a ruralilor trăind în comunitățile lor, pînă la a lăsa pustie întreaga țară.

Dealtfel, evacuarea Daciei de armata romană și de administrația statală romană a constat în cedarea locului unor populații gotice care nici ele nu erau formate din agricultori, avînd deci și ele nevoie de exploatarea comunităților autohtone de caracter agricol.

Concluzia rămîne valabilă și pentru întreaga perioadă de un mileniu, cît s-au perindat pe la noi valurile succesive ale cavalerilor stepei. Simpla prezență pe un anume teritoriu a acestor cuceritori războinici, aflați în plină migrație, face dovada deplină a existenței unei populații autohtone agricole, producătoare de bunuri exploatabile, supusă nu numai jafului trecător, ci și unui tribut permanent. Masa demografică a populației agrare a trebuit deci să continue a exista și a produce.

Vechea teorie a unei retrageri la munte sau în păduri a populației autohtone, pentru a scăpa astfel de jaful migranților năvălitori, trebuie părăsită. Vor fi fost plecări temporare în bejenie — tehnică de apărare folosită pînă tîrziu în istoria noastră — dar bejenia nu poate fi modul de viață, timp de un mileniu, al unei populații agricole. O acomodare între cuceritorii nomazi și agricultorii sedentari a trebuit să existe. Încadrate sau ba într-un imperiu nomad, comunitățile agricole au trebuit, după o vremelnică bejenie, să-și reocupe alveolele teritoriale, amenajate agricol și pastoral prin efortul îndelungat al multor generații de predecesori. Iar păstoritul transhumant, condiție obligatorie de supraviețuire a economiei pastorale din Țările noastre, nu a putut înceta decît în scurtele răstimpuri cînd un val de cuceritori izgonea cu forța pe antecesori, se instala în locul acestora, preluînd pe seamă proprie sistemul de învoieli cu autohtonii, renunțînd la jaf în favoarea tributului. Oricît am admite existența unei catastrofe sociale, constînd într-o ruralizare a orașelor, nu e mai puțin adevărat că, odată cu izgonirea finală a cavalerilor stepei din regiunile noastre, constatăm existența, deci persistența, satelor, adică a unei populații prestatoare de tribut, adică a plusproduselor din cele obținute prin munca lor.

Scanned with OKEN Scanner

Teza dăinuirii necurmate a unei populații agricole, odată acceptată, nu constituie însă și dovada că procesele de producție aveau loc în sistemul comunităților agrare.

2. Existența comunităților agrare

Afirmația că procesele de producție pastorale și agricole erau, în epoca pe care o avem în vedere, organizate în forma comunităților agrare, pare a fi îndeobște primită de istorici.

Ceea ce rămîne totuși de dovedit.

De obicei se invocă în sprijin teoria potrivit căreia aceste comunități primitive agrare ar fi rezultat din procese de teritorializare a unor anterioare formațiuni tribale. Argumentarea însă lasă, în speță, mult de dorit, căci dacă admitem această teorie a teritorializării unor formațiuni tribale, implicit admitem că în veacurile din preajma „descălecărilor" existau formațiuni tribale. Ceea ce e cu atît mai greu de acceptat dacă admitem și teza că în timpul Daciei romane orînduirea ar fi fost sclavagistă, deci cu alte cuvinte, că în timpul mileniului dintre părăsirea aureliană a Daciei și întemeierea domniilor autohtone, societatea ar fi recăzut de la faza sclavagismului la cea a formațiunilor tribale. Ceea ce este greu de susținut, atît din punct de vedere logic, cît și în lipsa oricăror informații în acest sens.

Ca atare, rămîne să găsim alte argumente decît această teorie.

Se invocă, de pildă, argumentul că asemenea comunități agrare sînt dovedite a fi existat și în Balcani, în regiunile în care s-a aplicat legea fiscală bizantină de exploatare a acestora, cît și la slavii cu care am conviețuit.

Dar nici în felul acesta nu putem admite că dovada e făcută. Comunități agrare există pe mai toată suprafața pămîntului ; ceea ce înseamnă că ele nu s-au putut extinde prin simplă proliferare, trecînd de la o cultură la alta. Teoria monogenezei culturale este, în principiu,

greu de acceptat, căci nu putem vedea cum am putea lega într-un singur lanț de succesive aculturații formațiuni sociale similare cum sînt cele ale mărcii aztece, ale mărcii germanice, ale mirului rusesc, ale metrocomiilor bizantine, ale dessei javaneze, ale comunei indiene și cele ale satelor noastre devălmașe.

Procese de aculturație sînt totuși posibile, astfel că, în principiu, influențe culturale între teritorii apropiate nu pot fi excluse. Ne putem deci pune problema unei posibile înrîuriri bizantine asupra noastră, a proceselor sociale prin care o asemenea trecere de forme de viață socială a putut străbate din Balcani pînă la nord de Dunăre, deși lucrurile nu sînt încă clarificate. Legea agrară bizantină nu poate fi însă invocată în cauză, pentru dublul motiv că nu avem dovada că vestitul „nomos georgicos" s-ar fi aplicat la noi și pentru că această lege nu e decît o modalitate de exploatare fiscală a comunităților agrare, nicidecum o cauză a formării lor.

Cît despre convițuirea noastră cu slavii, e o întrebare în ce măsură acest neam migrant trăia în forme comunitar-sătești sau măcar dacă se afla în faza de teritorializare a triburilor lui. Ceea ce nu pare a fi probabil, dat fiind că acest grup de slavi și-a continuat curînd pribegia spre Balcani, aci abia reușind să se teritorializeze așezîndu-se statornic în formă de comunități agrare. Un proces de aculturație între slavi și vlahi, în vremea convițuirii lor, există. Dar e greu de aflat dacă în ce privește formele de viață sedentară — comunitar-agrare — influența a venit de la slavii migranți la băștinașii vlahi, sau invers.

Invocarea mirului rusesc este de asemenea ineficientă. Mirul este o comunitate agrară deosebită de comunitățile românești, prin faptul că în mir se practică o distribuire periodică de terenuri, pe cînd la noi nu. Și apoi, mirul și satele noastre devălmașe le cunoaștem sub forma lor contemporană, așa că invocarea lor în cercetarea problemelor din preajma domniilor autohtone este nepotrivită, proiectarea a ce știm despre mirul rusesc contemporan și despre satele noastre devălmașe, de asemenea contemporane, ca lumină pentru înțelegerea mileniului

Scanned with OKEN Scanner

cît au durat migrațiunile popoarelor, este metodologic greșită, mai mult încurcînd problema decît clarificînd-o.

E mult mai plauzibil ceea ce ne spune sociologia, atunci cînd arată că formațiunile comunitar-sătești sînt pretutindeni băștinașe, fiind generate de condiții economice similare, astfel că e inutilă, pentru a le explica, recurgerea la teorii de aculturație.

Propun deci să pornim de la această premisă teoretică : comunitățile agrare sînt formațiuni sociale care apar în legătură cu un anumit nivel de dezvoltare al proceselor de producție și continuă a dăinui atîta vreme cît aceste procese rămîn la același nivel de dezvoltare al forțelor de producție, care sînt, în ultimă instanță, cele care determină și sistemul de relații de producție de caracter comunitar.

Sînt conștient că această teorie sociologică contravine prejudecăților noastre curente, care nu acceptă posibilitatea unei agriculturi decît în forma exploatărilor individuale, pe terenuri aparținînd unor proprietari sau luate contractual de la aceștia. Dar adevărul este că, atîta vreme cît tehnicile agricole nu depășesc stadiul itinerant, fenomenul social al proprietății funciare individuale nu poate apărea, precum nici cel de fond, al exploatării agricole individuale.

Agricultura individuală, efectuată pe terenuri luate în exploatare permanentă, este un fenomen recent. Cît timp tehnicile agricole nu permiteau decît folosirea temporară a unui teren, defrișat din pădure sau desțelenit din „cîmpul durat", folosit doar doi-trei ani și părăsit apoi, ca să-și recapete fertilitatea prin lăsare în pîrloagă și în reîmpădurire, forma de organizare a proceselor de producție agricolă nu putea avea alt caracter decît cel comunitar, dat fiind că era necesar să existe reguli de reglementare a modalităților grație cărora gospodăriile agricole individuale aveau drept să defrișeze și să desțelenească pămînturi mereu altele, sau să le capete prin distribuiri periodice, pe suprafața comună a unui aceluiași hotar sătesc.

Desigur, au existat dintotdeauna, chiar și în orînduirile tribale, mici petice de pămînt folosite permanent, constînd din case și curți (deși și acestea erau inițial mu-

Scanned with OKEN Scanner

tătoare). Dar ele nu formau baza proceselor de producție, care rămîneau a fi realizate pe terenuri comune, neintrate în stăpînire individuală, păduri, izlazuri și ogoare. Ba chiar micile petice de pămînt stăpînite individual și permanent nu puteau funcționa decît ca anexe ale sistemului comunitar sătesc, sub supravegherea unor organe colective locale, reglementînd executarea lucrărilor, dacă nu în comun, în tot cazul potrivit unui plan comun.

Atîta vreme cît agricultura are acest caracter itinerant, comunitatea agrară continuă a exista. Și cum aceste tehnici rudimentare au dăinuit la noi în țară pînă în veacul al XIX-lea, sîntem obligați a admite că ele au avut același caracter și în veacurile anterioare, căci nimic nu ne îndreptățește să afirmăm că vor fi fost cîndva de un nivel tehnic superior și că ulterior ar fi decăzut spre forme inferioare.

Această premisă sociologică fiind pusă, ne putem întreba în ce epocă putem data nașterea și continuarea acestor comunități agrare la noi în țară.

Pentru a pleca de pe un teren mai sigur, putem considera drept capăt final situația comunităților noastre devălmașe, așa cum a putut ea fi constatată prin cercetare directă.

Se știe că, atît în Muntenia, cît și în Moldova, au existat ca fenomen de masă satele moșnenești și răzășești, realitate care nu poate fi negată, dar care pretinde să fie explicată.

Cînd și de ce au luat naștere ?

Răspunsul este că, în tot cazul, ele nu s-au putut forma în veacul al XIX-lea, dat fiind că le constatăm a fi atunci în plin proces de disoluție. Ca atare, ele sînt, indubitabil, mai vechi. Mergînd înapoi spre veacuri anterioare, constatăm în mod cert că aceste comunități agrare existau și în veacurile al XVII-lea și al XVI-lea. Dar din nou nu putem admite că abia atunci ar fi luat naștere, deoarece și pe acestea le surprindem tot în curs de dizolvare, unele din ele rumînindu-se, altele dimpotrivă cnezindu-se. Sîntem deci siliți a împinge încă mai departe epoca genezei lor.

Cît privește vremea celor dintîi documente interne, constatăm că aceste sate există, deși pe o bază docu-

Scanned with OKEN Scanner

mentară cu mult mai săracă. Totuși, sîntem îndreptățiți a crede că nu atunci aceste sate abia ar fi luat ființă, fiind mai plauzibil să credem că erau preexistente formării domniilor autohtone.

Dar nici în mileniul migrațiilor barbare nu ne putem închipui că abia atunci ar fi luat ele naștere, astfel că sîntem înclinați a crede că aceste sate comunitar agricole au existat și în Dacia romană și în cea anteromană, adică chiar și în cadrul statelor dace anterioare.

Cu alte cuvinte, neputînd data cronologic faza de dezvoltare socială în care a putut avea loc procesul de geneză a acestor formațiuni comunitare sătești, împingem epoca lor pînă în vremuri în care în adevăr, abia atunci, au putut deriva din comunismul primitiv preistoric.

3. Caracterul confederal și războinic al comunităților noastre agrare

Spre deosebire de cele arătate de Marx cu privire la comunitățile agrare din India, comunitățile noastre se dovedesc a nu fi fost mase amorfe și inerte, ci dimpotrivă, capabile de acțiuni militare, fiind organizate confederal și dispunînd de o categorie socială de căpetenii, capabile să se organizeze și în forme statale.

În cel mai vechi document pe care îl putem folosi pentru a vedea care era structura socială a țării în preajma epocii formării domniilor autohtone, adică în „Diploma Ioaniților" din 1247, ne sînt pomenite aceste căpetenii, sub numele de *maiores terrae*, precum și nominal cnezii Farcaș și Ioan și voievozii Litovoi și Seneslav, fiecare dispunînd de un anumit teritoriu, eliberat de tătari, sau în curs de eliberare, dar aflat totuși în competiție și cu statul maghiar în expansiune.

Pentru a ne lămuri asupra formelor posibile ale acestor formațiuni sociale cneziale și voievodale, de tip confederal, sîntem îndrituiți a ține seama de indicațiile date de supraviețuirile lor pînă în vremuri mai apro-

piate de noi, în forma vechilor ocoale, precum cel al Cîmpulungului moldovenesc, al Vrancei și Tigheciului, vestitele „republici" țărănești de care vorbește Dimitrie Cantemir, realitate certă, care nu se cade a fi minimalizată ci, dimpotrivă, se cere integrată în istoria noastră socială ca una din piesele ei de bază.

În afară de aceste trei republici, același caracter l-au avut desigur și alte regiuni ale țării, care continuă a purta numele, în terminologie populară, de țări, precum a Oltului, Oașului, Maramureșului, Bîrsei etc. (căci „e țara plină de țări", cum spunea, atît de plastic, Ion Conea), care toate nu pot fi înțelese decît ca formațiuni de tip federal. Și nu trebuie uitat că ocolul Cîmpulungului moldovenesc, stînd în imediata proximitate a centrului de formare al Statului moldovenesc, o coexistență între acest ocol de țărănime liberă și statul Moldovei a trebuit să existe. Ceea ce este plin de învățăminte.

Dacă ocolul Cîmpulungului, intrînd în stăpînire austriacă, a pierdut multe din caracterele lui inițiale, Vrancea a rămas vie și puternică. Pierzîndu-și desigur rosturile militare, „obștea cea mare a Vrancei toată" era încă în plină ființă pînă pe la mijlocul veacului trecut și dăinuia în cîteva supraviețuiri mai mărunte, pînă la cel de-al doilea război mondial. Existența ei face dovada că asemenea formațiuni de „obștii de obști", adică de confederații sătești, sînt posibile și trebuie să fi fost cîndva destul de puternice, de vreme ce unele au reușit să supraviețuiască pînă în zilele noastre. Legenda vrînceană despre o babă Vrîncioaie, ai cărei fii l-au ajutat pe Ștefan cel Mare în lupta cu turcii, nu s-a putut naște din nimic, ea reprezintă, în fond, o tradiție confuz-amintitoare a unor realități care vor fi fost.

O deosebire importantă față de despoțiile asiatice constă astfel tocmai în această existență a unor formațiuni confederale locale, care au făcut ca seria comunităților pastorale și agrare de la noi să fie capabilă să opună rezistență năvălitorilor asiatici. Pînă tîrziu, de altfel, această țărănime a continuat a avea rosturi militare, chemată fiind la oastea cea mare a țării, în toată perioada incipientă a domniilor autohtone, problemă

asupra căreia vom reveni, pentru a scoate în relief faptul că asemenea virtuți războinice nu se pot naște spontan dintr-o populație amorfă și inertă și nici dintr-una aservită.

4. Existența unei clase exploatatoare și caracterul statal al domniei

Germenii viitorului stat al domniei au putut deci crește din sînul acestor confederații de comunități sătești, dotate cu o aristocrație de căpetenii războinice, călărime capabilă nu numai să țină piept cavalerilor stepei — ulterior și celor înzăoați medieval — ci și să organizeze și să conducă în luptă oastea cea mare a țării.

Existența acestor formațiuni sociale autohtone urmează deci a fi datată încă din vremea năvălirilor nomade. Avem dealtfel dovada că ele au fost nu numai tolerate, ci și folosite de către nomazi. Știm astfel că cnezii au avut sarcini de încasatori de tribut în slujba tătarilor și, încă mai mult, că oastea autohtonă a fost părtașe la acțiuni ale cumanilor în diversele lor razii, nu numai în Balcani, ci și pînă în depărtate regiuni ale Europei.

Se poate deci vorbi, așa cum a făcut N. Iorga, de o simbioză socială între pătura noastră conducătoare locală și cea a cumanilor.

În ce condiții însă s-a putut face despărțirea acestei aristocrații locale de cea a nomazilor și întemeierea unui stat autohton independent ?

Teoretic știm, din cele arătate de Marx și Engels, că un stat poate avea o dublă origine, prin *creștere organică* din sînul organizațiilor comunitare și prin *cucerire*. În ce privește geneza domniei noastre, ea prezintă o situație particulară, cele două geneze posibile aflîndu-se combinate : peste organizația creată de nomazi, prin cucerire, se adaugă o creștere organică a unei aristocrații autohtone, care în final reușește să se substituie cuceritorilor și să preia pe seamă proprie frînele conducerii.

Scanned with OKEN Scanner

Procesele de substituire ale unor cuceritori prin alți cuceritori au fost analizate de Marx cu prilejul studierii situației din India, subliniindu-se faptul că un val de năvălitori nou veniți, alungînd pe cei anteriori, se substituie acestora, fără să schimbe nimic din modul de producție și cel de exploatare aflate în ființă, ci continuîndu-le.

În ce privește istoria noastră socială avem însă de-a face nu cu o nouă cucerire, ci cu o recucerire a teritoriului, adică de alungare a cuceritorilor, nu însă de către alte neamuri străine, ci de către înșiși băștinașii țării.

Dar și în acest caz un proces de substituire poate avea loc în sensul că satele continuă a produce în sistemul lor comunitar agrar, asigurînd cele necesare vieții, pătura conducătoare preluînd pe seamă proprie vechile modalități de prelevare prin tribut a plusproduselor existente.

Formațiunea socială care ia astfel naștere are caracter de stat, în sensul că are la bază o structură socială bazată pe două clase antagoniste, de o parte agricultori exploatați, de alta războinici exploatatori.

Pentru a-și asigura exploatarea, clasa ajunsă a fi dominantă se organizează în forma unei centrale statale, adică în domnie.

Spre deosebire însă de statele deplin dezvoltate, domnia nu are veleitatea de a se constitui drept organ de arbitraj între o multiplicitate de clase antagoniste, ci are doar caracterul — dealtfel esențial — de a fi o organizație menită să impună cu forța exploatarea.

Originea acestei forțe statale trebuie căutată în rosturile ei inițiale, cele ale luptelor de reconquistă asupra nomazilor.

Orice acțiune războinică impune o conducere unică. Voievodul, adică conducătorul de oști, a trebuit deci să strîngă în mîna sa toate cnezatele și voievodatele preexistente, ca să poată forma din ele o armată disciplinată. Ceea ce desigur nu se va fi putut realiza numai prin bună învoială, ci și prin lupte, care vor fi trebuit să se amplifice pe măsură ce operațiile militare duceau la rezultatul urmărit — al alungării nomazilor — impu-

Scanned with OKEN Scanner

nîndu-se în schimb necesitatea asigurării prelevării în continuare a plusproduselor țărănești și obligațiile de administrare a teritoriului.

În acest scop, vechea categorie a căpeteniilor, izvorîtă din sînul confederațiilor de comunități agrare, în curs de constituire ca clasă socială și de edificare a unei organizații statale, se încheagă în jurul unei domnii cu sarcini multiple care nu puteau fi rezolvate decît dacă vechiul voievod se transforma în domn, concentrînd în mîna sa nu numai forța militară, ci și pe cea administrativă.

Domnia, în acest context social nu are însă nici pe departe caracterele despoției orientale. Deși avînd la bază același sistem de exploatare a comunităților agrare, domnul țării este altceva decît un despot învestit cu puteri absolute, socotit a fi de origine și natură divină. El nu este decît un șef al clasei sale, mărginit în puterile lui recent cristalizate, cu atît mai mult cu cît el nu are de executat mari lucrări hidraulice, fiind deci lipsit de puterea de constrîngere pe care o avea despotul oriental prin faptul că putea amenința, ca represalii, cu oprirea apei. Nici asupra propriei sale clase domnul țării nu avea puteri nelimitate, boierimea arătîndu-se a fi destul de nedisciplinată. Nu se poate totuși vorbi de o fărîmițare și cu atît mai puțin de o anarhie feudală. Conceptul de fărîmițare presupune existența unui întreg care se fărîmițează. Dar acest întreg se afla la noi în țară abia în curs de formare. Statul abia se închega, cu încetul și cu greu. Nici de o anarhie (cu atît mai puțin de una feudală) nu poate fi vorba, adică de o lipsă de conducere unitară, dat fiind că clasa boierească nu putea reuși în acțiunea sa de stăpînire a țării, deci de supunere a comunităților agrare, decît în măsura în care dispunea de o centrală coordonatoare a intereselor ei de clasă. Rivalități și nesupuneri în sînul clasei puteau deci exista — așa cum se întîmplă de fapt în orice organizație statală, chiar despotică — dar ele nu sînt semnificative și nu înlătură adevărul că procesul social care avea loc era totuși cel de închegare a unei formațiuni statale.

Dovada că acest stat luase ființă, deci și a existenței unei clase dominante, o avem în faptul sedentarizării ei

Scanned with OKEN Scanner

în reședințe urbane, în sensul de centre fără caracter rural direct productiv, la început simple tabere militare, dar ajunse curînd a fi sedii ale organelor centrale, administrativ-fiscale, comerciale și religioase, nuclee ale unor dezvoltări economice ulterioare mai ample.

Profilele social-economice ale orașelor sînt întotdeauna dătătoare de seamă despre natura însăși a statelor în care ființează.

Am căutat, în studii anterioare, să analizez în acest sens seria de ocoale domnești, adică a acelor centre urbane din Moldova pe care documentar le surprindem în faza lor de „topire cu țara", dar care, prin însăși acest fapt, își dovedesc preexistența în vremuri mai vechi decît cele ale documentelor noastre interne. Se pare că astfel de centre urbane reușiseră să se formeze încă înainte de întemeierea statelor noastre autohtone, avînd în jurul lor o centură de sate puse sub ascultarea lor și ai căror iobagi nu aveau înțelesul tîrziu de țărani aserviți, ci doar cel de oameni legați de oraș prin îndatoriri de întreținere economică, de clădire a fortificațiilor necesare și de participare la apărarea comună.

Dar chiar dacă contestăm interpretarea pe care am dat-o acestor ocoale domnești, pe care le socotesc moștenite de domnie de la antecesorii nomazi, rămîne cert faptul că, încă de la primele noastre începuturi de constituire a unei domnii, existența orașelor e dovedită arheologic prin marile construcții care ni s-au păstrat. O strălucită dovadă o avem, de pildă, în curtea domnească de la Curtea de Argeș, cu splendida ei biserica în care, în mijlocul unui impresionant ansamblu arhitectural de caracter bizantin, se află mormintele unor cavaleri îmbrăcați în stil apusean, cu totul deosebit de ceea ce putea fi cel al vieții rurale din acea vreme.

Ceea ce nu înseamnă totuși că clasa boierească reușise să aibă o capitală stabilă. Dimpotrivă, aceste curți domnești fac dovada unei domnii încă nestatornice, itinerante, mutătoare din loc în loc, ezitînd, în Țara Românească, între Curtea de Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște și apoi București, iar în Moldova, între Siret, Baia și Iași. Aceste succesive capitale sînt dealtfel dublate de o rețea de curți domnești secundare, de-a lungul cărora domnul

țării și curtea sa peregrinau în permanentă călătorie, emițîndu-se din aceste diverse centre documente în care figurează, ca martori și părtași, boierii din curtea domnului. E ca un fel de „descălecare" permanentă, prin care trupa armată a domniei străbate teritoriul pentru a-l lua și ține în stăpînire, a asigura paza drumurilor comerciale, a supraveghea încasarea vămilor și mai ales a tributului datorat de comunitățile agrare, ceea ce nu se putea realiza deci decît prin prezența efectivă, la fața locului, a puterii centrale.

5. Bazele economice ale domniei

Odată îndeplinită sarcina militară de eliberare a țării și de asigurare a autonomiei statului, clasa boierească, prin centrala sa domnească, avea de rezolvat problema organizării administrative a țării, în primul rînd a asigurării bazei ei economice.

Două erau sursele de venituri posibile, amîndouă preexistente întemeierii domniei, anume : *vămile* și *tributul*.

Nu ne vom ocupa de vămi, acestea intrînd în domeniul exclusiv al drepturilor regaliene ale statului, neavînd deci nici caracter tributal și nici feudal. Menționăm numai că o rețea de vămi exista și în vremea nomazilor. Se știe cît de minuțios organizate erau vămile în imperiile nomade, preluarea lor de către autohtoni fiindu-ne confirmată și de faptul că am păstrat terminologia tehnică tătară, drumurile de olac funcționînd ca rețea în care iarlîcurile și scutirile „tarcan" erau în vigoare, așa cum fuseseră și anterior preluării sistemului de către noi.

Problema vămilor este dealtfel importantă și prin faptul că — donate sau vîndute clasei boierești — ele formau nu prim model al procesului de substituire a clasei boierești în drepturile statului. Acest aspect al problemei îl vom analiza însă în alt studiu decît cel de față, care urmărește doar aspectul tributal al problemei.

În această privință este hotărîtoare cea de-a doua sursă de venituri ale domniei și clasei boierești, cea a predării de plusproduse și de munci din partea comunităților agrare.

E de subliniat faptul că, încă de la începuturile sale, domnia avea gata organizat un sistem propriu, foarte bine pus la punct, de încasare a plusproduselor obținute de comunitățile sătești. Ca și în cazul vămilor, avem desigur o moștenire a sistemului fiscal al nomazilor. Pare verosimil să credem că autohtonii, participînd efectiv la ruajele sociale ale imperiilor nomade, pătura lor locală de căpetenii a avut prilejul să învețe și să deprindă mecanismele acestui tip de formațiune socială, nu numai din punctul de vedere al tacticii și tehnicii războinice, ci și din cel al administrației fiscale. Altfel ar fi cu greu să înțelegem cum a putut domnia pune atît de repede la punct propriul său sistem fiscal, dacă nu ar fi avut gata o experiență deja acumulată.

În locul vechilor daruga ai nomazilor, trimiși să încaseze, în cantități și la termene prefixate, plusproduse, domnia trimitea proprii săi mandatari, cu aceleași rosturi, de încasare a milostenilor din partea satelor.

Acești oameni ai domnului făceau desigur parte din curtea sa. În această privință, C. C. Giurescu se arată a fi de acord cu cele mai de mult spuse de mine. Totuși, nu pot fi deplin de acord cu dînsul, deoarece, în afară de curteni, din aparatul fiscal al domniei cred că trebuiau să facă parte și mandatarii comunităților agrare. Se știe că, pînă în vremea noastră, satele au continuat a fi impuse în sistemul cislei, adică precizîndu-se pentru fiecare comunitate suma globală de plată, urmînd ca ea să fie apoi repartizată în sînul comunității pe cap de contribuabil, potrivit capacității economice a fiecărei gospodării, operație care poartă numele de „aruncătoare“ („arunc“ în Transilvania). E de la sine înțeles că asemenea operații implicînd cunoașterea om de om a tuturor locuitorilor satului, nu puteau intra în competența unui mandatar al statului, ci trebuiau să fie asigurate de către localnici, adică de obștea satului, în adunarea tuturor obștenilor. Fiecare comunitate, atîta vreme cît sistemul cislei rămînea în vigoare, avea deci nevoie de un organ

Scanned with OKEN Scanner

local care să facă operațiile de repartizare pe cap de gospodărie a sumei globale de plată, să colecteze aceste dări și să le predea omului domniei.

Înlocuirea acestui sistem prin cel al unor percepții distribuite uniform pe întreg teritoriul țării nu a putut fi pus la punct decît foarte tîrziu. E suficient, pentru a ne convinge, să citim în Regulamentele organice felul cum, pînă în veacul al XIX-lea, obștea satului, prin mandatarii săi, continua să aibă sarcini de așezare a impozitelor pe cap de locuitor.

Nu avem desigur informațiile documentare suficiente ca să putem analiza modul în care erau impuse și colectate aceste dări. Dar ceea ce este cert e faptul că ele aveau caracterul de tribut. În această privință nu putem ignora informația atît de tîrzie pe care ne-o dă Dimitrie Cantemir, care în calitatea lui de șef al statului trebuia să fie la curent cu drepturile lui fiscale. Să reamintim deci ce ne spune Cantemir despre relațiile fiscale ale domniei cu republica țărănească, a Cîmpulungului moldovenesc.

Cîmpulungul moldovenesc era format din confederarea a 15 sate, care aveau „obiceiuri și judecăți ale lor deosebite". „Uneori primesc de la Domnie doi vornici, însă de multe ori îi și gonesc afară din ținut, cînd se întartă cugetele locuitorilor asupra lor și se lasă în nădejdea cetăților ce au făcute din fire...". „Și împreună, plătesc și ei bir pe tot anul ; însă nu cît li se cere de la Domnie, ci numai cît făgăduesc ei Domnilor la intrarea în scaun și așezămîntul lor acesta întotdeauna îl reînnoiesc ei prin trimișii lor, cînd se pune stăpînitor nou în Moldova. Și cînd voiește un Domn să urmeze mai aspru cu dînșii și să le arunce alte sarcini noi, ei cu toții nu voiesc să le primească și fug prin părțile cele nestrăbătute ale munților. Pentru aceasta și Domnii niciodată nu au cerut de la dînșii mai mult, fără numai cît s-au îndatorat a da".

Avem aci o descriere cum nu se poate mai clară a unor relații tributare.

Dar s-ar putea spune că e vorba de o situație excepțională. Chiar dacă așa ar fi, totuși trebuie să ne întrebăm cînd a putut ea lua naștere ? În timpul cînd domnia

era deplin închegată? Desigur că nu. Deci pare a fi vorba de o situație dăinuind de dinaintea formării domniei. Ceea ce înseamnă că aceste „republici" tributare către domnie sînt o rămășiță, bloc eratic al unor vremuri anterioare, cînd asemenea relații tributare au putut constitui regula normală de acomodare între interesele domniei și cele ale confederațiilor sătești locale.

Dar trag greu în cumpănă nu numai aceste republici țărănești, ci și masa extrem de importantă a satelor libere, moșnenești și răzășești, care, neavînd boieri locali stăpîni ai satelor, nu aveau relații decît cu organul central al domniei. Față de aceste sate statul nu a putut proceda altfel decît tot în sistem tributar, adică fixînd sume globale de plată, strînse în cislă, față de care erau solidar responsabile, așa cum erau și în ce privește ordinea publică, colectivitatea urmînd a plăti dușegubinele ce îi cădeau năpastă pe cap.

Acest mod de organizare fiscală a fost desigur dublat, dacă nu total înlocuit, ulterior, prin cu totul alt sistem, cel al birului așezat pe cap de locuitor și cel al seniorului feudal care, cel puțin în ce privește satele căzute în aservire, prelua obligația strîngerii birului datorat statului, arogîndu-și în plus dreptul de a încasa în folos propriu cele rezultate din exploatarea directă a țărănimii.

6. Geneza și baza economică a clasei boierești

Domnia, ca centrală a clasei boierești, pune însă și problema genezei a însăși acestei clase, deci și a relațiilor ei cu comunitățile agrare sătești.

Se știe cît de acerbă a fost — și continuă a fi — controversa dintre istoricii noștri cu privire la această problemă.

Teza susținută inițial de N. Bălcescu și continuată prin N. Iorga, a unei țărănimi care ar fi fost la început liberă, necăzînd în aservire decît foarte tîrziu, e negată

Scanned with OKEN Scanner

de către C. Giurescu care credea dimpotrivă în existența unei țărănimi dintotdeauna aservită.

Amîndouă tezele se cuvin însă a fi reconsiderate din cu totul alte puncte de vedere și în cadrul unor cu totul altor premise teoretice decît cele pînă acum avute în vedere.

În ce privește teza țărănimii libere e de semnalat că ea nu implică concluzia că nu ar fi fost supusă unei exploatări. E clar că o clasă boierească nu ar fi putut exista dacă ar fi fost lipsită de o bază economică corespunzătoare. Ceea ce nu înseamnă însă că această bază nu putea fi decît cea a aservirii feudale.

Comunitățile agrare pot fi exploatate și altfel decît feudal. Astfel, în ce privește domnia, am arătat care puteau fi sursele sale de venituri, toate fiind de caracter regalian fără nimic feudal în ele. Într-adevăr, domnia nu avea nevoie să se declare proprietară, nici măcar nominală, pentru a obține o vamă din circuitul comercial care străbătea țara. Și nici pentru a vămui plusprodusele comunităților agrare nu era necesar să revendice drepturi de proprietate asupra solului și mai ales nu asupra țăranilor care îl munceau. Dealtfel, reducerea în aservire, adică în situația de cvasisclavaj a rumâniei, a țărănimii nici nu ar fi putut fi realizată la acea vreme, cînd țărănimea se mai afla încă sub arme, chemată la oastea cea mare a țării, abia ieșită fiind din luptele de recucerire a teritoriului țării de sub stăpînirea nomazilor. Domnia putea preleva plusproduse și obține corvezi în simpla sa calitate de deținătoare a puterii coercitive a statului, fără să aibă nevoie de alt titlu decît acesta, de stăpîn și organizator administrativ al țării.

În ce măsură însă situația aceasta se potrivește și în ceea ce privește clasa boierească ?

În bună parte, ea putea beneficia direct de sistemul de exploatare al statului, fiind părtașe la bunurile strînse în cămările domniei, din care i se acorda subsidii, precum și obținînd în dar sau prin arendare unele drepturi regaliene ale statului.

Dar acceptînd această teză, încă nu am rezolvat problema de fond. Dacă de asemenea avantaje puteau să se

folosească unele mănăstiri, ctitorii domneşti, sau cîţiva boieri din curtea domnească sau din preajma ei, aceştia nu puteau forma decît o categorie privilegiată, şi nu situaţia generală a întregii clase boiereşti. Baza economică a acestei clase nu putea fi deci numai cea a participării directe la exploatarea statală. Această clasă trebuie să fi dispus şi de surse de venituri proprii, de altă natură decît cea statală.

În ce priveşte veacurile ulterioare celor de formare a domniei este cert că această bază era constituită de luarea în exploatare directă a satelor, reduse în aservire feudală. Întrebarea este însă dacă aceasta era şi baza economică a clasei boiereşti în epoca întemeierii domniilor autohtone.

Teza unor relaţii de natură feudală care ar fi existat iniţial în Ţările noastre, precum şi teza adversă a unei ţărănimi libere faţă de clasa boierească, au fost judecate în lumina existenţei la noi în ţară a două categorii de sate : unele răzăşeşti, libere şi altele aservite, masa celor libere scăzînd treptat în favoarea celor aservite, în urma unui proces de răzăşofagie deseori descris de istorici.

Dar ar fi nepotrivit să proiectăm spre origini mişcarea acestui proces tendenţial, de dispariţie a satelor libere în favoarea celor aservite, pentru a conchide că iniţial toate satele vor fi fost libere şi abia ulterior ar fi căzut în mînă boierească. Căci în felul acesta nu putem înţelege care a fost baza economică a boierimii.

Dar tot atît de nepotrivit ar fi să admitem şi teza inversă, că toate satele ar fi fost aservite, deoarece în felul acesta nu ne putem explica cum de au apărut satele de cnezi care se rumânesc şi masa celor care pînă în contemporaneitate au reuşit să rămînă libere. Dacă acestea au fost iniţial aservite prin ce proces social ne putem explica apariţia lor ulterioară, ca sate libere ?

Adevărul trebuie căutat în cu totul altă parte decît în cuprinsul tezelor polarizante, care nu iau în considerare decît fie sate libere fie sate aservite, amîndouă ducîndu-ne la un impas logic.

Pentru aceasta este însă nevoie să părăsim ideea că ar fi putut exista o clasă boierească în măsură să reducă

Scanned with OKEN Scanner

la aservire comunitățile agrare precum și să trăiască fără de subsidii primite din partea acestora.

Reducerea în aservire feudală nu ar fi fost posibilă decît dacă clasa boierească ar fi fost constituită din năvălitori externi, cuceritori prin mijloace violente atît ai teritoriului cît și ai populației locale. Și încă ! Exemplul despoției asiatice ne stă drept dovadă că și în asemenea situații de cucerire, exploatarea comunităților agrare poate fi făcută pe cale tributală, iar nu feudală, adică fără ca clasa boierească să preia în proprietate individuală solul și pe muncitorii lui.

Boierimea noastră era însă băștinașă, ieșită adică din rîndurile populației autohtone, astfel că marea problemă care ni se pune este de a înțelege în ce fel pătura de boierime a reușit să se desprindă din rîndurile populației direct muncitoare a pămîntului și a felului în care s-a transformat în clasă socială, trăind din subsidiile ce le primea din partea comunităților și pînă la urmă reușind să subjuge în forme feudale aceste comunități din care ieșiseră.

În această privință cea mai plauzibilă este teza pe care o expune F. Engels, cînd studiază geneza acelei aristocrații căreia îi dă numele de gentilică sau tribală, dar pe care în ce ne privește preferăm să o numim aristocrație confederală pentru motivul că triburi și gensuri nu sînt adeverite la noi, ci numai confederări de comunități agrare.

În acest sens, considerăm că acei *maiores terrae*, adică căpetenii ale țării de care vorbește „Diploma Ioaniților", au fost căpetenii ale confederațiilor sătești de caracter cnezial și voevodal. În această calitate de aristocrație băștinașă, pătură de războinici, boierii în formație puteau avea în satele devălmașe din care făceau parte, drepturi la subsidii care dăinuiau încă de dinaintea întemeierii domniei și care au putut continua și după ce domnia a fost întemeiată.

Dar potrivit acestei teze, e vorba de subsidii acordate de comunitățile agrare, unor categorii sociale, drept răsplată pentru servicii de interes public efectiv prestate, deci de relații care nu au nimic feudal în ele. Nici-un document dealtfel nu face dovada că boierul ar fi avut,

Scanned with OKEN Scanner

nici pînă tîrziu în veacul al XVI-lea, un drept de proprietate asupra solului și oamenilor, ci numai pe acela de a avea părtășie la plusprodusele obținute și la unele corvezi mărunte, fără să preia asupra sa sarcina de a organiza procesele economice.

Încă o prejudecată la care trebuie să renunțăm este aceea de a crede că relațiile dintre boieri și țărani nu pot fi altele decît cele pe care le constatăm în documentele tîrzii, interpretate și acelea greșit, în lumina controverselor sociale din vremea neoiobăgiei contemporane.

Realitatea este că multiple alte feluri de relații pot exista între comunitățile agrare și pătura lor conducătoare, în afara celor de proprietate în stil cod civil.

Procesul social de transformare a păturii de căpetenii în clasă socială este universal valabil, deseori întîlnit, dar întotdeauna în condiții istorice locale, care îl diversifică la infinit.

În ce privește condițiile sociale ale Țărilor noastre abia ieșite de sub dominația nomadă, ele sînt cu totul altele decît cele din occidentul Europei, unde triburile germanice au cucerit teritorii în care exista o clasă exploatatoare galo-romană, proprietară a unor domenii colonare. Acestea au putut fi distribuite căpeteniilor războinice barbare, sub formă de beneficii, în scară descendent ierarhică, de la monarh la vasali și vavasali. S-a putut astfel naște o nouă clasă feudală, (în sensul că era organizată ierarhic, în cadre statale), care a preluat organizarea proceselor de producție, prin substituire în drepturile și rosturile anterioare ale proprietarilor galo-romani, stăpîni ai unei mase de țărani coloni, exploatați prin dijmă și corvezi (adică feudal, în al doilea înțeles al termenului).

În Țările noastre astfel de domenii colonare, aflate în proprietatea unor seniori locali, nu existau. Boierimea noastră nu s-a substituit unor mai vechi proprietari autohtoni, fiind ea însăși autohtonă. Iar originea acestei boierimi locale stă în necurmată legătură cu confederațiile cneziale și voievodale, care departe de a fi amorfe și inerte erau dimpotrivă capabile de organizare administrativă și războinică.

Geneza clasei boiereşti stă deci în legătură cu legile specifice ale acestor comunităţi agrare confederate. Legătura organică dintre clasa boierească şi comunităţile agrare a existat nu numai în ce priveşte originile ei, ci şi mult mai tîrziu ; încă în veacurile apropiate de noi mai constatăm că ceea ce deţineau boierii feudali nu erau domenii unitare, ci sate devălmaşe răzleţe.

Din nou, şi în această privinţă trebuie să se renunţe la anume prejudecăţi contemporane, care ne împiedică să recunoaştem că seniorul feudal era la noi un stăpîn al unor sate devălmaşe. Adevărul este că satele căzute în aservire au avut acest caracter devălmaş întocmai ca şi satele răzăşeşti şi moşneneşti, care aşa cum am arătat, se nasc din imperativele tehnice ale proceselor de producţie în faza în care ele nu pot avea decît caracter comunitar.

De aceea, cînd am analizat satele devălmaşe libere, am făcut-o cu gîndul că ele sînt prototipul valabil şi pentru cele căzute în aservire. Căci în adevăr, ceea ce ia în stăpînire un boier feudal nu sînt terenuri goale de oameni şi nici oameni lipsiţi de pămînt, ci sate devălmaşe, adică formaţiuni sociale de sine stătătoare, organizate potrivit sistemului social cuprinzînd în sinteză un teritoriu, o populaţie, o anume tehnică şi procese de producţie, pe care le regăsim aidoma atît în satele libere cît şi în cele aservite.

Teoretic, nimic nu este surprinzător în această afirmaţie. Ştim prea bine că satele ruseşti, deşi locuite de iobagi, erau organizate totuşi în formele mirului. Tot astfel şi satele noastre feudalizate erau sate devălmaşe. Cu deosebirea că la noi în ţară, alături de satele de români existau masiv şi sate de răzăşi, astfel că tipul comunităţilor agrare apare la noi sub două forme deosebite, libere şi aservite, amîndouă ajutîndu-ne să le analizăm comparativ, lămurindu-le unele prin altele.

În asemenea situaţie, marea problemă care se mai cere dezlegată este de a lămuri de ce există această deosebire de soartă între satele noastre, care a făcut ca unele să fie libere şi altele aservite ?

O ipoteză care s-ar putea emite ar fi de a afirma că, în cadrul categoriei de căpetenii a satelor comunitar-

agrare, a intervenit o bifurcare, o parte din această categorie socială ar fi constituit nucleul de bază al curții domnești, formînd grupul de războinici fruntași care au reușit să formeze organele statale ale domniei, pe cînd o altă parte a aceleiași categorii de căpetenii ar fi rămas în satele lor de baștină, topindu-se cu încetul în masa țărănimii, laolaltă cu consătenii lor, ei înșiși țărani liberi.

Domnia, la începutul constituirii ei, nu deținea întreg teritoriul țării, abia cu încetul reușind să cucerească cîmpia, înspre părțile tătărăști. Procesul social care a putut avea loc în regiunile de munte și podgorie, baza de pornire a formațiunii statale, a fost deci altul decît în regiunile de cîmpie, de mai tîrzie formație. În partea de munte și podgorie se află dealtfel masa cea mare a satelor răzășești și moșnenești pe cînd, dimpotrivă, în cele de cîmpie domină satele aservite.

S-ar putea deci ca acea parte a boierimii care a dus mai departe lupta de recucerire a regiunilor aflate sub directa ocupație a nomazilor, să fi avut posibilitatea de a cuceri comunități agrare din care nu făceau parte, cărora le-a putut impune condiții de exploatare mai dure, chiar și cele în formă de aservire.

Ipoteza nu ar putea fi verificată decît printr-o mai atentă analiză cartografică a problemei și o tot atît de atentă reanalizare a documentelor.

Dar dacă așa se vor fi petrecut lucrurile, dacă marea boierime a țării, cei din curtea domnească, a putut impune cu forța relații de aservire în părțile recent cucerite, imposibil de realizat în regiunile de plecare ale domniei, nu e mai puțin posibil să fi avut loc și acțiuni inverse, de impunere a sistemului de relații sociale născute în satele aservite și în cele rămase libere, printr-o lentă acțiune de cucerire, de data aceasta economică și nu militară (deși dublată totuși cu mijloace de *silă*, din ce în ce mai accentuate cu cît opera trecerea de la o economie predominant naturală, spre o economie a pieței).

Acest aspect al problemei ține însă de alt capitol al istoriei noastre sociale, decît cel tributal de care ne ocupăm deocamdată.

Scanned with OKEN Scanner

7. Caracterizarea economică a orînduirii tributale

În fond, ceea ce trebuie să domine în asemenea cercetări de istorie socială, rămîne ideea că esențială este determinarea economică a proceselor și relațiilor de producție specifice fiecărei orînduiri în parte.

În această privință e necesar să reluăm problema orînduirii tributale, analizînd-o din punct de vedere strict economic, în deosebirile sale față de sistemul rentei feudale.

Se știe că teoriile despre rentă au avut în vedere în special situațiile din orînduirea capitalistă, în diversele ei faze de dezvoltare socială.

Nu e locul să insistăm asupra istoriei doctrinelor despre rentă de la Anderson, la Adam Smith, Malthus și Ricardo, reținînd numai acele concluzii pe care le-a tras Marx, care ne pot folosi pentru o mai clară definire a sistemului tributal.

În orînduirea capitalistă, trei sînt elementele care intră în analiza rentei :

a) proprietarii de terenuri care, cedînd folosința lor, obțin contraplata unei rente funciare ;

b) exploatatorii, care preiau organizarea producției, folosind în acest scop capital, pentru a obține un profit ;

c) muncitorii direct agricoli, care primesc un salariu. Produsele obținute au caracter de marfă, adică avînd o valoare de schimb, concretizată în anume prețuri.

Felul în care toate aceste trei elemente se pot combina între ele, astfel ca valoarea de schimb a mărfurilor produse să fie calculabilă ca o plusvaloare obținută din supramunca depusă de producătorii direcți, din care să se extragă atît renta, cît și profitul, este pe larg analizat de Marx.

Cum însă, în sistemul tributal de care ne ocupăm, lipsesc aceste elemente de bază ale rentei capitaliste, adică proprietarul funciar, care-și cedează folosirea terenului unui arendaș aducător de capital, precum și muncitorii agricoli direcți în calitate de salariați, e o întrebare în ce măsură mai poate fi vorba de o rentă.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, există posibilitatea de a obține plusproduse, adică o cantitate de produse peste cele necesare întreținerii în viață a muncitorilor direcți, putîndu-se astfel vorbi de o rentă absolută, în sensul precizat de fiziocrați (dar neadmis de Ricardo, ca neputînd fi considerat rentă).

Am putea desigur considera, pentru a încadra totuși sistemul tributal în teoria rentei, că orice comunitate agrară are un proprietar, în speță un proprietar nominal, care ar fi obștea, ca organ colectiv al comunității libere, sau despotul (șeful statului) în cazul orînduirii tributale. Deși e cu totul îndoielnic dacă conceptul de proprietate (fie chiar și nominală) poate fi echivalat cu cel de proprietate funciară, deținut de un proprietar care are dreptul de a vinde terenul sau de a-l arenda. Căci în sînul comunității agrare, muncitorul direct al terenului este el însuși un proprietar, deși devălmaș, în sensul că obține terenul folosit nu în proprietate permanentă și deplină (cu *jus utendi, fruendi et abutendi),* ci în folosință temporară, în calitatea lui de membru al obștei, situație care se poate lămuri conceptual fără a face apel la ideea de proprietate individuală.

Acest muncitor direct al pămîntului nu introduce capital în procesul de producție, ci doar munca sa creatoare de valori de întrebuințare (și nu de schimb). Întocmai cum își făurește o unealtă, folosind materialele existente în stare naturală, tot astfel culege și folosește iarba, lemnul, animalele și plantele oferite de natură pentru a-și asigura traiul. Prin această muncă productivă, el obține produsele necesare vieții, ba chiar și plusproduse, acestea putînd fi confiscate de alții, nu însă în calitatea lor de proprietari, ci de aristocrație gentilică, ca retribuție pentru anume slujbe de interes obștesc îndeplinite sau, încă mai clar, în calitatea lor de cuceritori, adică avînd ca singur titlu de îndreptățire, pe cel al forței violente.

Atîta vreme cît asemenea situații există nu putem vorbi de o producție de marfă, deci de valori de schimb, ci doar de valori de uz. Putem de asemenea vorbi de muncă necesară și de supramuncă, dar nu de valoare și nici de plusvaloare. Ca atare, doar forțînd sensul cuvintelor, putem accepta terminologia de rentă (cu toate nuan-

Scanned with OKEN Scanner

țele ei, de absolută, naturală, suficientă, dar nici într-un caz nu pe cea diferențială de tipul I sau II).

E deci vorba de un sistem care, în esența lui, se află departe de stadiul unei economii de schimb, mai departe încă de o economie capitalistă, în care totuși germenii problematici ai rentei se pot întrezări în stare larvară.

Acești germeni se concretizează abia în momentul în care apare o categorie socială care preia proprietatea ferenului devălmaș, deși de fapt e vorba mai mult de preluarea unor sarcini de organizare a proceselor de producție, fără introducere de capital, totuși de reglementare a modului în care fiecare gospodărie folosește terenul comun și de ținere în evidență a plusproduselor obținute.

Oarecum, tot forțînd sensul cuvintelor, putem vorbi în acest caz de o rentă feudală, inițial în produse, adică în simplă confiscare de plusproduse, ulterior și în muncă și apoi în bani, pe măsură ce seniorul feudal din stăpîn ajunge a fi proprietar și exploatator pe seamă proprie.

Am avea deci în feudalism o situație în care există doar două din elementele rentei capitaliste, și anume : exploatatorul și exploatații, exploatatorul fiind necapitalist, și exploatații nesalarizați.

Dar asupra problemelor economiei feudale urmează a ne ocupa cu alt prilej, cele mai sus schițate folosindu-ne doar pentru a sublinia ce este diferit și nefeudal în sistemul de producție tributal.

În linii mari, deși insuficient conceptualizate, aceste faze de trecere de la tribut la dări și la rente feudale par a fi acceptate de istoricii noștri, care propun folosirea terminologiei de orînduire prefeudală celei pe care preferăm s-o denumim tributală.

Aceasta pentru următoarele motive :

1) Orînduirea tributală nu dă totdeauna naștere celei feudale, feudalismul, la rîndul lui, nederivînd obligator dintr-un prealabil prefeudalism tributal.

2) Motivul că faza tributală premerge celei feudale nu e un argument ca să o numim prefeudală. Și feudalismul premerge orînduirii capitalismului, totuși nu îi putem da numele de precapitalism, precum nici capitalismului nu îi putem da pe cel de presocialism.

Scanned with OKEN Scanner

E mai clar să acceptăm termenul de tributal, care ne obligă să scoatem în relief tocmai ceea ce deosebește tributul de renta feudală, deci să recunoaștem tipul de orînduire tributală ca o variantă a despoției orientale, putînd fi acceptată, în mod legitim, printre cele fundamentale, studiate în literatura sociologiei marxiste.

8. Concluzii

Socotesc că am pus în dezbatere o serie de probleme care merită a fi analizate în continuare, spre a se ajunge la un comun acord între istorici și sociologi, privind nu atît terminologia problemei, cît fondul ei.

Fie că primim sau nu ideea unei orînduiri tributale deosebită de cea feudală, urmărirea proceselor de formare a modurilor de producție și deci și a relațiilor aferente lor, rămîne un capitol încă insuficient studiat, dar care ni se pare a fi esențial. Cu atît mai mult cu cît vom avea de rezolvat și problema recăderii statelor noastre sub dominația otomană, în care, din nou, haraciul (adică o formă specifică de tribut) va constitui una din axele de bază ale economiei noastre, Imperiul otoman nefiind decît o reînviere, sub alte forme, a unui stat de pradă de tipul imperiilor nomade.

Nu este locul să intrăm în astfel de probleme, acum. Socotim totuși necesar să schițăm, în concluzie, care ni se par a fi liniamentele generale care marchează trecerea de la ceea ce am numit a fi forma tributală, la cea feudală, amîndouă bazate deopotrivă pe exploatarea comunităților agrare pastoral-agricole.

Recapitulînd cele pînă acum spuse, precizăm că tezele pe care le-am susținut au fost următoarele :

a) Am distins mai întîi un *mod de producție* specific unei anume faze de dezvoltare a forțelor de producție, concretizată în formațiunea social-economică a comunităților agrare (a satelor devălmașe).

b) Am admis că aceste comunități pot obține *plus-produse* care pot fi confiscate pe calea a două *moduri*

Scanned with OKEN Scanner

de exploatare, unul de tip *tributal,* altul de tip *feudal.*

Deosebirea dintre aceste două tipuri de moduri de exploatare ale unui aceluiași mod de producție, le-am descris astfel :

Exploatarea tributală e caracterizată prin următoarele trăsături distinctive :

a. Plusprodusele obținute de către satele devălmașe sînt confiscate de către centrala statală a unei clase suprapuse.

b. Această încasare a plusproduselor are un caracter tributar în măsura în care cantitatea de plusproduse confiscabile este fixată în *cantități* și la *termene* prestabilite, obținute global din partea comunităților, în sistem de *cislă,* fiind *portabilă,* adică transportată la centrul de exploatare al cămărilor domniei.

c. Drepturile clasei stăpînitoare sînt exclusiv *fiscale,* exploatarea tributală fiind deci *parazitară,* în sensul că este o confiscare de plusproduse rezultate din procese de producție în care exploatatorii nu au amestec. *Exploatarea feudală,* dimpotrivă, se deosebește prin următoarele caracteristici :

a. Este efectuată, direct și personal, de către stăpînii locali, integrați în viața comunităților sătești, substituiți fiind în toate drepturile anterior deținute de către obștile locale, adică de organele administrative ale comunităților devălmașe.

b. În această calitate a lor, stăpînii locali, boierii, se amestecă în organizarea și îndrumarea proceselor sociale de producție.

c. Confiscarea plusproduselor se face în cantități proporționale cu rezultatele obținute, adică în *dijmă,* stabilită la una din zece.

d. Încasarea acestei dijme se face nu pe totalul satului, ci pe cap de gospodărie.

e. Boierul local, în calitate de membru al comunității, se folosește nu numai de dreptul lui de *stăpînire* ci și de cel de *întemeiere,* care îi permite să-și înjghebe propria gospodărie, pusă în lucrare prin forța de muncă gratuită a țăranilor, adică prin *clacă.*

f. Deține în monopol unele exploatări economice precum moara, cîrciuma, negustoria.

Scanned with OKEN Scanner

g. Reprezintă comunitatea sătească în fața organelor de stat, avînd răspunderea

— strîngerii birurilor datorate statului ;

— asigurării ordinii publice și a pazei polițienești ;

— aplanării conflictelor locale, avînd drept de judecată.

Pe scurt, în exploatarea feudală nu mai avem de-a face cu o exploatare parazitară, adică fără justificare economică, sau de rosturi sociale, în cadrul unei organizații statale.

În forma sa deplin dezvoltată, exploatarea feudală ajunge să dețină proprietatea întreg hotarului sătesc, precum și a forței de muncă locale ; proprietate sui-generis, care nu are caracterele proprietății de stil roman sau burghez modern.

În felul acesta, prin descrierile analitice mai sus schițate, am înfățișat de fapt două modele, două tipuri ideale, aflate logic în relații de opoziție contradictorie, dar care nu au decît o valoare pur euristică, fiind instrumente de cercetare, nu descrieri ale realităților istorice.

Cu alte cuvinte, tipul „tributal“ și tipul „feudal“ nu trebuiesc considerate drept două faze care s-ar succeda istoric, într-un proces de dezvoltare uniliniară, tipul feudal prinzînd ființă în momentul cînd cel tributal încetează.

În realitate, există epoci în care domină caracterele tributale, adică în care plusprodusele se confiscă de către organele statale, pe cale pur fiscală, prin tehnica cislei, impusă global comunităților agrare. Dar chiar și în aceste situații, în sînul comunităților agrare există categorii sociale privilegiate, cărora obișnuim a le spune aristocrații gentilice, deși preferăm termenii de fruntași, boieri de țară, boiernași, cnezi, conducători de confederații comunitare sătești, avînd rosturi fiscale certe, fără a face totuși parte din categoria curtenilor, nucleul clasei sociale care se încheagă în forma domniei.

Această categorie de căpetenii locale, cu rosturi fiscale, dar și militare, face deci și ea parte din sistemul social al formațiunii social-economice tributale, fiind una din verigile sistemului de exploatare parazitară, de tip tributal.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, în epocile în care domină exploatarea de tip feudal, continuă totuși a exista și exploatarea tributală a statului, care abia tîrziu va înceta să aibă acest caracter, pe măsură ce va renunța la încasarea de plus-produse în sistem de cislă, adică global și în cantități antefixate, impuse pe seama comunităților, trecînd la impozite propriu-zise, aplicate pe cap de contribuabil și din ce în ce mai clar stabilite proporțional cu veniturile celor impuși.

Procesul istoric de trecere de la un tip de organizare socială la altul este cu atît mai greu de urmărit cu cît izvoarele documentare sînt extrem de lacunare.

Cît privește orînduirea tributală ne putem bizui mai mult pe tăcerea documentelor decît pe locacitatea lor. Ceea ce constatăm este de fapt lipsa oricărei dovezi a unor relații feudale în epoca întemeierii domniilor noastre autohtone ; ceea ce ne îndrituiește să credem în posibilitatea existenței unei orînduiri tributale, mai ales ținînd seama de faptul că aceste domnii autohtone nu pot fi concepute decît ca născîndu-se prin procesul statelor de substituire, adică preluînd pe seamă proprie mecanismele de exploatare organizate de către nomazii antemergători.

Ceea ce se cuvine să facem este să marcăm momentul în care încep să apară dovezile certe ale exploatării feudale, fazele anterioare rămînînd a fi înțelese mai mult în chip de ipoteze plauzibile decît de situații certe.

O continuare a analizelor privind aceste probleme rămîne însă, credem, o datorie pe încă o foarte lungă perioadă de vreme, cercetările istorice, mai ales atunci cînd au contingență cu cele de sociologie, fiind fără sfîrșit previzibil.

Scanned with OKEN Scanner